

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Kam to patří?

Odpad perspektivou kognitivní antropologie

Anna Becková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Diplomová práce

Kam to patří?

Odpad perspektivou kognitivní antropologie

Anna Becková

Vedoucí práce:

Mgr. Daniel Sosna, Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Poděkování:

Ráda bych vyjádřila velké poděkování svému vedoucímu práce Mgr. Danielu Sosnovi, Ph.D. za cenné rady a připomínky a zejména za trpělivost a čas, který věnoval průběžnému čtení této práce. Velké díky patří také mým dlouholetým kamarádům Ing. Davidu Pfeiferovi a BcA. Kláře Drenčeniové, kteří svými dovednostmi značně přispěli k metodologické části této práce. Speciální poděkování náleží především mým respondentům, bez kterých by tato práce nespátřila světlo světa.

Obsah

1	ÚVOD	3
2	SPOLEČNOST ODPADU	5
2.1	Člověk „recyklátor“	12
3	KLASIFIKACE ODPADU	19
3.1	Kategorie a kognitivní antropologie	23
4	METODOLOGIE	28
4.1	Výběr odpadu	29
4.2	Třídění na hromádky	31
4.3	Rozhovory	33
4.4	Analýza výsledků.....	34
4.5	Etika výzkumu	37
5	„WASTE REGIME“	38
5.1	Katalog odpadů	43
5.2	Obec.....	44
5.2.1	Kompostárna	49
5.2.2	Sběrný dvůr	50
5.2.3	Skládka	51
5.2.4	Třídíčka	54
5.2.5	„A jak třídí lidé?“	58
6	KULTURNÍ MODEL ODPADU	62
6.1	Klasifikace odpadu	66
6.2	Emická versus etická klasifikace odpadu	70
6.3	„Taxonomie odpadu“	74
6.4	Proměnné.....	79
6.4.1	Novicové versus experti.....	81
6.4.2	Gender.....	84

7	ZÁVĚR.....	88
8	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	91
9	RESUMÉ	97
10	PŘÍLOHY	99
10.1	Příloha 1: Tabulka výběru vzorku odpadu	99
10.2	Příloha 2: Fotografování odpadků v ateliéru.....	101
10.3	Příloha 3: Tabulka respondentů	102
10.4	Příloha 4: Řešení úkolu 'vícečetného třídění na hromádky'	102
10.5	Příloha 5: Získaná ocenění za odpadové hospodářství obce	103
10.6	Příloha 6: Vývoj odpadu	104
10.7	Příloha 7: Sběrný dvůr – kóje na tříděný odpad, deník.....	105
10.8	Příloha 8: Znečištěné odpadky	105

1 ÚVOD

Uvažování o dnešní západní společnosti je neodmyslitelně spjata s masovou produkcí a spotřebou zboží. To sebou nese nejen naplnění našich zážitků a uspokojení smyslů, ale také produkci obrovského množství „spotřebovaných“ věcí – odpadu. Ten je dnes součástí téměř jakékoli lidské činnosti od přípravy jídla přes koupi nového nábytku po vyhození do koše. Ročně je v Evropě vyprodukováno na tři biliony tun odpadů, a tedy šest tun na každého člověka. Odpad je tak vnímán jako jeden z negativních a nežádoucích důsledků lidské činnosti, jež ohrožuje nejen životní prostředí, ale také lidské zdraví. Snad každý si vybaví známé obrázky obrovských skládek, kde poletují igelitové pytle; moře plné plastových věcí, jimiž jsou naplněné žaludky racků; děti sbírající odpad na skládkách, aby ho poté mohli prodat a za něj utřít peníze. Takové vnímání odpadu se tak odehrává na úrovni obrovských mas zkažených a zapáchajících věcí, kterých je nutno se zbavit. Základní snahou mnoha politik je omezit množství produkovaného odpadu pomocí různých strategií, které se vztahují jak na nadnárodní celky, tak na člověka samotného. Jednou z těchto strategií je odpad recyklovat, tedy třídít do příslušných kategorií. Každodenní praktiky vyhazování a třídění odpadků se takto stávají součástí kulturně a sociálně formovaného vědění a praxe. Odpad je fenomén prostoupen různými činnostmi hodnocení, třídění, čištění a uchovávání věcí, které poté musí být zlikvidovány patřičnou cestou. Na odpad lze tedy nahlížet jako na kulturní doménu obsahující specifické objekty, jednání a významy, jež jsou součástí každodenního života.

Perspektiva, kterou se zde budu zabývat, nahlíží na odpad jako na fenomén prostoupen různými klasifikacemi a kategoriemi řídící naše vnímání, jednání a praxi. O tématu odpadu se můžeme dočíst ve studiích ekonomického či ekologického charakteru, v textech rozvíjející technologické zpracování odpadu. Jak v české tak světové literatuře je mnoho studií zabývajících se motivacemi lidí k recyklaci odpadů a jaké okolnosti takové chování ovlivňují. Antropologické práce zabývajících se odpadem jako klasifikační a kategorizační doménou však neexistují. Na fenomén odpadu se tedy nemusíme dívat pouze z hlediska ekologického chování, ale také jako na kulturní doménu prostupující mnoha klasifikacemi a kategoriemi. Odpad tak není pasivním objektem definovaným na základě předepsaných zákonů a norem, ale součástí sociálně

vytvářených kategorií. Prochází tedy procesem různých klasifikací plné významů a hodnocení.

Cílem předkládané práce je tedy osvětlit klasifikaci a kategorie odpadu jak na úrovni obce jako oficiálního organizátora odpadového systému, tak na úrovni jejích obyvatel jako zásadního aktéra, který je součástí takové politiky. Do jakých kategorií je odpad, se kterým lidé v domácnosti manipulují, dělen; a jaké jsou základní faktory, které toto dělení ovlivňují?

K pochopení problematiky odpadu jako klasifikačního fenoménu je nutné zohlednit společenský kontext, ve kterém se tato oblast objevuje. Na odpad tedy nejprve nahlédneme jako na jev, jenž provázal lidské společenství od nepaměti. Byl vždy součástí lidského vědění a jednání, a právě spolu s jejím rozvojem lidé vytvářeli stále nová opatření, která tomuto vývoji odpovídala. Atmosféra spotřebního života od 2. pol. 20. století sebou přinesla nejen nové požitky z produktů, ale také rostoucí požadavky vztahující se k manipulaci a likvidaci materiálních zbytků konzumního života. Rozvívěla se legislativa i právní opatření zastřešující komplexní síť institucí a organizací, které odpadu připisovali novou hodnotu, identitu, významy a osud. Následně tato problematika bude diskutována na úrovni samotného člověka, který je zapleten do této sítě významů a kategorií. Na odpad poukážu jako na proměnlivou kategorii, jež je součástí vnímání na základě další potřeby, hodnoty a tedy čistoty a nečistoty v daném společenském systému klasifikace [Douglas 1966]. Cílem tedy bude zjistit, jaké kategorie jsou odpadu připisovány a jakými klasifikacemi během svého „života“ prochází. K tomuto účelu budou využity polostrukturované rozhovory a metody a teorie kognitivní antropologie, které nám pomohou odpad nahlédnout skrze sdílené představy ve společnosti. Na jedné straně budu diskutovat klasifikaci odpadu v souvislosti s odpadovým hospodářstvím v Obci, na straně druhé se pokusím rozkrýt emickou klasifikaci lidí, kteří v dané obci žijí a v neposlední řadě také jakým způsobem se tyto kategorie, a s nimi spojené významy, shodují či ne. Obecně mou snahou bude odpad nahlížet jako kulturní doménu nasycenou nepřeborným množstvím kategorií a klasifikací na pozadí společenského kontextu a souvislostí.

2 SPOLEČNOST ODPADU

Produkce odpadu je spjatá s lidmi po tisíce let. Dříve se zbavili odpadu tak, že ho odhodili na zem a jednoduše ho tam nechali ležet [Rathje, Murphy 2001: 32]. Lovci-sběrači při svém způsobu kočovného života nemuseli čelit velkému hromadění odpadků a problémů s tím spojených. To, co už zkrátka nepotřebovali, odhodili a nechali ležet. V průběhu času však lidé začali pociťovat první problémy, a to díky usedlému způsobu života. Permanentní osídlení určité lokality lidmi vedlo k větší produkci a hromadění odpadu, se kterým muselo být nějak naloženo, a lidé tedy tomu museli přizpůsobit i své chování. Neexistují žádné způsoby nakládání s odpady, které by již nebyly známé tisíce let u jakkoli komplexní společnosti – vyhodit, spálit, proměnit v něco užitečného (recyklovat) a minimalizovat objem materiálu [ibid.: 33]. Postupem času byly tyto způsoby zdokonalovány a rozvíjeny až do současnosti.

Už starověcí Mayové byli zkušení v minimalizaci a redukci zdrojů. Nejen, že používali první „skládky“ – otevřené odpadní jámy na organický odpad, který čas od času explodoval a shořel v důsledku vytváření metanu při tlejícím procesu, ale využívali také zbytky rozbité keramiky, náradí a jiných budov jako stavební materiál pro nové chrámy a budovy [Rathje, Murphy 2001: 33; Melosi 2004: 3]. Tím, že při pohřebních rituálech nahradili novou keramiku, nástroje a šperky starými rozbitými objekty, tak dosahovali významného ušetření nedostatkových a vysoce ceněných zdrojů [Rathje, Murphy 2001: 33 – 34]. Obyvatelé starodávné Tróji odpad zahazovali jak na ulicích, tak ve svých domovech na zem. Organický odpad a zbytky byly předhazovány zvířatům, přičemž rozbitá keramika, nástroje a suť byly vršeny stále do vyšší úrovně a rostl takto půdní horizont, na kterém se stavěly nové stavby [Melosi 2004: 2]. Na Blízkém Východě dnes můžeme pozorovat obrovské struktury tzv. tely, které jsou vysoké několik metrů. Jsou to uměle vytvořené kopce v rámci kontinuálního lidského osídlení na jednom místě, které dnes skýtají unikátní a velmi komplexní informaci o každodenním lidském životě v minulosti [Portillo et al. 2014]. Gunnerson [1973] ve své studii srovnává 13 měst, na kterých ukazuje, že po dobu 10 000 let se navyšuje nadmořská výška měst v průměru o 140 cm za každé století. Tento průměr by platil jak pro Manhattan ve 20. století, tak pro Tróju z doby bronzové. Na základě tohoto srovnání můžeme tvrdit, že

každé období, ať už se jedná o starověk či moderní dobu, provázelo vytváření, kumulace a redukce odpadu.

Nejen Řekové, ale i Babyloňané či civilizace městských států v Mezopotámii měli odvodňovací stoky, žumpy a rozsáhlý kanalizační systém. Okolo r. 500 př. n. l. měli Řekové zákon zakazující zahazování odpadu na ulici, přičemž o sběr a transport se starali sběrači odpadu či najatí otroci, kteří odváželi odpad do otevřených jam několik kilometrů za městem [Melosi 2004: 4; Williams 2005: 2]. Řekům je tedy v tomto smyslu připisováno prvenství v organizování a sběru „komunálního“ odpadu, které se zase tolik nelišilo od dnešního [Melosi 2004: 4]. V Římě měli velmi podobný systém sběru a ukládání odpadu. Používali veřejné odpadní jámy, přičemž otroci určeni k této práci využívali organické zbytky jako kompost či potravu pro zvířata. Na konci vlády Caesara měli velmi propracovaný a efektivní systém veřejné správy, který však zanikl spolu s pádem Říma [ibid.].

Hromadění odpadu čelila i rostoucí středověká města. V tomto období si lidé na vesnicích s vyprodukovaným odpadem dokázali poradit lépe než lidé ve městě, a to díky hustotě a velikosti populace na daném území. Ve městech byl odpad vyhazován na ulicích, kde se rychle hromadil, páchl, tlel, živil krysí kolonie, a tím rozšiřoval nemoci. Byla to právě znečištěná voda, splašky, infekční nemoci a smrad, čemuž se tehdejší měšťané snažili zabránit [Melosi: 5]. Na konci 13. století tak byla většina měst vydlážděna, nepravidelně čištěna sběrači odpadu či vězni a udržována různými omezeními, například zákazem volně pobíhajících zvířat (zejména prasat), příkazy o udržování čistoty před svým domem [ibid.: 6]. Do doby přechodu agrární populace na moderní industriální společnost byl v Evropě problém s odpadem takřka stejný jako ten, kterému čelili lidé ve starověku. Zvířecí trus, lidské exkrementy, splašky z kuchyní, pouliční smetí či popel z domácností byly v rozsáhlém měřítku znovu využívány farmáři ke hnojení jejich polí [Rogers 2005: 30]. Odpad byl shromažďován z ulic, obchodů a domácností samotnými zemědělci či sběrači a dále využíván k obohacení zemědělsky využívané půdy. Nelze tvrdit, že tento systém byl zcela optimální. Zdaleka nesplňoval hygienické a zdravotní podmínky nárokové dnešní dobou. Odpad však neměl takový rozměr ani skladbu. Z velké části byl hlavně z organického a dobře rozložitelného materiálu, a proto mohl být zpětně absorbován do země.

Odpad, tak jak jej známe dnes, je relativně novým vynálezem podmíněným obrovskou technologickou a sociální změnou díky průmyslové revoluci. Ta zahájila obrovskou změnu nejen ekonomiky, ale i celé společnosti. Stroje a rozvoj železnice zahájily obrovskou ekonomickou expanzi napříč Evropou. Hlavní industriální změna byla v okolí velkých měst, která se stala centrem rapidní migrace milionů lidí, tím rostoucí a nekontrolovatelné urbanizace. Dle Lipovetskyho [2007] je tato doba první fází zrodu masové konzumní společnosti. Díky železniční síti a strojům schopných nepřetržitého provozu se zvýšil objem i rychlost transportů výrobků, objevily se série standardizovaného zboží a vzrostlo tak množství nových výrobních materiálů - obalů. „Koncem osmdesátých let 19. století již ve Spojených státech fungovaly stroje schopné vyrobit 120 000 cigaret denně (...), automaty obsluhované 75 dělníky dokázaly každodenně vyrobit 2 miliony krabiček zápalek. Firma Procter & Gamble vyráběla denně 200 000 kusů mýdla Ivory. A podobné stroje se objevily také ve výrobě pracích prášků, snídaňových cereálií, fotomateriálu, polévek, mléka a dalších balených produktů.“ [Lipovetsky 2007: 31]. Vznikaly firmy slavných značek Kodak či Coca-Cola, první obchodní domy, tudíž rostl i prodej obrovského kvanta zboží. Tato fáze masové produkce zboží a marketingu umožnila také větší dostupnost a přístup k výrobkům krátkodobé spotřeby a vzrůst jednorázového materiálu jako konzervy, karton, různé obaly a zbytky z výroby [ibid.: 32, Rathje, Murphy 2001: 45]. Po větší produkci toužila i zemědělská výroba. Farmáři se na úkor rostoucí populace a touze po větší produkci obrátili na uměle vyráběná hnojiva. V tomto období byli zemědělci odkázáni na nová, více účinná hnojiva jako sádra či fosfáty, tedy substance uměle vyráběné [Rogers 2005: 35]. Tento zásadní posun oddělil zemědělské oblasti od opětovného využití odpadu z měst a signalizoval počátek opravdového kapitalistického zemědělství [ibid.: 36].

Toto období nepředstavuje pouze rozvoj nové technologie a výrobků, ale také zrod nové logiky - kapitalistického tržního systému. I přesto, že jádrem průmyslové revoluce byl nový technologický rozmach, naprosto rozvrátil a narušil dosavadní životní podmínky obyčejných lidí. Ekonomické zlepšení se tak dělo na úkor obyčejných lidí, kteří nesli následky této logiky nejen v rámci nových životních podmínek. Společnost se jako celek stala zcela závislou na tom, že nepřetržitá výroba jí zajistí příjmy, zaměstnání a zaopatření [Polanyi: 2006: 46 – 47]. V tomto období „velké transformace“ došlo k rozpuštění všech

komunitních a tradičních vazeb mezi lidmi a zároveň dle Baumana [2006] došlo k období velkého připoutání mezi vládoucí buržoazní třídou a dělníky. Ovládaní byli závislí na vládoucích a vládoucí byli neméně závislí na ovládaných [ibid.: 30]. Továrny, které vznikaly okolo velkých měst, k sobě připoutávaly nově zrozenou dělnickou třídu, o kterou se musely také postarat. Masivní urbanizace měst vytvářela i nově vznikající slumy a „modelové dědiny“, kde lidé bydleli, aby byli blízko své práci. Vládoucí věděli, že prosperita je závislá na pracovní síle, o kterou je potřeba se postarat. Hygienické podmínky, ve kterých lidé žili, nebyly však nijak ideální. Důsledkem toho byl rozmach infekčních nemocí, například cholery v New Yorkských slumech, kde klesla populace o 20 % [Rogers 2005: 39]. Spojení mezi špínou a zdravím se ukázalo jako dogma, se kterým je potřeba něco dělat. Starost o zdravotní stav pracovní síly byl jeden ze základních faktorů, který dostal do popředí nová hygienická opatření a nově se tvořící spolky pro ochranu životních podmínek.

Pod záštitou zlepšení podmínek jak chudých, tak dělníků, vznikaly spolky a rozvíjela se nová legislativa. Například ve druhé polovině 19. století v Anglii vznikla řada právních aktů na prevenci proti nemocem *Nuisance Removal and Disease Prevention Acts*, kde zmocňují lokální úřady k vytvoření několika skupin inspektorů ke kontrole znečištění uvnitř městských území a ke kontrole prevence vůči infekčním nemocem [Williams 2005: 2]. Tyto zákony byly poté posíleny během dalších desetiletí několika dalšími, zaměřující se přímo na odpadovou problematiku v rámci městských obvodů. Na konci 19. století ve Spojeném Království vznikl zákon, který uděluje místním městským orgánům povinnost zajistit likvidaci a sběr odpadu. Washington už v roce 1856 organizoval sběr odpadu podporovaný daňovým systémem [ibid.]. V USA vznikala různá sdružení, která odpovědnost za zdraví a čistotu svého okolí organizovala sama. Jedni jejich zástupci se zaměřovali na působení a zakročení státních orgánů, jiní se snažili ovlivňovat individuální chování tak, že chodili přímo do domácností učit určité hygienické praxi [Rogers 2005: 51]. V New Yorku se na konci 19. století zasadil o největší reformu v odpadovém hospodářství tamní starosta George E. Waring, který nejen ukončil ilegální činnost sběračů odpadů, ale také zavedl disciplinované a komplexní odpadové hospodářství. Waringův nový systém separace zapojoval i obyvatele přímo v domácnostech. Vše spočívalo v separaci 3 druhů odpadu. Jedna nádoba sloužila na organický materiál z kuchyně, další na smetí, popel, rozbité sklo

a opotřebované věci, třetí sloužila na papír, karton, krabice, staré oblečení, boty, hadry a kov [ibid.: 56 – 57]. Hlubokou motivací k takovému systému nebyly ani tak ekologické důsledky jako ty ekonomické [ibid.]. Likvidace v tomto směru se nijak neliší od té dnešní. Některý odpad se vykupoval, jiný spaloval. I přesto, že hlavní likvidací bylo „skládování“, velmi rychle se rozšiřovalo i spalování odpadu. Hořlavý obsah odpadu byl uznán jako potencionální zdroj energie, a tak zároveň s rozšiřující se obecní organizací sběru rostly i spalovny [Williams 2005: 2 – 3]. Ve Velké Británii a USA v první polovině 20. století vyrostlo na 300 spaloven, z čehož třetina vyráběla také energii [ibid.]. V Habsburské monarchii první spalovna byla postavena v Brně roku 1905 a sloužila až do roku 1941, než byla za 2. světové války vybombardována [Šejvl 2009: 4 – 6].

Po 2. světové válce nastává nová éra spotřebního života. V této fázi se rodí nová společnost, kterou charakterizuje hospodářský růst, konzumní objekty a neustálé zlepšování životní úrovně pomocí materiálních statků. Každodenní život „společnosti masové spotřeby“ rámuje hmotné pohodlí, hojnost, plýtvání a touha po zboží řídící se logikou kvantity spíše než kvality [Lipovetsky 2007: 36 – 42]. „Uplatňuje se tu nezadržitelná dynamika komercializace, která povyšuje zbožní spotřebu na životní styl, kolektivní sen a smysl života. Konzumní společnost vytvořila ve velkém chronickou touhu po zboží, vyvolala epidemii nákupního viru a vášně po novotách, prosadila životní styl ukotvený v materialistických hodnotách.“ [ibid.: 41]. Pro tuto dobu jsou také charakteristické komodity tak, jak je známe dnes. Vyrábí se nepřeborné množství produktů různého materiálu. Je to věk papírových talířů, polyesteru, fast foodu, televizí, ledniček a automatických praček. Zlatá éra konzumace přinesla materializaci moderního odpadu: snadnost, toxicnost, všudypřítomnost [Rogers 2005: 103].

Řada incidentů v 60. a 70. letech zdůraznila rizika plynoucí z výroby nových produktů, a to především v rámci vytváření vedlejšího nebezpečného odpadu. Mezi nejznámější incidenty patří objevení sudů s kyanidem přímo pod dětským hřištěm v Nuneatonu ve Velké Británii [Williams 2005: 3]. Další právní předpisy proto byly více rozpracovány v souvislosti s nakládáním s odpady, pro které byly zřízeny nové kontrolní systémy a zařízení při likvidaci [ibid.].

Legislativa se nadále vyvíjela a rozrůstala společně s použitými odpadními materiály.

Rozsáhlá legislativní opatření a samotné odpadové hospodářství tak, jak jej dnes chápeme, se zrodilo s érou spotřebního života ve 2. polovině 20. století. Klasifikace, odstraňování, využití odpadu a vůbec celý management odpadového hospodářství dnes spadá pod křídla organizací ať už státních, tak soukromých. Oficiální zákony a vyhlášky upravují velmi podrobně, co se za odpad považuje a jak se s ním má naložit. Až s touto novou érou se začal klást důraz na environmentální důsledky. Přičemž odpad je zejména za tím vším a už od počátku lidské existence považován jako surovinový zdroj – materiál pro další využití. Mnoho literatury týkající se recyklace odpadu se nezabývá pouze oficiálními složkami odpadového hospodářství (organizace, legislativa a technologie), ale také těmi neoficiálními – sběrači odpadu, kteří tu byli mnohem dříve než se novodobá a oficiální opatření objevila.

Obnova zdrojů z recyklovatelného materiálu, který shromažďují sběrači odpadu, má dlouholetou tradici všude po světě. Úklidové a recyklační aktivity se zejména v zemích třetího světa objevily v koloniální době jako odpověď na nedostatek surovin, přičemž tyto aktivity byly zcela běžným zaměstnáním pro migranty a chudé obyvatelstvo [Fahmi 2005, Medina 2001, Berthier 2003]. Motivace ke sběru odpadu jsou a byly ryze ekonomického charakteru. Prodejem nasbíraného odpadu – materiálu se živí tisíce lidí. Sběrači odpadu jsou napříč světem nazýváni různými jmény: *wahis* a *zabaleen* v Káhiře, *gallinazos* v Kolumbii, *chamberos* v Ekvádoru, *buzos* na Kostarice, *catadores* v Brazílii, *scavengers* v anglicky mluvících zemích a *pepenadores* v Mexiku [Berthier 2003: 194]. Pro většinu části historie různých zemí byli sběrači odpadu migranti. Například v USA se původ sběračů odráží v migračních vlnách, kdy v 17. století to byli hlavně Irové, Italové a Židé z východní Evropy, přičemž od poloviny 20. století je nejvíce sběračů hispánského původu [Medina 2001: 236]. Dříve sbírali především kov, starý papír, hadry a kosti pro další výrobu. Například z organického materiálu a kostí se vyrábělo mazadlo, které bylo používáno k další výrobě parfémů, mýdel, lubrikantu, glycerinu a svíček [Lipsett citován in Medina 2001: 232]. Dnes sbírají všechny složky separovaného odpadu, tedy papír, sklo, plast a kov. Tito lidé jsou často považováni za nejchudší obyvatele daného státu. Často žijí ve špatných

podmínkách, mají nízké vzdělání a společností je jim připisován ten nejnižší status [Medina 2001: 236; Do Carmo, Oliveira 2010].

Od poloviny 20. století na základě hygienických předpisů a oficiální vládní politiky byla sběračům odpadu činnost zakázána, jelikož narušovali formální systém sběru a recyklace odpadu [Do Carmo, Oliveira 2010: 1261]. Tuto situaci zažívají například *zabaleen* – sběrači odpadu ve městě Káhíře, kteří jsou stále velmi nezbytnou součástí odstraňování a recyklace [Fahmi 2005]. Tito lidé s náboženským vyznáním koptského křesťanství obývají několik čtvrtí po celém centru města v několika desítkách tisíc¹. Ráno vyjíždějí sbírat odpadky, které si berou přímo z bytů na domluvu vlastníků nebo u domovních dveří. Následně na vozíku táhnoucím oslem odvezou odpad do své čtvrti, kde se dále roztřídí na organický a jiný recyklační materiál. Organickými odpadky, jako jsou zbytky, jídla nakrmí prasata, dále vytřídí plasty (několik druhů), papír, karton, hliník, cín, zvířecí kosti, sklo, železo, oblečení [Middle East Resources 1999: 3-5]. Toto následně prodávají recyklačním firmám, které v podstatě dostanou surovinu, jež je použitelná pro další výrobu. Odhadem od roku 1997 *zabaleen* neformálně shromažďují tři čtvrtiny odpadu z celé Káhiry, a to hlavně z chudších čtvrtí. Nashromáždí tak přes 3000 tun odpadu každý den, z čehož je recyklováno až 85% tuhého odpadu, zbytky tvoří převážně organický materiál, jenž slouží jako krmení pro prasata [Fahmi 2005: 158]. Od 80. let vláda Egypta chtěla vyvinout národní strategii pro městské řízení tuhého odpadu. Nejdiskutovanějším tématem této „odpadové revoluce“ bylo najmutí západních společností ze Španělska (Enser) a Itálie (AMA) za roční milionový kontrakt - 50 milionů dolarů [Fahmi 2005: 159] – nahrazení dosavadního systému sběru a recyklace mnohem nákladnějším „řešením“. Cizí společnosti nashromáždí okolo třetiny z předpokládaného množství 13 000 tun odpadu za den, a tak lidé jsou stále závislí na *zabaleen* [Frykberg 2007: 63]. Odmítání a nezájem ze strany vlády se v „kauze *zabaleen*“ jeví jako nesmyslné odmítání efektivního a šetrného odpadového systému. Veškerý zisk je dosahován krměním prasat a ručním vybíráním recyklačního materiálu, tzn. žádné pálení odpadu, vypouštění škodlivých látek a další věci, které jsou svázány se západními firmami, které recyklují pouze okolo 20%

¹ 20 000 – 40 000 lidí [Fahmi 2005: 156].

odpadu. *Zabaleen* tak mohou být nazýváni „*the greenest of the green*“ [Frykberg 2007: 62].

Do Carmo a Oliveira [2010] ve své studii ukazují, že rostoucí environmentální rétorika a možnosti třídění odpadu mění způsob nahlížení na práci sběračů odpadů z něčeho špinavého a hnusného v mnohem pozitivnější pohled – jako na práci, kterou dělají něco dobrého pro životní prostředí a celou společnost. Tento pohled tkví v rozpoznání sběračů jako velmi důležité části celého recyklačního řetězce, jež je složen z různých sektorů, aktérů a fází jako jsou zařízení pro sběr a prodej, družstva a soukromníci, zprostředkovatelé a velká recyklační zařízení [Do Carmo, Oliveira 2010: 1262]. Odkrývají také pozitivní sémantiku odpadu, kterou se rozumí proces přisuzování kladných hodnot v rámci ekologické, ekonomické, symbolické, jazykové a morální struktury [ibid.: 1265].

Vzestup ekologie, hodnoty recyklace a změna terminologie odpadu na recyklovatelný materiál zapříčinil změnu nejen v pohledu na sběrače, ale také na odpad, který se ocitá doma přímo u spotřebitelů. V rámci této rétoriky je na obyvatele domácností kladen důraz odpad třídít do příslušných kategorií. Hawkins [2001] poznamenává, že s příchodem recyklace a odpovědnosti za vyhozené odpadky byl dán bezmyšlenkovitě likvidaci morální obsah – člověk byl nyní „zapleten“ do zodpovědnosti za environmentální a sociální důsledky. Současné třídění odpadu vyžaduje regulaci a ukáznění svých postupů v souladu s obecným ekologickým diskursem.

2.1 Člověk „recyklátor“

Ukázali jsme si, že odpad není nic, co by nebylo neznámé pro člověka a jeho každodennost. Lidé se vždy s odpadem potýkali, snažili se s ním nějak naložit, zbavit se ho, opravit. Rostly požadavky vztahující se k manipulaci a likvidaci odpadu především na úrovni správní ve městech, kde obrovská koncentrace lidí s sebou nesla i hromadící se materiál, jenž potřeboval být odstraněn v rámci udržování čistoty a hygienických podmínek. Étos spotřebního života s sebou přinesl nové požitky z produktů masově distribuovaných napříč státy i kontinenty. To, co se projevilo jako největší problém, byla charakteristika rychlého konzumního života – jednorázové produkty. Slavná fotografie z časopisu LIFE z roku 1955 zobrazuje rodinu obklopenou letícími papíry,

ubrousky, kelímky, plastovými talíři a příbory s podtitulkem „*Throwaway Living: Disposable items cut down household chores*“. Pokračuje krátkým popisem všech letících věcí, jejichž mytí by trvalo 40 hodin, jenže žádná žena v domácnosti se tím nechce zatěžovat. Atraktivita nového zboží spočívala v úspornosti času nad domácími pracemi. Navíc tyto produkty je jednoduché vyhodit, jelikož jejich oprava nebo následné použití není možné. Složení odpadu z domácností se zásadně proměnilo během 20. století převážně z organických zbytků a popele na nepřeberné množství věcí z různorodého materiálu, přičemž se zvětšil i celkový objem vyhozeného odpadu. Navíc při výrobě takového množství zboží vzniká i odpad z průmyslových továren. V mnoha částech světa existují různé systémy odpadového hospodářství zastřešující velmi komplexní škálu institucí, předpisů a technologií, které se zejména týkají řešení neurčitosti odpadků a stanovením její identity, osudu a hodnoty [Reno 2009: 30 – 31].

Odpadové hospodářství je dnes velmi komplexním systémem sběru, nakládání a likvidace. V západní Evropě v této souvislosti mělo největší vliv Evropské společenství. Už zakládající listiny Evropského společenství uhlí a oceli obsahovaly obecná ustanovení o ochraně a zlepšení kvality životního prostředí. Více podrobná politická a strategická prohlášení byla dále rozpracována v dohodách *Environmental Action Programme* v letech 1973 – 2010. V oblasti odpadů byla postupně rozpracována strategie od omezování a prevence znečištění ke konceptu udržitelného rozvoje [Williams 2005: 6 – 7]. Od počátku byly začleněny aktivity jako předcházení vzniku odpadu, recyklace, odstraňování odpadu a hierarchie odpadového hospodářství [Hey 2006: 18 – 19]. Vše bylo posilováno během let dalšími směrnicemi a vyhláškami zabývajícími se přímo organizací odpadového hospodářství.² Prostřednictvím směrnice *Waste Framework Directive* z roku 1975 a v jejich pozdějších úpravách v letech 1991 a 1996 si členské státy Evropské unie přizpůsobovaly vlastní národní politiku využití a odstraňování odpadu. Strategie zejména spočívala mimo jiné i v aplikaci hierarchie odpadového hospodářství, definice

² Např. Waste Framework Directive (75/442/EEC 1975); Assessment of the Effects of Certain Public and Private Projects on the Environment Directive (85/337/EEC 1985); Integrated Pollution Prevention and Control Directive (Council Directive 96/61/EC 1996); Packaging and Packaging Waste Directive (Council Directive 94/62/EC 1994); European Waste Catalogue (Commission Decision 2000/532/EC 2000).

odpadu, identifikace kategorie a původu odpadu [Williams 2005: 9 – 18]. Evropská unie v roce 2002 vyvinula v rámci udržitelného rozvoje rámcový program „udržitelné konzumace a produkce“ (*SCP – Sustainable Consumption and Production*), kde chápe domácnost jako hlavního účastníka environmentálních problémů, resp. viníka za změnu klimatu, znečištění vzduchu, vody a produkce odpadu [EEA 2005]. Domácnost považuje jako důležitou součást celého řetězce konzumace a produkce, jelikož vytváří konečná rozhodnutí v konzumaci zboží a služeb. Poukazuje na produkci domácího odpadu, která neustále stoupá a dnes je větší než 160 kg na osobu, přičemž jednu třetinu odpadu tvoří obaly, další důležitou součástí jsou elektronická zařízení [ibid.: 31 – 32].

Předcházení vzniku odpadů, a tedy snižování jeho produkce, je centrálním cílem politiky EU a tedy i jejich členských států. Zatímco tento cíl redukce odpadu je uznávaný a etablovaný princip tak, jak podotýká Bulkeley a Gregson [2009], jeho význam je více otevřený. Na jedné straně stojí instrumentální logika zdůrazňující různý význam odpadu v rámci diverzifikace materiálů, na straně druhé je tato logika naprosto radikální, což hluboce mění organizaci odpadu v rámci domácnosti [Bulkeley, Gregson 2009: 921]. Odpad již není homogenní kategorie odstraněná a odnesená pryč na neznámé místo, o které se dále nestaráme, ale naopak jsme nuceni pracovat na jeho třídění a ukládání v rámci rostoucí komplexnosti sběrných služeb, jež jsou samy o sobě choreografií rozdílných materiálů [ibid.]. Politika státu se v tomhle ohledu vyvíjí směrem k budování nových technologií a infrastruktury, které zároveň blokují putování vyřazených věcí na skládky a umožňují používání odpadu k jiným „alternativním“ způsobům.

Jako v jiných evropských zemích se v České republice o odpad z domácností stará obec, jež je povinna zařazovat odpad podle druhů a kategorií dle Katalogu odpadů. Musí tedy vytvořit „... systém shromažďování, sběru, přepravy, třídění, využívání a odstraňování komunálních odpadů vznikajícím na jejím katastrálním území...“ [§ 17 zákona č. 185/2001 Sb.]. Redukce odpadu tedy znamená vytvoření cest, jež v co největší míře brání, aby odpad skončil na skládce. V tomto smyslu se musí postarat o všechny složky komunálního odpadu, jenž obsahuje papír, plast, sklo, kov, textil, biologicky rozložitelný odpad, oleje a tuky, chemikálie, cytostatika a další kategorie

odpadů. Obec se tedy snaží vybudovat infrastrukturu a investice v tomto ohledu směřuje do umístování plastových popelnic, kontejnerů a jiných nádob, jejichž prostřednictvím je odpad sbírán a dále využíván. Jak ovšem Bulkeley a Gregson [2009] poukazují, tato logika hluboce zasáhla do praxe a chodu v domácnostech, které jsou vyzývané k hodnocení, třídění, čištění a uchovávání věcí. Domácnost jako primární jednotka konzumace musí investovat do koordinace svých činností tak, aby příslušné vyřazené věci různého materiálu řídila prostřednictvím vybudovaných cest vyhovujícím způsobem [ibid.: 937]. Odpadové hospodářství člověka zavazuje k činnostem a rozhodnutím o konečném místě odpadu. Příkladá mu zodpovědnost za to, že s odpadem bude zacházet správně a efektivně se zapojí do odpadového hospodářství tím, že bude využívat všech sběrných služeb.

Přesto, že člověk není povinen třídít odpad, alespoň tedy v rámci zákona, je mu ovšem přikládána důležitost, v níž je obsažena etická a morální zodpovědnost za vyhozené objekty. Náš vztah k odpadu tak nemůže být jednoduše přerušen vyhozením. Tedy „sejde z očí“, nemusí nutně znamenat „sejde z mysli“. Odpad se dnes stává viditelným problémem. Není to snad proto, že jsme viděli příliš mnoho odpadků povalujících se po krajině nebo v moři. Hawkins [2013, 2001] poukazuje na likvidaci odpadu jako na něco, co se „zapletlo“ do morálky člověka v rámci udržování čistoty životního prostředí. Stvořila tak ctnosti pečlivého odpadového hospodáře – recyklátora. Současné nakládání s odpadem znamenalo reorganizaci našich vztahů k odpadu. Dle Hawkinse [2001] jsme svědky fenomenální transformace a konstituování odpadu jako domény morálního znepokojení, osobní zodpovědnosti a pečlivé disciplinovanosti. Naráží tím na motivaci a chování lidí, jež je v rámci recyklace reflektováno značným množstvím výzkumů zaměřených zejména na ovlivňující faktory jako hodnoty, normy, postoje, motivace, situace a kontext ovlivňující recyklační chování. V tomto smyslu se ukazují jako nejvýznamnější osobní postoje k recyklaci [Bezzina, Dimech 2010; Best, Mayerl 2013], spokojenost s dosavadním servisem služeb a vliv poplatků [Šauer et al. 2008; Derksen, Gartrell 1993] či informovanost [Mee, Clewes 2004]. Na těchto výzkumech můžeme pozorovat že to, co ovlivňuje recyklační chování, je celý sociální a fyzický kontext, ve kterém se člověk nachází. Infrastruktura sběrných služeb ovlivněna politikou odpadového hospodářství významně zasahuje do sdílených norem a zásadně ovlivňuje každodenní praxi jednotlivců a celých domácností.

Barr [2007] výsledky svého výzkumu ve Velké Británii shrnuje do dvou skupin a navrhuje způsob konceptualizace odpadového chování. Na jedné straně je ovlivněno situačními proměnnými, jako je poskytování služeb, behaviorální zkušenost, politické nástroje, globální, environmentální a odpadové znalosti a sociodemografické faktory, na straně druhé jsou psychologické proměnné zastoupeny vnímáním problémů životního prostředí a vlastní vírou, zájmem, povinnostmi a motivacemi toto ovlivnit [Barr 2007: 469].

Nástroje, služby a chod odpadového hospodářství nastavují určitý řád, jak by se měl člověk vyrovnat se svým odpadem. Působí na jeho postoje, názory a ovlivňují jeho chování a praxi. Je to totiž člověk a posléze domácnost, na čem odpadové hospodářství obce stojí. Odpadové hospodářství a tedy poskytované služby prostupují zdmi domácnosti, zasahují a mění manipulaci s odpadem, naplňují ji morální a osobnostní zodpovědností. Hodnoty vštípené recyklací máme dnes za vlastní postoje a názory tvořící naši osobnost a vztah k životnímu prostředí. Disciplinujeme své chování v rámci odpadových aktivit určené politikou hospodářství, naplňujeme je smyslem pro zodpovědnost za nakládání s odpady a ospravedlňujeme celou řadou příkazů a zákazů v rámci recyklace [Hawkins 2001: 11]. Argumentací Hawkinse [2001] je především to, že manipulace s odpadem a jeho likvidace tak, jak ji vidí lidé, znamená spíše sloužit životnímu prostředí a lepší budoucnosti než sloužit lokálním sběrným službám jako efektivní a neplacený pracovník. Je však nutné poznamenat, že náklady, které jsou spojené s odstraňováním odpadu a jeho tříděním či skladováním, si často nedokážeme představit, jsou skryté většinou domácností.

Při pohledu na různé obrázky skládek po celém světě je člověk často ohromen, jaké množství a druhy odpadu vyprodukuje. Neustálá přítomnost a obrovské masy odpadu, které lidé vytvářejí každý den, vypovídají o lidské přítomnosti a bytí. Odpad je symbolický a fyzický fakt každodenního života [Rathje, Murphy 2001: 10 – 11]. Všechny tyto věci jsou relikty specifických lidských činností, které se tolik neliší od věcí, jež tradičně zkoumají archeologové. Výzkumu odpadu se v tomto případě široce věnuje garbologie, která pomocí jak archeologických odkryvů, tak rozborem a analýzou domovního odpadu, osvětluje odpad jako materiální stopu konzumace, a odkrývá tak konzumní vzorce a způsob života společnosti [Rathje, Murphy 2001;

Brunclíková, Sosna 2012]. Odpad je tak klíčem k minulosti i přítomnosti, je jako otevřená kniha ke čtení [Rathje, Murphy 2001: 11]. Takovým výzkumem lze zjistit nejen množství recyklovatelného materiálu, preference značek, množství potravinových zbytků či preference polotovarů [Brunclíková, Sosna 2012], ale také rozdíl mezi tím, co si lidé myslí a co skutečně dělají [Rathje, Murphy 2001]. *Garbage project* nejen analyzoval odpad, ale také pomocí rozhovorů odkrýval, co si lidé myslí o svém chování a jak vnímají věci, které produkují [ibid.: 53 – 78]. Následné výpovědi porovnávali s analýzou odpadu a přišli na několik fenoménů, jež se týkají vlastní reflexe konzumních vzorců. Lidé například podceňují vlastní konzumaci čokolády, tuků, olejů, zákusků, masa a přeceňují konzumaci zdravých věcí jako je sýr, mléko, cereálie či zelenina. Neuvědomují si ani, kolik množství nebezpečného odpadu vyhodí. Studium komparace reálného generování odpadu a vlastního vnímání takové činnosti se tedy v určitých ohledech radikálně lišili. Lidé jsou různými způsoby motivováni ke třídění, vychovávání k disciplinovanosti. Pokud však odhalíme reálnou produkci odpadu, uvědomíme si, že to co si lidé myslí a to co reálně dělají, sobě vzájemně neodpovídá.

Odpadové hospodářství nevychází pouze z řešení ekologických problémů, za veškerou regulací a odstraňováním odpadů stojí ekonomická logika. Odpad je stále surovina a mezi jinými zdroji tvoří sekundární surovinovou základnu státu, jež by měla být efektivně využívána a zpracovávána z produktu na materiál či polotovar k dalšímu využití [Štěpánek, Jílková 1998]. Efektivita v tomto smyslu musí spočívat v odbytu určité suroviny, musí se vyplatit pro daný podnik i obec. Prostředky, které se v tomto smyslu uplatňují, jsou zejména poplatky omezující množství odpadu putujícího na skládky. Do tohoto systému jsou zapojeny podniky vydělávající peníze na zhodnocení odpadního materiálu vytříděním a dalším prodáváním jiným podnikům, které ze suroviny vyrobí další produkt. Odpad je tedy i nositelem ekonomické hodnoty, jež je dále zhodnocována.

To, že neustále dochází ke zhodnocování věcí, dokazuje například výzkum Gregson et al. [2010] o tom, jakým způsobem se zhodnocují věci v jiné, v tomto případě staré lodě na nábytek pro bangladéšskou střední třídu. *Sitakunda beach* – místo „posledního stanoviště“ lodí, místo určené pro již nepoužitelné lodě, kde pracuje tisíce mužů, kteří tyto lodě postupně rozeberou.

Rozmontované lodě poté odvázejí do továrny, ve které se ocel zpracuje, až z dané lodě nezůstane absolutně nic. Mezitím v kruzích bangladéšské střední třídy stoupá poptávka po moderním, cenově dostupném a praktickém vybavení domácnosti – nábytku. Jde o proces, kdy se komodita hodnotově dostává na úroveň odpadu, poté dojde k její likvidaci a následně se vrací do sociálního a ekonomického života. Dochází tak k proměně hodnoty a statusu věci od komodity k odpadu a poté zpět ke komoditě. Lodě tak nejsou jednotlivým objektem, ale i různorodým souhrnem věcí a materiálů, hodnot a statusů. Nemají ale už směnnou hodnotu toho předmětu jako takového, ale stává se hodnotou díky materiálu – oceli [Gregson 2010: 848]. Odpad tedy nemusí být konečná fáze věci, ale spíše bodem ke znovuobjevení hodnoty.

Ať už se na odpad díváme z jakékoliv perspektivy, stále prochází mnoha činnostmi, jež ho zhodnocují a přetvářejí k obrazu svému. Můžeme mít jak ekologické, tak ekonomické motivace, můžeme se jím zabývat z hlediska jednotlivce či domácnosti nebo perspektivou odpadového hospodářství či podniku. Odpad je doména nasycena nepřeborným množstvím jednotlivých druhů a kategorií. Jak takové kategorie vznikají, co vůbec kategorie odpadu znamená, jakou roli hraje v každodenním životě a jakým způsobem lze o kategorizaci odpadu uvažovat?

3 KLASIFIKACE ODPADU

Předtím, než začneme o odpadu uvažovat jako o kategorii, je nutné si uvědomit, že lze pojem uchopit několika perspektivami a že chápání odpadu a jeho definování se liší od jedné společnosti ke druhé, od člověka k člověku. Je tedy těžké určit obecnou definici, která by vystihla, co odpad je. Jak už jsme si ukázali, pro někoho vyhozená věc nemá už žádnou hodnotu, pro druhého naopak ano. Z ekonomického pohledu jsou odpady „... nežádoucí vedlejší produkty lidské činnosti.“ [Štěpánek, Jílková 1998: 86]. Zákon definuje pojem odpad jako „... každá movitá věc, které se osoba zbavuje nebo má úmysl nebo povinnost se jí zbavit...“ [§ 3 zákona č. 185/2001 Sb.]. Z ekologické perspektivy je odpad zdrojem, jež nebyl správně recyklován, aby se mohl navrátit zpět do přírody či tržního oběhu [Vergara, Thobanoglous 2012]. Odpad je tedy doména charakteristická svou fluidní, heterogenní a velmi dynamickou povahou. Určitá věc se tedy může stát odpadem, pokud už neslouží svému účelu tím, že byla poškozena, rozbita či obnošena. Záleží na tom, do jaké míry věc naplňuje smysl svého účelu. Ten smysl, za kterým byla pořízena a ke kterému má sloužit. Odpadem se tedy může stát i plně funkční věc jako je oblečení, ale jelikož už neplní svou estetickou funkci, kterou mělo předtím, stává se odpadem. V tomto smyslu Gille [2007] mluví o „hybridní entitě“ odpadu, jež je zároveň materiální i sociální. Tyto dvě stránky od sebe nelze oddělit, navzájem se prolínají a jedna druhou ovlivňují. „Materialita“ odpadu je na základě jiných znalostí, norem, hodnot a ideologií napříč různými společnostmi vnímána odlišně [Gille 2007: 24 – 28]. Není to však jenom společnost, jenž mění význam odpadu a jeho materiálu, ale je to také samotný materiál, jež se během svého „života“ transformuje a mění. Mnoho odpadu má tendenci k hnilobě, korozi či rozpadu a je to především lidský záměr využívající takový materiál [ibid.].

Přestože odpad je velmi proměnlivá kategorie, můžeme tvrdit, že základní charakteristikou odpadu je jeho nepoužitelnost, nepotřebnost či nebezpečnost. Pro ekonomy je to nežádoucí produkt, pro ekology nebezpečí ovlivňující životní prostředí, pro jiného ztráta kvality výrobku. Odpad často zaujímá negativní stranu různých dichotomií, např. užitečnost/neužitečnost, zisk/ztráta, živý/mrtvý, čistý/špinavý, bezpečný/nebezpečný, řád/chaos [Gille 2007: 20]. Ve své klasické studii *Purity and Danger* Mary Douglas ukazuje, jak je sociální svět založen na kategoriích „čistý/nečistý“ a jakým

způsobem se s takovou klasifikací vyrovnáváme. V jádru celé její teorie je myšlenka nečistoty jako něčeho „nemístného“, tedy není to nic, co by bylo opravdu znečištěné například nějakou látkou, ale něco, co prostupuje hranice klasifikací a kategorií. Pro nás Evropany je nečistota otázkou špíny, estetiky a patogenních organismů, pro „primitivní“ společnosti je nečistota spojená s náboženstvím. Pokud tedy vyabstrahujeme patogenitu a hygienu z naší představy o nečistotě, tak jsme ponecháni staré definici nečistoty jako něčeho nemístného [Douglas 1966: 36]. Douglas poukazuje na to, že nečistota není nic špatného, ale naopak značí vždy určitý kulturní systém klasifikace a kategorizace, tedy systematické uspořádání jevů a objektů do určitých kategorií, které překračuje, resp. do žádné z nich nezapadá. Tam, kde je nečistota, je vždy systém, a nečistota je tedy produktem systematického uspořádání a klasifikace věcí [ibid.]. Takže cokoli, co překračuje či ohrožuje hranice kategorií a jejich významy, je definováno jako nečisté. Je to něco, co může ostatní věci v kategorii kontaminovat svou nečistotou, co nás mate a je v rozporu s naší drahocennou klasifikací [ibid.: 37]. Jednáme s tím poté jako s anomálií, které se vyhýbáme, snažíme se jí eliminovat a redukovat [ibid.: 38 – 40].

Věc, která se stává odpadem, je také reálně fyzicky umístěna na jiné místo, je tedy prostorově oddělena od svého původního místa a užití [Gille 2007: 21]. Může ztratit svou materiálovou kvalitu či vlastnost, je nějakým způsobem ohrožující či znepokojující v daném domácím řádu. K odstranění takové věci dochází jejím přemístěním přes určité hranice domácnosti jinam – tam, kde například může být dále upotřebena. Gregson, Metcalfe a Crewe [2007] dokazují, že lidé používají určité normativní praxe k vyřazení přebytečných věcí (dětského oblečení, knih, aut, kol, hraček...) například prodejem či darováním. Lze tedy vidět, že pouhé vyhození a zbavení se věcí nepovažují jako dostatečný a vhodný způsob v nakládání s určitými objekty [Gregson, Metcalfe, Crewe 2007: 198]. Vyhazování věcí je praxe další klasifikace, přičemž její nedílnou součástí jsou prostorové možnosti, umístění věci na jiné místo. V moderní společnosti jsou věci často umísťovány do koše, recyklačních nádob, na skládku či do spalovny. Někdy ale také naše věci dáváme příbuzným, kamarádům, prodáváme je nebo darujeme na charitu raději, než je vyhodíme do koše. Takové praxe jsou kulturně specifické, stejně jako normy a hodnoty společnosti.

Vyhození objektu jako odpadu je dle Hawkinse [2001] relativně jednoduchá záležitost díky logice konzumní společnosti, kdy si za vyhozenou věc koupíme jinou. Lucas [2002] argumentuje, že vyhození do koše není to samé jako recyklace, jelikož obsahuje jakousi konečnost, která není v jiných formách vyhození tolik přítomna. Pro přítomnost okamžiku je vyhození aktem určité konečnosti, alespoň v aktuálním vztahu mezi člověkem a objektem. Musí to však znamenat „smrt“ objektu? Náš odpad může být pro jiného pokladem, jak už jsme se přesvědčili na příkladě sběračů odpadu. Konečnost v tomto případě znamená stát se odpadem, ne odpadem zůstat. Můžeme tedy uvažovat tak, že odpad je jakousi *liminální* fází objektu, kterou se stává v určitém okamžiku svého života a nezůstává jím napořád. V intencích přechodového rituálu se odpad nachází pouze v určitém stadiu, kdy se vyvazuje ze stávajících svazků a kategorií a vstupuje do dalšího života, do další kategorie či klasifikačního systému [Gennep 1996 (1909); Turner 2004 (1969)]. Každý přechodový rituál provází tři fáze: odloučení, pomezí a přijetí. Je to právě fáze pomezí či *limenu*, kdy se jedinec či skupina ocitá mezi dvěma stavy bez specifických vlastností. Jejich postavení se vymyká a vypadá z sítě klasifikací, které je za normálních okolností umístěno v kulturním prostoru. Liminální bytosti nejsou ani tady, ani tam, nacházejí se mezi všemi kulturně uspořádanými stavy, normami, zákony a zvyklostmi [Turner 2004 (1969): 96]. „Liminarita je tedy často přirovnávána ke smrti, k pobytu v lůně, k neviditelnosti, temnotě, bisexualitě, k divočině nebo zatemnění Slunce a Měsíce.“ [ibid.]. Atributy, které jsou přirovnávané k bytosti, jež se v takové fázi nachází, jsou časté i pro odpad a jeho vnímání. Nejsme schopni si představit, co všechno vyhodíme, co se nachází v daném koši, který je často oddělen od ostatního prostoru domácnosti. Odpad je něco, co s námi je, ale je také těžké si ho představit nějak blíže, nějak ho charakterizovat. Gille tvrdí, že liminalita odpadu znamená vždy ochranu a lámání určitých hranic a že tak v rámci sociálního úsilí a politického rozhodování bude vždy hrát otázku morálního diskurs [Gille 2007: 23]. Toho už jsme si však všimli v rámci recyklačních praktik, jež v sobě zahrnují určitou morální zodpovědnost za své životní i sociální prostředí [Hawkins 2001]. Navíc problematika odpadu a odpadového hospodářství není pouze záležitostí veřejného zdraví, ale také zásahem do toku zboží a materiálu napříč společnostmi [Gregson 2010]. Nelze tedy o odpadu uvažovat odděleně od zboží či objektu stejně jako nelze uvažovat o domácnosti - primární jednotce konzumace odděleně od producenta odpadu.

Na odpad můžeme tedy hledět perspektivou biografie předmětu a jeho sociálního života, jelikož komodity mají stejně jako lidé svůj sociální život [Appadurai 1986: 3]. Komodita může být definována na základě své ekonomické hodnoty, která ovšem není vlastností objektu, ale je vytvořena na základě úsudku subjektu o objektu [ibid.]. Měli bychom tedy sledovat jejich význam vepsaný do jejich formy, použitelnosti a životních trajektorií [ibid.: 5]. Sledovat biografii předmětu, ať už ekonomickou, technickou či sociální, může být i nemusí kulturní informací. Jde o to, abychom použili perspektivu, která nám umožňuje se na objekt dívat jako na kulturně specifický objekt obdařený různými kategoriemi a významy [Kopytoff 1986: 68]. Objekt tedy prochází specifickými fázemi svého života, jež jsou definovány na základě různých vztahů mezi objektem a subjektem. Odpad je pouze jedna z mnoha trajektorií či fází, kterými objekt prochází, a právě studiem „života věci“, tedy toho, jakým způsobem se objekt stává odpadem, můžeme odhalit vztahy mezi objekty a subjekty, hranicemi, klasifikacemi a kategoriemi odpadu.

O tom, že některé objekty jsou v jedné chvíli odpadem a v druhé se stávají žádanou komoditou, jsme se přesvědčili už v předchozí kapitole, kde jsem mluvila o výzkumu Gregson et al. [2010], resp. o odložených lodích – odpadu, z něhož se stává nábytek pro bangladéšskou střední třídu. Lodě se pro někoho jeví jako nepotřebná věc, ale pro jiného je to potřebný materiál k výrobě něčeho jiného. Odpad je právě důsledkem lidského jednání a kontextu klasifikován různě a lehce přesouván do různých kategorií právě na základě potřeby. Douny [2007] ukazuje na svém etnografickém výzkumu mezi africkými Dogony, jakým způsobem oni vytvářejí vlastní kategorie odpadu na základě denních činností a praxe, že mají svou vlastní „kosmologii recyklace“. Odpad je používán, recyklován a znovu využíván místním způsobem a to vše se provádí v souladu s mírou užitku, kterou nachází ve významu odpadu – objektu [Douny 2007: 312]. Využívají nejen místně vyprodukovaný odpad ke kompostování, ale také „západní“ odpad produkovaný zejména turisty, kteří oblast Dogonů hojně navštěvují. Tato kategorie *logo* obsahuje zejména prvky, jež nejdou kultivovat či opravit – léky, obaly, baterie, obálky, žabky, víčka a rozbité plastové nádoby [ibid.: 324]. Tento odpad vytváří nový pohled na věc, jelikož takový materiál se může potencionálně využít a recyklovat tím, že se přetvoří na novou komoditu, jež je využívána v kuchyni, k prodeji či rituálním obřadům. V tomto případě mohou staré plechovky sloužit jako hrnce či nádoby na koření a jiné jídlo, plast

k vytvoření dekorace masek či výrobě malých figurek a miniatur vozidel, které se prodávají turistům [ibid.: 324 – 323]. Odpadu vyhozeném turisty dávají zpět život v rámci vlastního uvažování a praxe, v intencích západního myšlení bychom řekli - v rámci vlastní „kosmologie recyklace“.

To, že zhodnocování odpadu není pouze věc nutné potřeby, ale také zábavy, vědění, znalostí a schopností, ukazuje Reno [2009] na výzkumu skládky a jejich zaměstnanců v Severní Americe. Reno na skládce pracoval stejně jako zaměstnanci, všímal si u nich sběračských aktivit a využití materiálu odpadu do výroby jiných předmětů, kterými demonstrovali nejen svou šikovnost, praxi a vědění v určité oblasti, ale také gender. Toto sbírání odpadu je vysoce významnou praxí, a to ne z důvodu potřeby, ale díky možnosti zábavy, požitků a uznání ze strany ostatních pracovníků [Reno 2009: 31 – 37]. Znamená to, že určování není pouze v druhu či kategorii odpadu, ale také v tom, co by odpad mohl potencionálně být. Vnímání odpadu tedy není pouze proces rozpoznání položky jako kategorie či typu – pneumatika, plastový sáček, peníze – ale objevování jedinečné vlastnosti, kterou může odpad mít, a na které se může vytvářet svou biografii [Reno 2009: 34].

Opad je tak součástí širšího vnímání a klasifikace. Ta se může odehrávat na základě další potřeby, demonstrace vlastního vědění a šikovnosti či v rámci ekologické motivace. Odpad nemusí znamenat konečnou fázi života věci, záleží na našem úhlu pohledu a vnímání – na sociálním kontextu. Kategorie či klasifikace prostupují veškerým vnímáním, a to jak na úrovni oficiálního řešení odpadového hospodářství, tak na úrovni sociální sféry vnímání odpadu. Jak o kategorizaci či klasifikaci uvažovat, jak ji odhalit v daném sociálním uspořádání – společenském a kulturním kontextu?

3.1 Kategorie a kognitivní antropologie

Ať už uvažujeme o odpadu či jiných objektech, událostech a abstraktních entitách, je důležité si uvědomit, že kategorie se skrývají ve veškerém lidském vnímání. Je to právě kategorizace a klasifikace, které zprostředkovávají a zpracovávají zkušenosti. Skrze kategorie vnímáme, chápeme a uspořádáváme svůj sociální a fyzický prostor. Kategorie jsou tedy definovány našimi společnými závěry o podobnosti věcí, jejich vlastností a podobných zkušeností [Lakoff 1990: 19]. Stojí tak u základů vnímání každodenní praxe. Často si

kategorizaci neuvědomujeme až do té chvíle, než se setkáme s něčím problematickým, s něčím co nezapadá do daného systému. Naše kategorizace je podvědomá, nám naprosto jasná, že si ji neuvědomujeme, a věci okolo sebe chápeme naprosto automaticky a neproblematicky, resp. myslíme, že kategorie věcí tak jak je chápeme, prostě přirozeně existují ve světě a odpovídají tomu [ibid.: 20]. Jak se pohybujeme světem, vnímáme a kategorizujeme lidi, rostliny, zvířata, ale také abstraktní entity jako společenské vztahy, aktivity, emoce a barvy.

„Kategorizaci bychom neměli brát na lehkou váhu. Pro naše myšlení, vnímání, jednání a řeč neexistuje nic centrálnějšího, než kategorizace. Kategorizujeme vždy, když nějakou skutečnost vnímáme jako druh něčeho, například strom. Kategorie používáme pokaždé, když uvažujeme o typech věcí, jako jsou židle, národy, nemoci, emoce, prostě cokoli. Pokaždé když záměrně provádíme nějakou aktivitu, třeba něco tak běžného jako psaní tužkou, zatloukání kladivem nebo žehlení, používáme kategorie (...) Změnit pojetí kategorie znamená změnit naše porozumění světu.“
[Lakoff 1990: 19]

Kategorie a klasifikace jsou ústředním výzkumným záměrem kognitivní antropologie. Ta studuje vztah mezi lidskou společností a lidským myšlením [D'Andrade 1995: 1]. Vypovídá o tom, jak lidé v sociálních skupinách chápou a přemýšlejí o objektech a událostech, které vytváří jejich svět. Studuje systémy představ a způsoby myšlení, hledá principy ležící za chováním [Blount 2011: 12]. Už první definice kultury od E. B. Tylora byla například zaměřená na představy – idee a vědění, díky nimž je člověk schopen být součástí společnosti či kultury jako její člen [ibid.]. Právě tato schopnost jednání v sobě zahrnuje samotné vědění a znalosti týkající se daného společenského uspořádání. Můžeme takto o kultuře uvažovat jako o systému kulturních ideí, jež jsou sdílené, organizované a strukturované do určitých forem [D'Andrade 1995: 16]. Zdánlivá neuspořádanost a chaos objektů v prostředí je skrze takové vnímání uspořádána do určitého mentálního obrazu objektů, který v osobním světě člověka funguje jako organizovaný systém komunikace s prostředím objektů i subjektů. Tímto si musíme uvědomit, že každý takový systém má svůj specifický význam v různých společnostech. Kategorie a její členové k sobě patří na základě určitých společných znaků a atributů. Není to však pouze podobnost mezi členy kategorie, které ji určují. Kategorie neexistují objektivně „ve skutečném světě“ nezávisle na lidech.

Kategorie jsou určeny nejen svými fyzickými vlastnostmi, biologií člověka, lidskou myslí, ale navíc i kulturními aspekty. Je to právě antropologie, jež se snaží studovat různé kultury a společnosti a jejich specifický kulturní ideový systém. To, co ji odlišuje od ostatních disciplín, jež se zabývají kognitivními procesy, je její zaměření na skupinu lidí a kolektivní reprezentace, namísto jedince a jeho chápání. Lidé jsou spojeni svým společným lidstvím – lidé jsou hluboce biologicky podobní, sdílejí stejné kognitivní a emocionální schopnosti, stejné fyziologické systémy hormonů a neuronů, přesto všude v každém z nás je společné lidství řízeno kulturně specifickým způsobem [Boster 2011: 132]. Proto se na rozdíl od kognitivní psychologie zaměřuje na společnost místo jedince, na obsah myšlenkových struktur místo procesu myšlení a to vše zkoumá v kontextu přirozeného prostředí namísto experimentálních laboratoří [ibid.: 132 – 134]. Stejně jako sociální a kulturní antropologie, tak i její směr kognitivní antropologie pracuje s člověkem jako bytostí sociálně radikálně ovlivněnou jak obklopujícím fyzickým prostředím, tak i sociálním. Zkoumá tedy kolektivní reprezentace a obsah myšlenkových struktur formované v sociálním prostředí. Snaží se popsat určité konceptuální modely a kolektivní porozumění světu, dle kterých jedinec v dané společnosti jedná a ne popsat pouze toto jednání [Boster 2011: 139]. Jde o jakousi kulturní gramatiku, jež umožňuje orientovat se v daném sociálním a fyzickém prostředí. Kognitivní antropologie se snaží dívat očima lidí, které zkoumá, a vyvinout metodiku, která by byla schopna popsat a interpretovat obsah myšlenkových struktur právě z jejich pohledu – z aktérské perspektivy.

Napříč neliterárními společnostmi je rozhodujícím organizačním principem a institucí příbuzenský systém. Role, které tvoří sociální organizaci v těchto společnostech, jsou především role příbuzenské. Očekávání a role je spjata s pozicí v takovém systému. Už na počátku celé vědní disciplíny antropologie byl příbuzenský systém jedna z prvních věcí, u kterých etnografové spatřovali radikální rozdíl od moderní západní společnosti [D'Andrade 1995: 20 – 30]. První aplikací formální metody kognitivní antropologie byla komponentní analýza (*component analysis*) právě na analýzu příbuzenského systému jako specifické kulturní domény [Goodenough 1956]. Tato analýza odhaluje významné rysy a jim připisované hodnoty a významy ve smyslu nativních příbuzenských termínů a jejich významů místo vnucování kategorií z vnějšku [D'Andrade 1995: 30]. Další výzkumy v této oblasti se

zaměřovaly již na výše zmíněné domény, jako jsou barvy, emoce či nemoci. Se všemi těmito doménami se můžeme setkat napříč společnostmi s rozdílnými koncepcemi a chápáním. Metody kognitivní antropologie se také využívají u mnoho výzkumů zabývajících se různými tématy jako je klasifikace drog [Lee 2011], domácí násilí [Collins, Dressler], etnicita [Gravlee 2005], klasifikace léků a nemocí [Waldstein 2006]. Jiné výzkumy se vedou v oblasti etnobiologie, která se vyrovnává s porozuměním prostředí okolo sebe, tedy rostlinám a zvířatům. Vytváří vlastní kulturní klasifikační systémy, resp. lidové taxonomie (*folk taxonomies*) tvořící strukturu vztahů a rysů objektů ve vzájemné konfiguraci [D'Andrade 1995: 92 – 103; Boster, Berlin, O'Neill 1986; Boster, Johnson 1989; Benz, Perales, Brush 2007]. Můžeme říci, že pomocí právě emických kategorií, termínů a jejich znaků a vlastností je snahou kognitivní antropologie vysvětlit a interpretovat svět různých kultur a společností.

Jedním ze základních přínosů kognitivní antropologie jsou metody, jež používá ke sběru dat a jejich interpretaci. V tomto smyslu se mluví o formálních metodách. V pracích se tedy můžeme setkat s různými tabulkami a grafy, skrze které se výzkumníci snaží interpretovat určitý sociální jevy od abstraktních událostí po fyzické objekty ve světě. Používají různé metody od volného vyjmenování položek různé domény po doplňování do vět či třídění různých položek. Snaží se takto získaná kulturní data uchopit pomocí matematických výpočtů a znázornění a dodat jim jakousi „vědeckost“, v našem případě validitu a reliabilitu. Taková manipulace s daty se stala jednou z hlavních kritik, jelikož formální analýza nemohla poskytnout kulturní popisy jednotlivých společností očekávaných v oblasti bohatých etnografických textů. Formální analýza byla vnímána kritiky jako příliš úzká a nesouvislá pro etnografické popisy charakteristické metodou zúčastněného pozorování a rozhovory [Blount 2011: 15]. Reakce kognitivních antropologů oponovala tím, že jejich metoda představuje zásadní a tím přesné znalosti na rozdíl od impresionistické a neopakovatelné etnografie jednoho výzkumníka [ibid.]. Mým úkolem však není obhajovat ten či onen postoj. Metody kognitivní antropologie na jednu stranu jsou pro některé příliš rigidní, na druhou stranu mohou poukázat na tu sféru schémat vnímání a myšlení lidí, jež je těžko vyjádřitelná slovy. Jak poukazuje Bloch [1998], myšlení a vědění které tvoří koncepty a skrze které lidé jednají, nemusí mít jazykovou povahu. Řídit se pouze tím, co lidé říkají, je ve své podstatě chudým vodítkem k lidskému myšlení a vědění [ibid.: 3].

Analýza kulturních domén a potřeba vědeckých metod popsat aspekty kultury od hygienických praktik po vnímání hmyzu, byla základem pro rozvinutí a aplikaci metodologie na široké spektrum domén jak v antropologii, tak i v jiných vědních disciplínách [Borgatti 1994: 263]. Její využití formálních metod umožňuje také zmapovat variabilitu uvnitř zkoumané skupiny mezi samotnými aktéry a lépe zobecnit své předkládané teze. Sleduje tak konzistentnost dané domény, která mnohdy nemusí odpovídat vědeckým kategoriím jako je věk, gender či etnicita, ale právě procházet napříč různorodými skupinami [Handwerker 2002]. Například na poli genderu existují studie zabývající se přímo doménami, které v dané společnosti okupují pouze ženy [Mukhopadhyay 2004; Finerman, Sackett 2003; Nyamongo 2002; Quinn 1977]. Tyto výzkumy přispívají zejména k rozšiřování znalostí a percepce kulturně definovaných genderových rolí. Jiné studie zabývající se intrakulturní variabilitou v určité kulturní doméně srovnávají mezi jinými i odpovědi mužů a žen [Collins, Dressler 2008; Handwerker 2002; Moore et al. 1999]. Tyto studie naopak rozdíl mezi mužským a ženským vnímáním vyvracejí a zdůrazňují, že tyto kategorie se ve své klasifikaci neliší.

4 METODOLOGIE

Jak jsme si ukázali v předchozí části práce, klasifikace či kategorizace je nepostradatelnou součástí lidského myšlení a chápání světa okolo sebe. Odpad je z této perspektivy fenomén, jímž kategorie doslova prostupují skrz na skrz a jsou základem jeho vytváření, manipulace, recyklace a odstranění. Taková manipulace je ošetřena nesčetně smlouvami, úmluvami, zákony a vyhláškami jak na úrovni státní, tak i světové. Můj výzkum se v tomto ohledu zaměřuje na relativně malé, ale důležité součásti celého systému sběru a likvidace odpadu – na město a jeho obyvatele. Cílem práce bylo prozkoumání klasifikace odpadu na úrovni (1) obce jako oficiálního organizátora sběru odpadu a (2) jejích obyvatel. Vycházím přitom ze třech hlavních výzkumných otázek, jež jsou vystavěny tak, aby klasifikaci odpadu bylo možné porozumět jak z hlediska oficiálních odpadových organizací, tak z hlediska emické perspektivy obyvatel. Do otázek jsou zároveň zahrnuty faktory, jež mohou ovlivňovat klasifikaci – vlastnosti odpadu a sociodemografické údaje.

- 1) Do jakých základních emických kategorií odpad dělí obyvatelé obce a jaké faktory ovlivňují tuto sémantickou strukturu?

Tato otázka poukazuje na vztah lidí k odpadu v každodenním životě. Naše jednání a zacházení s odpadem je s příchodem recyklace řízeno a ovlivňováno. Dominují zde časově náročné úkony a regulace chování [Hawkins 2001]. V rukou se takto ocitají objekty, nad kterými je nutno přemýšlet, ať už ve znovu využití přímo v domácnosti, tak „správné“ vyhození do příslušného koše na daný materiál (plast, papír...). V návaznosti na koncept čistoty a nečistoty [Douglas 1966] může objekt ovlivnit špína či kombinace různých materiálů jako to, co nelze dobře zařadit a co znamená něco nemístného – něco, co narušuje řád. Úkolem je porozumět logice a faktorům, jež stojí za tvorbou kategorií odpadu.

- 2) Do jakých základních kategorií se odpad dělí v oficiálních organizacích a do jaké míry se tato klasifikace liší/kryje s klasifikací emickou?

Oficiální kategorizace odpadu se řídí dle zákona o odpadech a vyhláškami města. Úkolem je tak zjistit, jak je odpad klasifikován oficiálními organizacemi v obci. Další dimenzí otázky je osvětlit ovlivnění emické

klasifikace v návaznosti na tvrzení Hawkinse [2001], že likvidace odpadů se „zapletla“ do morálky člověka – udržování čistého životního prostředí vytváří ctivosti „pečlivého odpadového hospodáře“.

3) Je kulturní model odpadu sdílen napříč populací?

Mnoho studií poukazuje na faktory, které ovlivňují recyklační chování. Tyto faktory jsou například prostorové rozmístění popelnic, osobní motivace, normy recyklace, místo bydlení i socio-demografické ukazatele [Bezzina and Dimech 2011; Kaciak and Kushner 2009]. Klasifikace je v kognitivní antropologii jako jedna z klíčových komponent kultury, jejíž vlastností je, že je sdílená. Mnoho studií v tomto ohledu porovnává odpovědi respondentů z různých perspektiv [Gravlee 2005; Boster 1989, 1986; Romney, Weller and Batchelder 1986]. Výzkum je vystavěn na předpokladu, že oslovení respondenti žijí ve stejném prostředí – obci – a tedy, že podléhají stejné klasifikaci odpadu oficiálních organizací. Zkoumanými skupinami, u kterých bude klasifikace sledována, jsou muži a ženy z genderové perspektivy a novicové a experti z hlediska profesní specializace. Experti v tomto případě budou zastoupeni lidmi, kteří pracují v organizacích odpadového hospodářství. Do skupiny noviců naopak zahrnu respondenty, kteří v žádné takové organizaci nepracují.

Celý výzkum sestává ze třech částí, jejichž výsledky se navzájem doplňují a zároveň na sebe chronologicky navazují. Výzkum staví zejména na použití metod kognitivní antropologie: ‘volné vyjmenování’ (*free listing*) a ‘vícečetné třídění na hromádky’ (*successive pile sort*) v oblasti zjištění emické klasifikace, přičemž v oblasti oficiální klasifikace je použita metoda polostrukturovaného rozhovoru.

4.1 Výběr odpadu

Metoda vícečetného třídění na hromádky je založena na třídění položek určité domény do několika skupin. V mém případě respondenti třídili kartičky s fotografiemi různých odpadů. Musela jsem tedy vybrat vzorek odpadu znázorněný na kartičkách tak, aby odpovídal dané představě odpadu – definoval kulturní doménu tak, jak ji vidí respondenti.

K výběru odpadu do vzorku jsem jako první využila metodu volného vyjmenování. Je to jedna z nejpoužívanějších technik právě ke zjištění obsahu

domény. Ta může být definována jako soubor slov, pojmů, konceptů, frází, termínů či jiných položek, jež se vztahují k jedné konceptuální sféře [Romney, Weller 1988: 9; Borgatti 1996: 1 – 3]. Stojí zejména na tom, že respondenti vyjmenují položky, jež jsou zakoušeny v běžném životě raději než položky, se kterými se sotva setkali. Respondenti dostali za úkol vyjmenovat položky, které považují za odpad – věci, jež vyhazují i třídí (recyklují). Byli přitom požádáni o větší konkrétnost (např. namísto položky „plast“ jmenovat „igelitový pytlík“, „pet lahev“...). Celkem bylo dotázáno 20 respondentů, jejichž věk se pohyboval v rozmezí 25 – 68 let, z toho 12 žen a 8 mužů.

Do vzorku odpadu byly také zahrnuty položky tak, aby odpovídaly kategorii „Komunální odpady, včetně složek z odděleného sběru“ v Katalogu odpadů [dle vyhlášky MŽP č. 381/2001 Sb.]. Jsou zde uvedeny kategorie odpadů objevujících se z domácností a zpracovávané (sbírané) obcí. Jsou to kategorie jako plast, papír a lepenka, oděvy, sklo, ale také kyseliny, zásady, tedy všechny látky, které patří do odděleného sběru. Zároveň jsem se snažila pokrýt kategorie, pro které jsou v dané obci sběrné nádoby (papír, plast + tetrapak, sklo barevné, sklo bílé, drobná elektrozařízení, bio odpad a olej). Do vzorku odpadů jsem zařadila i ty položky, které byly vyjmenované na webových stránkách obce v sekci „Odpady a odpadové hospodářství – Třídění odpadů“ a v městských novinách v rámci desetidílného seriálu „Třídíme odpad“, který vycházel po dobu deseti měsíců v roce 2012. Tuto taktiku jsem zvolila zejména díky několika oceněním, jež obec získala během let 2011 – 2013 v oblasti vedení odpadového hospodářství nejen v rámci kraje, ale i v celostátních kolech. Obě média podávají obraz týkající se potřeby recyklovat odpad, a jakým způsobem toho docílit. Byly zde vyjmenované konkrétní odpadky, které patří do příslušné popelnice či nikoli.

Další technikou sběru odpadu do vzorku bylo umístění pytle s názvem „Kam to patří?“ do domácnosti, kde se třídí veškerý separovaný odpad obcí. Obyvatelé domácnosti byli požádáni o vhození odpadku, u kterého si nejsou jisti nebo neví, do jakého koše (separovaný a směsný) patří. Položky, které se ocitly v tomto pytli, stojí na jakémsi pomezí – hranici mezi všemi kategoriemi. Jsou to věci, které dle obyvatel domácnosti nepatří „ani tam – ani sem“ – položky, jež je matou a jsou v rozporu s naší drahocennou klasifikací, tak jako boty samy osobě nejsou nic zvláštního či „nečistého“, dokud se neocitnou na jídelním stole

[Douglas 1966: 37]. Při výběru vzorku bylo také přihlíženo k atributům, jako je velikost a míra znečištění. V každé kategorii jsem se proto snažila obsáhnout, jak velké a malé, tak čisté a špinavé položky.

Kvůli pestrosti vzorku odpadu bylo použito několik technik sběru, u kterých byl vždy částečný překryv vyjmenovaných položek. Na mém úsudku posléze byl výběr odpadků do vzorku. Celkově jsem vybrala 56 položek tak, aby co nejvíce odpovídaly nasbíranému materiálu a vzorek byl pestrý.³ Následně byly vybrané položky postupně shromažďovány a fotografovány.

Fotografie odpadu byly pořizovány v ateliérových podmínkách tak, aby odpovídaly produktové fotografii.⁴ Tento žánr se vyznačuje zejména tím, že ukazuje objekt bez rušivých elementů, které by potom mohly ovlivnit úsudek respondenta. Vyzdvihuje pouze objekt, jeho tvar, vlastnosti a znaky v čistém prostředí. V tomto žánru jde pouze o objekt samotný, a co nám může sdělit. Hojně se této metody využívá zejména v reklamní fotografii, kterou potkáváme v mnoha letáčích a brožurách, které se nám snaží prodat určitý typ produktu. V mém případě jsem chtěla eliminovat všechny nežádoucí odrazy a lesky, jež se objevují při běžném fotografování. Navíc jsem chtěla docílit toho, že všechny fotografie jsou unifikované – foceny za stejných podmínek, tedy eliminovat veškeré vnější vlivy. To by se mi ovšem nepodařilo, kdybych fotografie pořizovala za přirozeného světla, které se mění v průběhu celého dne. Všechny odpadky byly pořizovány na fotoaparát NIKON D300 s širokoúhlým objektivem NIKKOR (17 – 55 mm) s nastavením ISO 100, čas 125, clona 11 a za pomoci této techniky: dva stativy, dvě světla, softbox a odpalovač. Pořízené fotografie byly poté upraveny v softwaru *Adobe Illustrator CS5.1*, vytisknuty a zalaminovány. Vzhledem k množství vybraných položek a jejich budoucí manipulaci jsem pro každou fotografii zvolila velikost běžné hrací karty.

4.2 Třídění na hromádky

V případech, kdy chceme zjistit, jak lidé přemýšlejí o určité kulturní doméně, je důležitým východiskem posouzení podobností a rozdílů mezi položkami v doméně [Boster 1994: 11]. Nejpoužívanější metodou ke zjištění

³ Odpadky vybrané do vzorku odpadů jsou uvedené v Příloze 1.

⁴ Viz Příloha 2.

podobnosti je volné třídění na hromádky (*free pile sort*), kdy jsou respondenti požádáni o roztrídění kartiček na libovolný počet hromádek tak, aby si byly kartičky v jedné hromádce podobné více než mezi hromádkami. Veškerá rozhodnutí jsou tak v rukou respondenta, který určí, jaká kritéria jsou charakteristická a rozhodující o podobnosti položek [Romney, Weller 1988: 20]. Tato metoda je velmi jednoduchá nejen v manipulaci s kartičkami (respondent vytvoří jednoduše pár hromádek), ale i v časové nenáročnosti celého úkolu. Nevýhodou je ovšem zpětná komparace odpovědí mezi respondenty, jelikož každý může položky rozdělit do různého počtu hromádek [Boster 1994: 11]. Tento problém se nazývá *lumper – splitter problem*. *Lumpers* jsou lidé, kteří mají tendenci dělit položky do méně částí a vytváří tedy větší a více obecnější kategorie, zatímco *splitters* jsou lidé vytvářející větší počet hromádek [Romney, Weller 1988: 22 – 24].

Zvolila jsem proto metodu vícečetného třídění na hromádky, jež dovoluje komparaci odpovědí různých respondentů a zároveň odkrývá celou logiku rozhodování o podobnosti mezi všemi položkami. Řídila jsem se v intencích dle Bostera [1994], který ve svém článku popisuje celý úkol krok po kroku. Zde popisují fáze (1. – 4.), aby bylo čtenáři jasné celé šetření a logika postupu. Jako u metody *free pile sorting* respondenti roztrídili položky do jakéhokoli počtu hromádek⁵ (1.), u kterých byli požádáni o popis hromádek a způsobu – či kritéria, které si zvolili pro jejich třídění. Dále byli požádáni o jejich postupné spojení (2.), dokud nevznikla jedna hromádka. Stále jsem přitom udržovala původní rozdělení položek (1.), jelikož v dalším kroku (3.) jsem rozložila kartičky tak, aby všechny položky v jednotlivých hromádkách a zároveň spojení hromádek bylo vidět. Respondent byl dále požádán, aby si vybral vždy jednu hromádku a tu rozdělil na dvě (4). Takto postupoval do chvíle, než rozdělil poslední hromádku o dvou položkách. Všechna spojení (2.) a rozdělení (1. a 4.) byla chronologicky číslována, tzn. každý krok byl zastoupen číslem, které označovalo respondentovu odpověď – rozdělení jedné hromádky či položky od druhé – podobnost mezi položkami. Každá položka byla označena písmenem abecedy s příslušným indexem, jelikož položek bylo 56, tedy A – Z, A2 – Z2, A3

⁵ Hromádka nemusela sestávat z několika kartiček, ale mohla také obsahovat pouze jednu kartu.

– D3. Na konci úkolu vznikla řada: písmeno, číslo, písmeno, číslo, písmeno, číslo, ..., písmeno.

Metodou „snowballu“ bylo celkem osloveno 40 respondentů, kteří v dané obci bydlí. Sledován byl věk a pohlaví respondentů, výše dosaženého vzdělání a typ domácnosti (byt či rodinný dům). Snažila jsem se oslovovat respondenty tak, aby vzorek byl co nejpestřejší a rovnoměrně rozložený v rámci těchto proměnných.⁶ Pro lepší přehlednost a systematičnost jsem pro každého respondenta měla připravený unifikovaný protokol, kam byly zapisovány veškeré výše zmíněné získané údaje, data a informace o průběhu (datum, číslo nahrávky, přezdívka, pohlaví, věk, vzdělání, typ domácnosti, popis počátečních hromádek (1.) a samotný zápis vícečetného třídění na hromádky). Rozhovory byly prováděny v prostředí respondentů, tedy na jakémkoli jimi vybraném místě, ať už to bylo v práci, posilovně, baru či domácnosti. Jediným mým požadavkem byl vyhovující prostor, který je potřebný v průběhu plnění celého úkolu, zejména při rozložení 56 položek velikosti karty ve 3. kroku.⁷ Jeden rozhovor trval mezi 30 – 60 minutami.

4.3 Rozhovory

Třetí fáze výzkumu se zaměřila na „oficiální“ klasifikaci odpadu veřejnými organizacemi zabývajícími se odpadovým hospodářstvím ve zkoumané obci. Zákon o odpadech stanovuje původci odpadu (obci) zařazovat a shromažďovat utříděné odpady dle jednotlivých druhů a kategorií na příslušných místech [§ 17 zákona č. 185/2001 Sb.]. Jako jinde tak i v naší obci se o chod odpadového hospodářství stará Odbor životního prostředí (OŽP). Jako první jsem tedy zaměřila tam, abych si mohla zmapovat odpadovou situaci celé obce. Získala jsem zde také nejvýznamnějšího informátora – zprostředkovatele s dalšími důležitými organizacemi, které působí v tomto odvětví. Tato fáze byla velmi důležitá pro další plánování a přehled, jakým způsobem je odpadové hospodářství v obci organizováno. Následně byli oslovováni zaměstnanci různých organizací s žádostí o rozhovor.

⁶ Viz Příloha 3.

⁷ Viz Příloha 4.

Dohromady jsem provedla 9 polo-strukturovaných rozhovorů se sedmi informátory, kdy každý zastupoval jinou pozici v rámci celého řetězce odpadového hospodářství. Celkem jsem oslovila zaměstnance OŽP, Městských služeb, Kompostárny, Sběrného dvora, Skládky a Třídící linky. Z velké většiny rozhovory probíhaly formou prohlídky či exkurze v místě pracoviště respondenta. Se souhlasem jsem mohla nahrávat rozhovory a pořizovat fotografie daného místa. Témata polo-strukturovaných rozhovorů se obecně zaměřovala na činnost organizace v rámci odpadového hospodářství, přijímání odpadů, jeho zapisování (katalogizace odpadu), zpracování a následné manipulace. Osnova takového polo-strukturovaného rozhovoru byla vždy přišita na míru dané instituci. Vycházela jsem především z provozních řádů, v nichž lze vyčíst spoustu informací, které by ve výsledku mohly stačit mému výzkumu. Zajímala jsem se však o konkrétní praxi a řešení problémů. Mnohdy informace obsažené v oficiálních pramenech jako zákonech, vyhláškách či řádech jsou napsány tak obecně, že si pod tím v praxi obyčejný člověk (ne-právník) nedokáže nic představit.

4.4 Analýza výsledků

Data získaná metodou volného vyjmenování byla analyzována v softwaru *Anthropac* [Borgatti 1996b]. Výstup z tohoto softwaru podává informace týkající se podobností položek na několika úrovních. Četnost (*Frequency*) je počet toho, kolikrát daná položka byla respondenty zmíněna. Dále analýza obsahuje informace o průměrném pořadí každé položky (*AVG Rank*). Následně u jednotlivých položek uvádí hodnotu *Smith's S*, která je kombinací hodnot četnosti a průměrného pořadí napříč všemi položkami. Pokud je tato hodnota vysoká, poukazuje tím na vysoký a důležitý kulturní význam a tedy vysokou pronikavost kategorie v rámci kognitivní domény [Smith 1993].

Zápis dat metody vícečetného třídění na hromádky v intencích Bostera [1994] je řadou písmen a čísel (viz výše). Tato data jsem pro každého respondenta upravila v softwaru vytvořeném mým dlouholetým kamarádem a IT expertem Davidem Pfeiferem speciálně pro účely mého výzkumu. Tento software zpracovává prvotní zápis ze třídění kartiček (písmeno, číslo, písmeno, číslo, písmeno...) do symetrické matice podobnosti. Tato matice byla následně v softwaru *Anthropac* analyzována pomocí vícerozměrného škálování (MDS –

Multidimensional Scaling). Tento výstup jsem poté upravila v softwaru *Microsoft Office Excel 2007*.⁸ Hlavním účelem MDS je poskytnout vizuální reprezentaci komplexního souboru vztahů a ilustrovat kognitivní vztahy mezi všemi položkami, které tak mohou být rozpoznány na první pohled [Kruskal, Wish 1978; Borgatti 1996a: 28 - 33]. Jedná se zejména o vizuální techniku, která zobrazuje objekty v redukovaném prostoru a je základním vodítkem pro interpretaci vztahů mezi objekty [Hendl 2004: 145]. U grafického zobrazení bodového diagramu jde zejména o rozpoznání podobností a odlišností mezi objekty. V takovém případě jsou objekty, které jsou vnímány podobně umístěny blízko sebe a naopak objekty, které jsou vnímány velmi odlišně daleko od sebe. Z technického hlediska řečeno, co MDS produkuje, je množina vektorů v p -rozměrném prostoru zobrazená tak, aby byla co nejvíce podobná matici eukleidovské vzdálenosti [Borgatti 1996a: 30]. MDS tedy nalézá optimální zobrazení konfigurace bodů ve dvou-rozměrném prostoru.

Nicméně i přes nalezení nejlepší možné konfigurace bodů ve dvou rozměrech, reprezentace může být velmi zkreslená. To se odrazí na vysoké hodnotě *stress*. Nenulová stresová hodnota znamená, že některé nebo všechny vzdálenosti v grafu jsou do jisté míry zkresleny. Z matematického hlediska, nenulová *stress* hodnota může nastat pouze z jednoho důvodu: nedostatečné dimenzionality [Borgatti 1996a: 31 - 33]. To znamená, že pro danou datovou množinu nemůže být možné, aby dokonale představovala vstupní data ve dvou nebo jiném menším počtu dimenzí. Borgatti [1996a] poznamenává, že není nutné, aby pro interpretaci MDS byla stresová hodnota nulová. Přesto, že tato hodnota nulová není, je MDS užitečné, jelikož určité množství zkreslení je přípustné. Pravidlem je, že pokud se hodnota *stress* pohybuje pod 0.1, jsou výsledky vynikající. Pokud je přes 0.15, výsledky bývají zkreslené. Narušení vztahů může být mezi všemi vztahy nebo soustředěné do několika určitých vztahů mezi objekty [ibid.: 32]. Obecně však platí, že delší vzdálenosti mají tendenci být přesnější než kratší vzdálenosti [ibid.]. Takže významné vztahy jsou stále viditelné, i přes vysokou hodnotu *stress*. To je proto, že funkce *stress* zvýrazňuje rozdíly ve větších vzdálenostech. Při pohledu na graf, který má *stress* vyšší jak 0, je tedy třeba mít na paměti, že vzdálenosti mezi položkami

⁸ V softwaru Microsoft Office Excel 2007 lze vytvořit bodový graf. Pro identifikaci bodů je nutné vložit makro *Sub AttachLabelsToPoints*, které je dostupné online na webových stránkách podpory Microsoftu: <<http://support.microsoft.com/kb/213750/cs>>.

nejdou dokonale a reprezentace vztahů bodů je částečně zkršená. Je tedy třeba myslet na to, že čím vyšší je stress, tím větší je zkršení. Nicméně se můžeme spolehnout na větší vzdálenosti, které jsou přesné.

Ve výstupních grafech tak můžeme pozorovat položky, jež se shlukují do skupin, které jsou zároveň jedna od druhé odlišné. Abych tuto podobnost zvýraznila, zakroužkovala jsem vždy nejvíce podobné položky, resp. ty které tvoří skupiny. Zároveň jsem do grafů umisťovala pomocné šipky či čáry, které při popisu výsledků pomáhají čtenáři v orientaci grafem. Je důležité poznamenat, že to jsou mé vlastní vědecké pomůcky a ne další aplikace analýz, např. PROFIT (*PRO*perty *FIT*ting) analýzy, která slouží k testování hypotéz o attributech, jež podobnost mezi položkami ovlivňují [Borgatti 1996a]. Tuto analýzu jsem však nemohla použít, jelikož vyžaduje další výzkumné metody k získání relevantních dat. Mé grafické úpravy jsou vždy šedou barvou a jejich funkce je především v usnadnění čtení a pochopení interpretací výsledků.

Dále jsem data podrobila hierarchické shlukové analýze, jejímž výsledkem je stromový (tzv. dendrogram). Tato analýza slouží k odhalení struktury v datovém souboru a umožňuje odhalit hierarchickou posloupnost klasifikace objektů [Hendl 2004: 120 - 133]. Podobnost objektů lze tedy porovnat na několika úrovních klasifikace, jelikož dendrogram graficky zobrazuje postupné shlukování objektů, které vytvářejí tzv. shluky. V komparaci s analýzou MDS, která rovněž ukazuje podobnost objektů, je hierarchická shluková analýza více hloubkovým porozuměním do celého procesu klasifikace. K vytvoření takového diagramu jsem použila software *Anthropac*, ve kterém jsem vytvořila agregovanou matici podobnosti pro všechny respondenty. Tu jsem následně vyhodnotila pomocí softwaru *Microsoft Office Excel 2007* s rozšířenou aplikací *StatistiXL*.

Rozhovory, které byly vedeny se zaměstnanci organizací odpadového hospodářství, jsem přepsala v softwaru *Listen & Write* a následně kódovala a analyzovala v softwaru *MAXQDA*.

4.5 Etika výzkumu

Antropologové jsou především odpovědni za etické závazky vůči lidem, zvířatům a materiálu, jež studují, a také vůči lidem, se kterými pracují [AAA 1998]. Není to pouze anonymita respondentů, ale i otevřenost a zodpovědnost výzkumníka ke studii jako takové. Rozhodla jsem se tedy, že zde nebudu uvádět jméno obce, jejíž odpadový systém je v této studii zkoumán. Není to kvůli „špatnému či dobrému“ řízení, o tom už svědčí mnohonásobná ocenění, jež obec dostala. Navíc mi nepřínáleží, a ani bych nechtěla, zastávat hodnotící postoj. Je to zejména díky udržení anonymity svých respondentů, hlavně v oblasti oficiálních organizací, kde jsou mnohdy pouze oni jako jediní zaměstnanci. Přeždívkou respondenta by v tomto případě nehrála žádnou anonymizující roli. Proto od téhle chvíle budu o zkoumaném místě psát jako o „Obci“.

Před každým rozhovorem jsem představila problematiku svého výzkumu a mé záměry. Všechny rozhovory byly nahrávány se souhlasem respondentů. Zároveň jsem ujistila každého (a ukázalo se to jako velmi důležité), že rozhovor nad odpadky a tříděním kartiček opravdu není o ne/vědomosti o recyklaci. To považuji za důležitý počáteční moment metody vícečetného třídění na hromádky. Ubezpečila jsem každého respondenta, že to není zkouška, za kterou by byl známkován, ale spíše hra, které je on sám tvůrce. Během rozhovorů v organizacích mi bylo dovoleno pořizovat fotografie především takové, na kterých nebyli vidět samotní respondenti, ani jiní zaměstnanci.

5 „WASTE REGIME“

Mnoho odborníků přes odpadové hospodářství se domnívá, že tato problematika v České republice nastala až s převratem v roce 1989 a jen od té doby lze uvažovat o odpadovém hospodářství a řešení kumulace odpadu [Kuraš et al. 2008; Šťastná 2013]. Řekněme, že „tenkrát na západě“ byla odpadová politika rozvinutější ohledně demokratických institucí, například občanských protestů a uskupení vůči umístování odpadů a vůbec celkově v rámci ekologických dopadů na prostředí oproti socialistickému východu [Gille 2007: 210]. Tam žádná z forem demokratické kontroly díky ideologii existovat nemohla. Přesto zde však byla snaha států vypořádat se s odpady v rámci prevence tak, že jejich úsilí bylo směřováno do sféry produkce, přičemž tato snaha byla i částečně úspěšná [ibid.]. Na problematiku odpadů se lze dívat optikou konceptu „odpadového systému“ (*waste regime*), který byl jiný a specifický svou dobou, místem, politikou a kulturou [Gille 2007: 34 - 35]. V předchozích kapitolách jsem nastínila, že vnímání odpadu může být osobitým prožíváním vzhledem k sociálnímu a kulturnímu kontextu. To, co je jedinečné u různých společností v různém časovém období, je rozdílnost v produkci odpadů, jejich materiálovém složení, oběhu a vnímání. Gille [2007] tvrdí, že odpad procházel různými metamorfózami determinovanými na základě sociálního a kulturního vnímání „materiality“ odpadu a jeho politického a morálního řešení. Při zkoumání se tedy musíme ptát, jaká je odpadová politika, jaké má cíle a jakým způsobem jich dosahuje?

Černík [2009] ve svém článku dokládá mnohé a na tehdejší dobu moderní úpravy sběru a nakládání s odpady, které byly předmětem zájmu už před rokem 1989. Rozsáhlou rešerší tehdejších dokumentů dokazuje, že „... právní úprava využívání druhotných surovin a odpadů před rokem 1989 nejenže existovala, ale byla v mnohých aspektech (...) velmi moderní. Kladla důraz na maximalizaci opětovného použití výrobků nebo jejich částí a na materiálové využívání odpadů.“ [Černík 2009: 24]

Pokud si některé z těchto předpisů přečteme, je zde znatelný rozdíl vůči dnešní právní úpravě, a to zejména díky tehdejším ideologickým cílům, plánovanému hospodářství a absenci dopadů s ohledem na životní prostředí. Všechny tyto materiály, resp. zákony a vyhlášky existovaly v rámci tehdejšího pětiletého plánovaného hospodářství. Odpad byl z této perspektivy vnímán jako

jeden ze surovinových zdrojů státu, které „... mohou nejenom šetřit, ale v některých případech i nahrazovat primární surovinové zdroje.“ [Černík 2009: 24], a proto také nakládání s odpadem řídilo Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností. V tomto smyslu jsou používány termíny sběr a odbyt surovin [zákon č. 88/1949 Sb.] oproti dnes používaným obratům a termínům jako je recyklace, třídění a prevence vzniku odpadu. Odpad nejen jako pojem či termín, ale jako fyzický výsledek lidské činnosti zbavování se objektů nebyl právně ošetřen. O odpadu se uvažovalo pouze v intencích surovinového zdroje, tedy pokud zapadal do kategorie využitelných surovin v daném průmyslu.

První pětiletý hospodářský plán (1949 – 1953) již obsahoval kategorie využitelného odpadu – sběrných surovin, které „... nesmějí býti ničeny...“ a „... musí býti nabízeny a odevzdávány podnikům...“ [§ 2 a 3 zákona č. 88/1949 Sb.]. Nařizoval tedy plné využití sběrných surovin, jejichž výčet podává hned v §1: odpadová ocel a zlomková litina (železný odpad), odpad a zůstatky obecných kovů, starý a odpadový papír, hadry, odstřížky a textilní odpad, kožešinový odpad, upotřebené čisticí hadry, čisticí vlna a bavlna, skleněné střepy, odpady tvrdé a měkké gumy všeho druhu, upotřebený celluloid, igelit nebo upotřebené podobné hmoty, sádrové střepy, korkový odpad, odpad z usní, kosti a rohovina, kožky, surové kůže, peří, žíně, štětiny a srst, zvířecí žlázy a orgány. Těchto 18 kategorií sběrných surovin je zásadně děleno dle materiálu, kdy některý z nich koresponduje s dnešními pojmy jako sklo, textilie či železo. Další léta byl tento seznam rozšiřován, například vyhláškami o sběru fotografického materiálu a termoplastických hmot (dnes bychom řekli plastů) [zákon č. 798/1949 Sb.], zpětném odběru motorových vozidel [zákon č. 28/1951 Sb.] či výkupu lahví [zákon č. 167/1953]. Sběr a výkup surovin dále rozšiřovala vyhláška z roku 1953, která zvětšovala a uspořádávala sběrné suroviny, upravovala nový systém organizace sběru a ukládala povinnost sbírat suroviny: „Podniky, státní orgány, ústavy, zařízení, dobrovolné organizace, útvary ministerstva národní obrany, vnitra a lidových milicí, domácnosti i jednotlivci jsou povinni sběrné suroviny shromažďovat, pokud možno odděleně podle jednotlivých druhů a bez cizích příměsků, skladovat je na suchých, čistých místech, vhodně zabalit a pravidelně nabízet výhradně pověřeným podnikům, a jde-li o menší množství, odevzdávat je do sběru.“ [zákon č. 335/1953 Sb.]. V této vyhlášce se objevuje povinné pořádání tzv. lidových sběrů, které muselo pořádat každé město: „Národní výbory pečují o stálý a pravidelný lidový sběr

a odpovídají za splnění plánu lidového sběru těchto surovin: odpadová ocel a zlomková litina, odpad a zůstatky obecných kovů, starý a odpadový papír, hadry, odstřížky a textilní odpad, pecky, odpad gumy, igelitu nebo podobných hmot, korkový odpad, láhve, kosti, kožky, veškeré nové i použité peří vodní a hrabavé drůbeže.“ [§ 4 zákona č. 335/1953 Sb.]. Tato vyhláška určovala téměř neuvěřitelné sběrné suroviny jako pecky, jádra, kůry, vlnu či kosti.

Každý, kdo by vzpomínal na nakládání s odpady za socialismu, by neřekl, že třídili či recyklovali nebo že by odpad nosili do různě barevných popelnic. Skrze školní či pracovní lidové sběry povinně odváděli jak jednotlivci, tak podniky a odbory několik kilo papíru. Železo lidé běžně nosili do sběren, kde se vykupovalo. Většina materiálu, který lze spálit (papír a textil), lidé pálili v kotlích. Plastových věcí bylo málo, jelikož většina obalů, které jsou dnes plastové (kelímky od jogurtů, šampony, pet lahve...) byly ze skleněných zálohovaných lahví. Komplexně veškeré řízené plánování za socialismu zamezovalo dovozu západních komodit a omezovalo dostupnost zboží. Lipovetsky [2007] charakterizuje život po druhé světové válce jako éru obrovského rozmachu nového zboží, okázalé spotřeby a konzumní společnosti, která je charakteristická plýtváním, pohodlím a touze po kvantitě a novotách. Takový nový životní styl ukotvený v materialistických hodnotách a touze po nich, kterou nejen uspokojuje a podporuje, není charakteristické pro tehdejší socialistické prostředí Československa. Ne že by lidé netoužili po nových věcech, ale tehdejší režim, ideologie a s tím související plánované hospodářství jim neumožňovaly takový životní styl prožívat. Pestrobarevnost, různost a množství byly zredukovány na unifikované objekty stejné hodnoty a jednodlosti. Dostupné množství produktů nebylo takové jako v západních zemích, a tím tedy i skladba odpadu a opětovné využívání věcí byly jiné. Ve veřejném diskurzu, a to zejména v Americe, byl socialistický východ dáván do kontrastu se západem. Gille [2007] uvádí, že při čtení amerických novin, si všimla, že socialismus je reprezentován metaforou odpadu právě v popisu tamní neefektivní ekonomiky, znečištění odpadky, toxickými látkami, zdevastovanými domy a megalomanskou představou industrializace, která generovala obrovské hromady odpadu a ničila životní prostředí. Sama dále uvádí, že není pochyb o tom, že průmysl a jeho dopady na životní prostředí byly obrovské, avšak odpad byl součástí zákonů, a tedy i úsilí socialistických států ho efektivně využít zejména ve výrobní sféře, kde se to také dařilo [ibid.: 203 -

210]. Z této perspektivy byl odpad shledán cenným zdrojem surovin, které mohou pomoci budovat socialistickou ekonomiku. V rámci právních předpisů, jsme se přesvědčili o tom, že použití materiálů odpadů je cenným zdrojem, a že bylo po léta rozvíjeno. Politika odpadu takto zdůrazňovala zejména finanční motivaci [ibid.: 204 - 208]. Destruktivní obraz socialismu, tvořený západním veřejným diskursem, byl často předpokládán místo opravdu zkoumán a navíc byl v souladu s vytvářením vlastní identity západu jako čisté, efektivní a hospodárné země [ibid.: 1 - 3].

Jednorázové věci a obaly, které tolik charakterizovaly konzumní život na západě ve druhé polovině 20. století, začaly ve velkém pronikat do tehdejšího Československa až po roce 1989 spolu s pádem socialistického režimu a „otevřením“ hranic. Začala se rozvíjet doba, která odpadu dala nový rozměr a náhled. Jako zlomový okamžik v tomto ohledu bylo přijetí zákona o odpadech 238/1991 Sb., jejímž zřizovatelem bylo už Ministerstvo životního prostředí. Tento zákon definoval odpad jako „... věc, které se chce její majitel zbavit, nebo též movitá věc, jejíž odstranění je nutné z hlediska péče o zdravé životní podmínky a ochrany životního prostředí.“ [§ 2 zákona č. 238/1991 Sb.]. Tento zákon zavádí i pojem odpadové hospodářství, kterým „... rozumějí činnosti zaměřené na předcházení a omezování vzniku odpadů a nakládání s odpady.“ [ibid.]. Zde se již objevují termíny a rétorika charakteristické pro západ v 70. letech 20. století. Lze tedy říci, že odpad je diskutován s ohledem na ochranu životního prostředí, omezování produkce odpadu a jeho předcházení. Objevuje se zde nejenom sběr, ale také třídění odpadu jako druhotných surovin a producenta energie. V tomto období se vytváří první moderní klasifikace odpadů a Katalog odpadů čerpající zejména z evropských právních předpisů již výše zmíněného *Environmental Action Programme* [srov. William 2005]. Vzhledem k harmonizaci právních předpisů směrem k Evropské unii v roce 2001 vzniká Zákon o odpadech, který upravuje nakládání s odpadem a zakomponovává příslušné předpisy EU. Tento zákon i vypracovaný Katalog odpadů už jsou vyústěním snahy přizpůsobit odpadové hospodářství modernímu pojetí a navíc jsou dnes jediným nejvyšším právním aktem, který se v České republice váže k oficiálnímu nakládání s odpadem.

Charakterizuje a více rozpracovává odpad jako pojem, kterým je „... každá movitá věc, které se osoba zbavuje nebo má úmysl či povinnost se jí

zbavit a přísluší do některé ze skupin odpadů uvedených v příloze č. 1 k tomuto zákonu.“ [§ 3 zákona č. 185/2001]. Každý, kdo vyhazuje jakýkoli objekt (neboli výrobek dle přílohy) je charakteristický svým znehodnocením, kontaminací či znečištěním, neodpovídající jakostí, prošlou lhůtou spotřeby a ztrátou předešlých vlastností. Je to také výrobek, který vlastník nepoužívá a nebude dále používat. Takový objekt vyvazujeme z naší potřeby, dále je pro nás neužitečný a nepotřebný, tedy klasifikován na základě ztráty hodnoty pro současného vlastníka výrobku. Tento zákon tedy reflektuje odpad v rámci západní perspektivy a její klasifikace nečistého, která je otázkou estetiky, kontaminací nežádoucích látek a patogenních organismů [Douglas 1966: 36 – 38]. Nad vnímáním nečistoty dominuje představa o tvorbě patogenních mikroorganismů a vědění o bakteriálních přenosech, které byly vynálezem a objevem 19. století a způsobily tak radikální revoluci v historii medicíny [ibid.: 36]. Douglas také dodává, že vnímání takové nečistoty transformovalo náš život právě v kontextu patogenity, bakteriologie, hygieny a estetiky natolik, že nečistota pro nás západní společnosti není nic unikátního a izolovaného, ale naopak součástí systematické klasifikace odmítající nevhodné elementy [ibid.]. To si můžeme představit třeba na ukázkovém příkladu s prošlou lhůtou spotřeby u výrobku, kde se jedná o specifické datum, od kterého je vyřazen z prodeje, jelikož je „životu nebezpečný“ a může poškodit zdravotní stav člověka – kontaminovat nežádoucími látkami. Nabouráváním takového systému je například „freeganismus“, kdy se tito lidé „živí odpadky“, resp. vybírají popelnice u různých marketů a poté si z nich vaří. Tuto činnost nedělají z potřeby, ale spíše kvůli politickým, ekologickým a jiným ideologickým cílům nabourávajícím dosavadní systém konzumace výrobků [Dylan 2004], tedy i klasifikační systém, o kterém mluví Douglas [1966] zakořeněný nejen v právních úpravách, ale také v mysli západního člověka.

Při dalším zaměření na Zákon o odpadech můžeme vidět, že již obsahuje pojmy recyklace, třídění, udržitelný rozvoj a hierarchie odpadového hospodářství v intencích Evropské unie. V rámci odpadového hospodářství musí být dodržován postup nebo má být vyvinuta snaha tuto hierarchii dodržovat, tedy hlavně předcházet vzniku odpadu (1), připravovat ho k opětovnému použití (2), recyklovat (3), energeticky využívat (4) a odstraňovat (5). Hlavním uznávaným a etablovaným cílem je tedy předcházení odpadu, který musí být odstraněn – uložen na skládku. Jak podotýkají Bulkeley

a Gregson [2009] tato logika je vysoce instrumentální, zdůrazňující význam odpadu v jeho materiálovém rozlišování. Diverzifikace materiálů odpadu zdůrazňuje Katalog odpadů, kdy jsou všichni původci odpadů „... povinni pro účely nakládání s odpadem odpad zařadit podle Katalogu odpadů...“ [§ 5 zákona č. 185/2001 Sb.], tedy dle jednotlivých druhů a kategorií odpadů určených tímto zákonem.

5.1 Katalog odpadů

Tento dokument je výčtem či seznamem různých druhů odpadů, které jsou rozděleny na dvě základní kategorie, a to na nebezpečné odpady označené písmenem N a obyčejné odpady vyznačené písmenem O. Dle tohoto označení je poté s odpady zacházeno odlišně, zejména v jejich likvidaci či uložení na skládku, kdy jsou pro nebezpečné odpady zřízeny speciální skládky, kde se odpovídající odpad musí ukládat za jiných podmínek než odpad obyčejný. Původce odpadů zařazuje odpad dle určených druhů v seznamu podle šestimístního katalogového čísla. Tento seznam obsahuje 20 skupin odpadů, přičemž tato skupina je prvním dvojčíslím u katalogového čísla. Další dvojice čísel označuje podskupinu odpadů a třetí dvojčíslí informuje o druhu odpadu. Klasifikace takto probíhá v rámci určení ne/bezpečného odpadu a hierarchické trojice kategorií „skupina-podskupina-druh“. Skupina odpadů je rozdělena podle odvětví, oboru a technologického procesu, přičemž se tento původ může navzájem prolínat. Jako příklad si můžeme uvést skupiny „09 - Odpady z fotografického průmyslu“, „10 – Odpady z tepelných procesů“, apod. Podskupinou odpadů z tepelných procesů je například „10 02 – Odpady z průmyslu železa a oceli“, přičemž druhy jsou poté „10 02 02 – Nezpracovaná struska“, „10 02 15 – Jiné kaly a filtrační koláče“, a další.

Zákon upravuje i působnost obce, která je původcem odpadů a musí se tedy řídit Katalogem odpadů a dle něj zařazovat odpad, který vzniká na jejím území. Je takto zavázána k vytvoření odpadového hospodářství – sbírat, přepravovat, shromažďovat, třídít, využívat a odstraňovat odpad v souladu s Katalogem odpadů, který obsahuje právě k tomu odpovídající skupinu „20 - Komunální odpady (odpady z domácností a podobné živnostenské, průmyslové odpady a odpady z úřadů) včetně složek z odděleného sběru“. Tato skupina se dělí na tři podskupiny zastupující „20 01 – Složky z odděleného sběru“

obsahující nám známé druhy jako je papír (20 01 01), sklo (20 01 02), oděvy (20 01 10), olej (20 01 25), atd. Další podskupinou jsou „20 02 – Odpady ze zahrad a parků“, tedy zemina, kameny, listy, větve a jiný biologicky rozložitelný odpad. Poslední podskupinu tvoří „20 03 – Ostatní komunální odpady“, kde jsou jmenované například smetí z ulice, tržišť a směsný komunální odpad.

Je to tedy obec, která musí vytvořit systém odpadového hospodářství tak, aby dodržovala Zákon o odpadech v souladu s Katalogem odpadů. Musí tedy vytvořit odpovídající infrastrukturu, kam může její obyvatel odnést svůj odpad. Z perspektivy zákona nemůžeme říci, že člověk jako fyzická osoba musí třídít či recyklovat odpad, v tomto smyslu nejsou ani nijak vypracované sankce, pouze v případě černé skládky. Na druhou stranu je v zákoně stanoveno, že obec musí vytvořit a určit místa, kam mohou občané „... odkládat komunální odpad na místech k tomu určených, (...) odděleně shromažďovat, třídít a předávat k využití a odstraňování podle systému stanoveného obcí...“ [§17 185/2001].

5.2 Obec

Tak jako jiné obce i naše Obec musí dodržovat předpisy, které odpadové hospodářství ošetřují na rovině abstraktní. Ty vytváří podloží pro vytvoření komplexní sítě míst, které naplňují nejen cíle především v rovině snižování odpadů a jejich předcházení, ale také prostor pro profesionalizaci a racionalizaci celého odpadového průmyslu. V rámci abstraktní roviny Obec tedy uskutečňuje a konkretizuje svůj systém do dílčích organizací – sběrných míst. Jakým způsobem je v Obci veden sběr a třídění materiálů, tedy do jakých kategorií se odpad dělí v rámci organizací odpadového hospodářství na území Obce?

Veškeré řízení a tvorba infrastruktury sběrných služeb je zařizována Odborem životního prostředí (dále OŽP). Ten koordinuje jak sběrná místa, tak i svoz odpadů tím, že zřídí společnost – Městské služby starající se o svoz popelnic na směsný i tříděný odpad, provoz skládky odpadů, kompostárny a sběrného dvora. Všechny tyto instituce se nachází v intravilánu obce. Tato firma je s.r.o. Obce, to znamená, že hlavním řídicím orgánem Městských služeb je rada města, která rozhoduje o chodu celé společnosti, jejíž zisk je příjmem obce a naopak. Znamená to, že Městské služby se starají o svoz a sběr

odpadů, které určí OŽP. Má od nich pronajaté prostory jako je skládka, sběrný dvůr a kompostárna. Jejich provoz je poté spravován touto společností, která jednak slouží městu a jednak je to stále firma, která se v rámci svého chodu musí ekonomicky zajistit. Obci odvádí nájem za pronajaté prostory a naopak město společnosti platí například za svoz odpadu nebo uložení odpadu na skládku.

„Čili zabýváme se různými druhami odpadu, který si můžeme my uložit na naší skládku. To je pro nás ‚byznys‘. My jsme jako firma, která hledá ‚byznys‘. Ano, my musíme pomáhat městu, to je jedna položka. A druhá, pro mě důležitější, že pro mě to musí být ‚byznys‘, protože já se musím uživit. Já nejsem dotovaný nikým. Já musím hospodařit jako každá firma.“ (pan Karel)

Tato firma sváží různé druhy materiálu od směsného, který ukládá na skládku až po tříděný, u kterého odpad sváží ze zvláštních popelnic na plast, papír, bio odpad, sklo barevné a sklo čiré. Po Obci lze také spatřit kontejnery na jiný tříděný odpad. Obec má tedy smlouvy s dalšími firmami, které jsou specializované na sběr a zpracování dalších druhů odpadu z Katalogu odpadů. V tomto případě jsou po Obci rozmístěné popelnice na drobný elektro odpad, olej a tuky, baterky a textil. Dohromady jsou v Obci rozmístěny zvláštní popelnice na 10 druhů odpadu – plast, papír, bio odpad, sklo barevné, sklo čiré, drobný elektro odpad, baterky, olej, textil a směsný odpad.

„U toho tříděného odpadu, tak máme komodity po městě. Plast, papír, bio a sklo. Sklo barevné a bílé. V podstatě to je předmět naší činnosti. Jinak na městě se vyskytují další nádoby na tříděný odpad. Olej, elektro, hadry. Město nemá jenom nás, ale má další subjekty, který jim dodávají nádoby na tříděný odpad a zabývají se jeho recyklací třeba.“ (pan Karel)

Obyvatel Obce má tedy možnost svůj odpad vhodit do některého z kontejnerů nebo sám odvést jiný druh odpadu na určená místa, tedy kompostárnu, skládku a sběrný dvůr. Jak jsme si řekli výše, člověk není povinen odpad třídít do příslušných popelnic, musí být tedy motivován tuto činnost dělat v rámci vlastní produkce odpadu. OŽP tak podstupuje různé kroky, aby svého občana motivoval k třídění. Takovými cestami je především využití veřejných médií. V místních vycházejících novinách se během let 2011 – 2013 každý měsíc objevil alespoň jeden článek týkající se třídění odpadů („Třídíme odpad“) či zprávy o tom, jak byla Obec úspěšná ve třídění za uplynulé měsíce. Na

webových stránkách obce můžeme nalézt nepřehledné množství zpráv týkající se odpadů, které tvoří 30% všech archivovaných článků. Obec také pořádala veřejné akce ohledně třídění odpadů, kde si hlavně rodiny s dětmi mohli vyzkoušet své dovednosti a znalosti v rámci recyklace. Při zahájení provozu nejnovější organizace Kompostárny byla natočena krátká úvodní videa místním divadelním spolkem. Ve snaze zapůsobit na své obyvatele je v tomto ohledu Obec velmi aktivním aktérem a zprostředkovatelem veškerého odpadového hospodářství.

„Jo, je to tak no. Lidi ze zákona nemusí třídít. My jim ale říkáme, že musí.“ (paní Jana)

Pro vytvoření struktury různých organizací v rámci diverzifikace materiálů a jejich zpětného využití slouží zejména ekonomická motivace. Jeden z takových stimulů přichází především ve sféře skládkování. Za každou tunu dovezeného odpadu je účtován poplatek, který musí platit jakákoli obec či jiný původce odpadu ukládající svůj odpad na skládce. Hierarchizace odpadového hospodářství spolu s rostoucími poplatky za skládkování tak předurčily odklon komunálního odpadu od svého tradičního místa odstraňování - skládky, k využití jiných cest skrze recyklaci a kompostování [Bulkeley, Gregson 2009: 6 - 7]. Poplatky za uložení na skládku platí také občané Obce. V případě, že přijedou na skládku sami, zaplatí za uložení dle druhu odpadu. V druhém případě je svážen směsný komunální odpad z popelnic Městskými službami, které za uložení platí Obec. Ta má takto motivaci, aby bylo co nejvíce odpadu recyklováno a na skládku bylo odvezeno pouze minimální množství.

Od roku 1997 v České republice působí společnost Eko-kom, která byla založena podniky produkující balené zboží. Na svých webových stránkách je prezentována jako akciová nezisková společnost, která „... vytvořila a efektivně provozuje celorepublikový systém, který zajišťuje třídění, recyklaci a využití obalového odpadu na kvalitní evropské úrovni.“⁹ Jednou z jejích činností je zapojování obcí do sběru a recyklace obalového odpadu. Pro tuto činnost se vžilo pojmenování „Systém Eko-kom“, který dnes využívají obce jako subjekty, které se zaváží ke zpětnému odběru a využití odpadů z obalů. Velmi obecně

⁹ Eko-kom. „O společnosti a systému Eko-kom“ [online] [cit. 1. 4. 2014] Dostupné z: <http://www.ekokom.cz/cz/ostatni/o-spolecnosti/system-eko-kom/o-systemu>.

řečeno, je to společnost, která vybírá poplatek za vyprodukované obaly a zpětně pak poskytuje finanční podporu za obaly vytríděné. Je to tedy další ekonomická motivace k tomu, aby obec usilovala o co největší množství vytríděného odpadu, za který poté dostane finanční ohodnocení.

„Producanti za uvedenou tunu na trh odvádí Eko-komu určité množství peněz. Obce pro Eko-kom zajišťují sběr tříděného odpadu, obalů. Teda je to sporné, protože co je u papíru obal? Takže oni platí za obaly tak, že u plastů je to snad 90%, kdežto u papírů je to snad 70%. To je třeba obal od mouky, karton. A za to platí obci, kolik nasbírá tun odpadu, a my pak za to zaplatíme náklady. Takže obec má tendenci motivovat občany, jelikož čím víc třídíme, tak tím ubyde ze skládkovného a tím dostanem peníze od Eko-komu.“ (pan Vojtěch)

Množství vytríděného odpadu je zároveň ukazatelem dobrého odpadového hospodářství, které je hodnoceno jak na krajské úrovni, tak celorepublikově. Každoročně kraje vyhlásují „nejlepšího třídiče“ za uplynulé období. Na tom se také podílí společnost Eko-kom, která hodnotí organizaci odpadového systému jednotlivých obcí a uděluje finanční ocenění. Obec je takto držitelem několika cen, které získala například za nejlepší prezentaci informací o odpadech na svých webových stránkách, třídění v rámci kraje v letech 2011 a 2012, ale také za třídění odpadů na celorepublikové úrovni za rok 2011.¹⁰ Na OŽP mi byly poskytnuty údaje o třídění ze soukromého archivu, kde lze jednoznačně vidět obrovský posun ohledně tříděných surovin, papír, plast a sklo, přičemž je zajímavé, že množství směsného komunálního odpadu, který putuje na skládky, klesá pouze velmi pomalu.¹¹ Obecně však nárůst všech odpadů neklesá, ale pomalu stoupá. Gille [2007] v tomto smyslu poukazuje, že každý *waste regime* má své tabu týkající se nejen dopadů na životní prostředí, ale také úniků pozornosti v politice odpadů. Na příkladu Maďarska toto tabu bylo dříve v rámci likvidace a odstranění odpadů, dnes je to především produkce odpadů díky neoliberalní ekonomice [Gille 2007: 169 - 207].

„Na co bychom se měli zaměřit je otázka produkce. Tlačit na výrobce, který musí platit za obaly uvedené na trh. Hrajou hru se spotřebitelem a chtějí mu dát co nejhezčí obal, ale že pak nejde recyklovat nebo je v tom nějaký háček, to už neřeší.“ (pan Vojtěch)

¹⁰ Viz Příloha 5.

¹¹ Viz Příloha 6.

Celý odpadový systém tak jak je v Obci řízen, je ekonomicky soběstačný. Poplatky za skládkovné a sběr odpadu, které Obec platí, se ekonomicky vyrovnají v rámci financí z vyříděného odpadu od Eko-komu a ročního poplatku 492 Kč zavedeného pro všechny fyzické osoby, které mají trvalý pobyt či nemovitost na území Obce. Toto nastavení odpadového hospodářství je také oceňováno na úrovni krajské i celostátní. Tento stav totiž není všude po celé České republice. Nastolení tržního kapitalismu a privatizace po roce 1989 prostoupili i odpadové hospodářství, které je dnes sice koordinováno a spravováno na evropské, státní a posléze obecní úrovni, ale práci odvádí soukromé firmy, které potřebují prosperovat a generovat neustálý zisk, jenž mnohdy neodpovídá provedené práci. Jako problém toto vidí i Eko-kom, který Obec začlenil jako jednu ze dvou obcí do svého pilotního projektu. Tento projekt chce zejména odhalit reálné náklady spojené se svozem tříděného odpadu a náklady, které si za to soukromé firmy účtují.

„My teď máme dvouletý projekt, a jestli se vydaří, tak budeme pokračovat. Ekokom nám sice teď nic neplatí, ale Městský služby za svoz fakturují Eko-komu. To není tím, že by byl Ekokom chlebováre nebo udělal charitu zrovna (jméno Obce – pozn. autora). Je to o tom, že pro nás je hodnota, že neplatíme nic a pro ně je ta hodnota v tom, že vidí, kolik stojí skutečné náklady. V republice je situace taková, že tady se platilo za vyhozený kontejner plastový, my jsme platili firmě 230 Kč a jsou obce, kde platí 800 za kontejner nebo víc. Vozí to tam třeba Rumpoldáci a oni říkají starostovi: ‚Hele budete nám platit za kontejner 800 Kč za vývoz a my vám dáme 50 000 Kč na fotbalisty.‘ A to je ještě ta lepší varianta, když to jde na ty fotbalisty a ne starostovi. On si myslí, jak nesehnal prachy pro fotbalisty, ale zaplatil jim to v tom třikrát. Takže tohle se u nás děje, aby Eko-kom zjistil, kolik to skutečně stojí, tak to ve (jméno obce – pozn. autora) vozí a vidí, kolik to skutečně stojí. Ještě je takhle jedno město v Čechách. Takže Eko-kom to takhle testuje a zjišťuje, jaké jsou skutečné náklady, aby mohl oponovat těmhle svozovým firmám, které to těžce kasírovali.“ (pan Vojtěch)

Jak jsme si výše ukázali, lze tedy říci, že systém odpadového hospodářství z pohledu tak, jak jej Obec organizuje je v zásadě vzorovým příkladem toho „jak se to má dělat“. Nejen, že Obec je ekonomicky soběstačná, ale třídí veškeré požadované odpady. Na svém území má rozmístěno několik kontejnerů na papír, plast, sklo barevné a čiré, olej, bio odpad, textil, baterky, drobný elektro odpad a směsný komunální odpad. Navíc je v Obci struktura odpadového hospodářství řízena především společností Obce, která spravuje

jiné organizace, jako je Sběrný dvůr, Skládka a Kompostárna. V Obci je také soukromá firma na třídění papíru a plastu svezeneho z kontejnerů. Jakým způsobem tyto organizace spravují odpadové hospodářství a jaké kategorie odpadů shromažďují?

5.2.1 Kompostárna

Na kompostárně končí odpady z kontejnerů na bio odpad a dále tzv. městská zeleň – větve, listí, tráva. Vše se zde tepelně zpracovává ve fermentoru, stroji s hydraulicky poháněným motorem a s tyčemi – dmýchadly, který zahřívá (70°C) a míchá biologicky rozložitelný odpad po dobu 48 hodin. Poté vznikne směs, která se odveze na tzv. dozrávací plochu na skládce, kde po dobu tří měsíců „zraje“ ve finální kompost. Vzorke vzniklého kompostu každé tři měsíce posílají na kontrolu kvůli přítomnosti kovů, popřípadě kvůli kontaminaci nežádoucími bakteriemi (například salmonela). Celý tento proces slouží k určení „jakosti“ kompostu, resp. k účelu jeho použití. Takový kompost lze použít k pěstování rostlin či rekultivaci skládky.

„Zase jsou čtyři kategorie kompostu, které jsou odstupňované od kontrolovaných hodnot. Když vyhovuje, tak to můžu dát vám. Pak to zase nemůžeme v rámci jiných hodnot, dle tabulky, dát občanovi. Nelze to použít na pěstební činnost, ale třeba do parků, na obnovu zeleně. Pak je třetí složka, která nevyhovuje ničemu, tak se musí uložit na skládku. No a kdyby tam byli nějaké olova a těžké kovy, nebezpečné látky, agresivní tak, že už je to nebezpečné, tak to musí jít na nebezpečnou skládku.“
(pan Standa)

Celý proces je relativně nákladný, takže je snahou docílit co nejlepšího kompostu, který je dělán dle jejich vlastního receptu či kuchařky. Již před tím se tedy směs, která putuje do fermentoru, skládá z různých odpadů v určitém poměru.

„Platíme za to těžký peníze, takže to se nesmí stát. Proto se to musí třídit, hlídat. My i víme, co tam dáváme. Máme receptury. Máme čisté pyliny, haldy listí. To je bezpečný materiál, který je proložen kalama a to je nejnebezpečnější. Ale protože (jméno firmy) je povinen dělat rozbory těch kalů a ten informuje o tom, jak je to čistý.“
(pan Standa)

5.2.2 Sběrný dvůr

Dalším místem, kam obyvatel obce může svůj odpad donést je sběrný dvůr, který slouží zejména na objemný odpad například vyřazený nábytek, spotřebiče a koberce či stavební materiál a nebezpečný odpad například motorové oleje a baterie. Hlavním úkolem této instituce je uchovávání a shromažďování odpadů k dalšímu využití či odvezení na skládku.

„Prostě občan přijede s károu s bordelem a vytřídí si tam tu káru. Má tam sklo, má tam plast, má tam objemnej, má tam prostě barvy, spreje, akumulátory. Tak vyklízí sklep a tohleto tam prostě provede. Tak kvůli tomu to je. To provozujeme. Jsou tam kóje, kontejnery a tak dále, a jakmile dojde k nějakému naplnění, tak se zavolá firma, která je oprávněná ty nebezpečný odpady převzít. A nějak je zlikviduje.“ (pan Karel)

Přivezený odpad se dále roztřídí do příslušných míst – kójí,¹² ze kterých si odpad posléze odvezou další specializované firmy pro recyklaci či likvidaci daných druhů odpadů. Tyto kóje jsou členěny tak, aby byl odpad systematicky roztříděn dle druhů. V první jsou umístěny jedlé a motorové oleje a motorové filtry. Další kóje obsahuje baterky, monočlánky, autobaterie a spreje. Třetí kóje je určena pro malířské barvy a plastové nádoby od chemických látek. Do čtvrté se umísťují izolační materiály, tedy lepenky, skelná vata a sádrokarton. Další kóje obsahuje elektrospotřebiče (pračky, lednice, mrazáky, televize, bojler), kabely a koberce. Poslední, šestá kóje, je určena pro odpad z plastu, jako je například polystyren a fólie. Dále se v obrovské hale sběrného dvora nachází kontejner na textil, kontejner na zářivky a kontejner na odpad, který putuje rovnou na skládku. Ten obsahuje zejména nábytek, tedy různé skřínky, pohovky, křesla, apod. Venku za halou se nachází kontejner na hliník, například nádobí, lopaty či různé lišty. V hale se také nachází kontejnery na tříděný odpad (papír, plast a sklo), kam se odpad, pokud nějakou takovou složku obsahuje, vytřídí a doveze k recyklaci dalším firmám. Dovezený odpad od občanů se zapisuje do „Deníku Sběrného dvora“, jelikož tak, jak je stanoveno v provozním řádu, musí být všechen dovezený odpad zapsán a blíže specifikován do kategorií a druhů.¹³ Po nahlédnutí do deníku jsem zjistila, že

¹² Viz Příloha 7.

¹³ Viz Příloha 7.

odpad je zapisován dle dělení kójí a kontejnerů, resp. odpadů, které obsahují (výše popsané).

„Já si od vás vezmu občanský průkaz a napíšu, co vezete a odhadem kila. Tady to mám napsané. Kovy, dřevo, plast, papír, sklo se nepíšu. To se nepíše vůbec. To je pro město zase jejich branže. Je to odpad, kterej by mohl bejt v normálních popelnících. Oni si to potom ofocujou a sečtou, co se odveze na skládku a tak.“ (pan Jiří)

5.2.3 Skládka

Tak jako výše jmenované instituce je i skládka majetkem Obce, kterou provozují Městské služby. Na tuto skládku putuje, nebo alespoň by měl putovat, odpad klasifikován jako obyčejný, tedy všechny nebezpečné kategorie odpadu zůstávají ve sběrném dvoře. Na skládku tak putuje směsný komunální odpad z domácností, ze sběrného dvora (například nábytek) a nerecyklovatelný odpad. Skládka je instituce, kde je dovezený odpad za uložení zpoplatněn. Auto či nákladní vůz přijedou na skládku, nechají zvážit svůj odpad a poté jsou posláni na příslušné místo jej vyložit. Při odjezdu dostanou „vážní lístek“, který obsahuje základní popis odpadu, tzn. že odpad je klasifikován dle druhů odpadů stanovené podle Katalogu odpadů, které skládka dle svého provozního řádu může pojmout a uložit. Tohle všechno probíhá na jakési neformální rovině, jelikož auta, která přijíždějí na skládku uložit svůj odpad, mají už uzavřenou smlouvu ke skládkování, počítačový systém již zahrnuje všechny údaje od spz auta, jména firmy po kategorii odpadu. Firma při uzavírání takové smlouvy uvádí základní popis odpadů a dokládá čestné prohlášení, kterým se zavazuje ke jmenovanému popisu odpadů a k žádnému jinému.

„Základní popis odpadu má dodávat dodavatel odpadu. To je tady (ukazuje papíry). Tohle je pro občana, čestné prohlášení. My mu to tady zatřídíme, já mu řeknu směsný stavební, číslo odpadu, on napíše, odkud to bylo. To je popis vzniku odpadu (třeba vyklízení, stavební práce, kelímky - z hostinské činnosti). Název odpadu je tady, číslo je hned pod tím.“ (pan Honza)

Poté už celý proces probíhá za stolem. Auto přijede na váhu, která stojí poblíž stavební buňky, kde sedí vážný za počítačem. Pozdraví se, prohodí pár neformálních vět, popřípadě se vážný zeptá ‚Co vezeš?‘ a pošle ho za ‚klukama nahoru‘ vyložit odpad. Poté se auto vrátí prázdné, znovu se zváží a vytiskne se

vážní lístek, orazítkuje a podepíše. Pokud přijede člověk s kárkou, vážní vykoukne z okénka, aby mohl identifikovat dovezený odpad, a poté vytiskne lístek.

„No, to zařídění je subjektivní. Já se na to kouknu a od oka řeknu, co to je. To je subjektivní pocit.“ (pan Honza)

Na skládce se nacházejí různé druhy odpadů už také proto, že směsný komunální odpad může obsahovat různé objekty, i ty recyklovatelné. Určité třídící aktivity probíhají i na samotné skládce. Jedná se zejména o velké objekty spíše v kategorii nebezpečného odpadu.

„My bychom měli každý den obejít skládku a vybrat prakticky vše, co sem nepatří. Ale to technicky není možné. To bychom museli najmout několik dalších lidí. Ty děti, co ukazují na skládkách někde v Bangladéši. Tady by se nasbíralo spoustu petek. Máte doma jednu petku a hodíte ji normálně do směsného. Nechce se vám chodit to třídít. Taky se třeba stane, že kluci to vyklopí, já tam vidím, že se dolů kutálí lednička, tak jim vynadám, co tam naložili. Oni že to neviděli v bobru¹⁴. Někdo vezme tu malou ledničku, nacpe ji do popelnice a je mu to jedno. No, to někdo tak dělá. Tak mi ji naložíme do „pikapa“ a odvezeme ji do sběrného dvora.“ (pan Honza)

„Tak je musíme samozřejmě vyndávat... Když je najdeme. My jsme povinni po každém, samozřejmě v těch bobrech a v těch popelnicích tam to občan nahází, baterky, barvy, všechno. Bobr to tam vysype na skládce. Je to tam na hromadě. A prostě co no? Tam je kompaktor, ten jezdí a z toho kompaktoru kouká, co tam je. No a když uvidí, že tam je něco, co tam nepatří. Tak musí vylézt a vyndat to ven. Anebo to rychle zašlapat do země. Takhle to je no, ale oficiálně to musí vyndat. Chodí na nás samozřejmě kontroly.“ (pan Karel)

Rathje a Murphy [2001] v rámci už dříve zmíněném garbologickém výzkumu uskutečnili i několik odkryvů do hloubky až 20 metrů na skládkách v Americe, kde objevili i několik desítek let staré noviny, stránky z knih, obaly, ale také biologicky rozložitelný odpad jako cibuli, trávu, mrkev, listy či celé ‚hot dogy‘ [ibid.: 110 - 116]. Tento odpad byl 20 – 30 let starý a přesto měl stále identifikovatelnou podobu a tvar. Populární představa ukazuje typické komunální skládky jako obrovský kompost, kde probíhá chemická a biologická degradace odpadu, avšak tento dojem biodegradace je spíše romantickou vizí

¹⁴ Bobr je popelářské auto, které sváží jak směsný tak separovaný odpad z kontejnerů.

než skutečnou realitou [ibid.: 111]. Další představa, která je se skládkami spojená je pak pohled na skládky jako na prostředí plné toxických výparů a výluhů, které kontaminují a znečišťují okolní podzemní vodu, řeky a jezera [ibid.]. Obě představy jsou ve svých důsledcích milné, a to jak ze strany biodegradace materiálů, tak kontaminace svého okolí.

Na skládce v Obci je odpad uložen dle území do jednotlivých etap, které jsou posléze uzavírány a zrekultivovány tak, že když se po nich procházíte, nepoznáte, že chodíte po hromadě odpadu. Dovezený odpad je stále stlačován zmíněným kompaktozem, srovnáván a vrstven spolu se zpevňovacím materiálem (různou sutí ze staveb, kameny, cihlami apod.).

„Tady pak jsou odpady používané jako technický materiál na zajištění skládky. To je odpadní půda, pneumatiky. Ty se dávají pouze na ochranu fólie. Rozdrcený beton, cihly, tašky, zemina, kamení, směsné stavební odpady. Tím se ta skládka zpevňuje. Za rok sem jde tak 6000 tun odpadu a za rok by tady mělo z toho přijít 2000 tun technického materiálu.“ (pan Honza)

Všechno je izolováno od okolního prostředí tak, že odpad je zabalen v obrovském neprodyšném a izolovaném pytli, na kterém je navrstvena hlína s trávou.

„Ukládá se prostě do pásu - do takového pruhu. To je aktivní plocha. Když je etapa zaplněná, tak je příprava na rekultivaci a zaveze se to hlínou. Rekultivace - skládka je plná, vykukuje černá fólie a očistí se a přetáhne se nahoře. Vznikne takový černý uzavřený pytel. To je úplně uzavřený. Pak je odplynění skládky - kanálky to teče do filtru, tam je aktivní uhlí, kterým se eliminuje plyn a do ovzduší neodchází metan a bio plyny. A pak přijde tráva. Nesmí tam růst nic jiného, aby to neprorostlo do té fólie.“ (pan Honza)

„To znamená, zabalí se ta skládka zase ze shora, najde se to spodní zatěsnění. Shora se to zabalí, provaří se a udělá se takový vak, úplně neprodyšný vak plastový a zahrne se to zeminou. Viz teď to tam třeba máme na tej první etapě. Je to zarostlý trávou. Nepoznáte, že tam byla skládka. A v tom jsou odpady.“ (pan Karel)

Skládka odpad likviduje na jednu stranu tak, že veškerá biodegradabilita je zastavena, jelikož odpad je tak těsně navrstvený, že kyslík a vlhkost nemohou proniknout do hromady odpadů a způsobit biologický rozpad. Na druhou stranu je však velmi striktně řízen únik případných nebezpečných látek do okolí. Obě

romantické představy o skládce jsou tedy pouze vizí široké společnosti, ne pracovníků samotných.

„Oni v podstatě už netlí, jakmile se to uzavře, tak oni přestanou mít vodu, přístup kyslíku. Takže je to mrtvé zboží. Chodí sem kontrola, ty mají měřáky a kontrolují, co odchází do filtru, a to abnormálně klesá každého půl roku. Tam už je minimum plynu. To znamená, že tam ty odpadky leží a už se s nimi nic neděje. Tam půjdou všechny věci vidět, je to tam uložený. Proto je to skládka. Od „skladovat“ ne.“ (pan Honza)

„Je to odvětrané filtrací. Filtruje se odsud ten metan, kterej tam ještě jakoby zbytkově vzniká, ale ono když to hermeticky uzavřete, tak on tam odumře. Všechno tam odumře. Ten proces rozkladu toho bio, které tam nějaké je, tak to skončí. No a ty plasty, to už prostě... To už je sto let nebo já nevím. To budeme po smrti. Vy budete po smrti a já už dávno. Takže tak.“ (pan Karel)

5.2.4 Třídíčka

Další organizací, která působí na území Obce je soukromá firma na třídění plastového a papírového odpadu. Zde se dováží tyto druhy odpadu z kontejnerů v Obci a jiných měst s blízkou dojezdovou vzdáleností. V obrovské hale na třídění probíhá proces, kdy dovezený odpad je ručně roztříděn dle materiálu odpadu, který je po té prodáván dalším firmám zabývající se výrobou suroviny či přímo věcí. V tomto případě je důležité poznamenat, že jak plastový tak papírový odpad je roztříděn jen do těch druhů, které splňují podstatu komodity, se kterou lze obchodovat. Řídí se tedy tržní nabídkou a poptávkou po vhodném materiálu.

Tuto obchodní logiku si můžeme ukázat na příkladu třídění PET lahví, které jsou hlavní žádanou surovinou a nejrozšířenějším plastovým odpadem. Firma třídí PET lahve dle jednotlivých barev na čiré, zelené, modré každou zvlášť, přičemž další druh „petoviny“ tvoří směs barev hnědé, růžové a žluté. Dva měsíce po prvním rozhovoru mi informátor sdělil, že zkouší vytvořit samostatný balík hnědých PET lahví, které se začali objevovat častěji než dříve. Z hlediska tohoto třídění je důležité si uvědomit několik ekonomických motivací, které k tomu vedou. Při dalším zpracování „petoviny“ je důležité rozlišovat barvy, jelikož ta je v materiálu vtělená natolik, že při dalším zpracování ji surovina bude mít i nadále a nikdy se ji nezbaví. Dalším důvodem

je ten, že barvy tříděné zvláště jako je zelená, modrá a čirá, jsou nejrozšířenějším zabarvením PET lahví a jsou tedy v plastovém odpadu ve velkém zastoupení. Z nich také mohou vytvořit velký samostatný balík k prodeji, zatímco u barev jiných jako je například růžová, která takové zastoupení v odpadu nemá, se investice do třídění z hlediska času a nákladu na vytvoření balíku nevyplatí. Prodejní cena jednotlivých barev je také vyšší než cena za balík ze směsi barev. Při výskytu většího množství jiné barvy už zpracovatel přemýšlí o vytvoření samostatného balíku, jako se stalo v případě hnědých PET lahví, jelikož z toho pro něj plyne větší zisk - je to ekonomicky výhodné.

„Záleží nabídka a poptávka. Taky na množství odpadu a na druhu, na nákladech na dopravu. My máme nějakou prodejní cenu, máme s tím náklady, co se týká dopravy, třídění lisování, manipulace. To se samozřejmě musí spočítat. Máme stálé zákazníky jak v Čechách, tak jsou i v zahraničí. Na každou komoditu je to někde jinde. Co se týká papírů, tak těch odběratelů je tady v Čechách přece jenom trochu víc. Co se týká plastů, tak je tady pár těch firem. Jinak se to vozí Slovensko, Německo, Rakousko.“ (pan Antonín)

Z plastového odpadu je vybíráno dalších několik druhů komodit. Jsou to fólie tříděné zvláště na barevné a čiré, například igelitové tašky, pytlíky, velké pytle, obaly balíku z PET lahví po šesti, atd. Dalším druhem plastu jsou HDPE obaly. Jsou to mnohem tvrdší plasty než z „petoviny“, například obaly od saponátů, aviváží, pracích prášků, plastových kanistrů, kečupu, atd. Produkty z plastu jako jsou hračky, zahradní nábytek, boby, košíky jsou sbírány odděleně jako další druh tvrdého plastu. Podobně jako jsem mluvila o třídění hnědých plastových lahví je to i s tříděním kelímků například od jogurtů a smetany. V době druhého rozhovoru firma začínala tvořit balík kelímků, jelikož našli odběratele, který by je od nich vykupoval. Posledním druhem odpadu, který se v Obci hází do plastových kontejnerů, a který firma dále vytřídí, jsou tetrapaky.

Papírový odpad je tříděn na karton, „deinking“, dřevité papíry a bezdřevé. „Deinkingem“ informátor pojmenovával kategorii složenou hlavně z novin, časopisů, magazínů, katalogů a letáků. Obecně však toto slovo označuje proces recyklace, kdy dochází k odstranění inkoustu z papíru (*de-inking*). Tak jako dřevité papíry i bezdřevé obsahují dřevo, které je akorát z jiného druhu stromu. Dalším rozdílem je chemické zpracování namísto

mechanického rozmělnování u dřevitého papíru. Bez dřevý papír je například čistě bílý kancelářský papír. Každá kategorie papíru je také vykupována na základě své kvality. Firma dále shromažďuje zvlášť sklo barevné a čiré, které se netřídí, ale pouze předá k dalšímu zpracování. Firma dále třídí další druhy plastu či papíru, které získá ve velkém množství. V době výzkumu firma třídila plastové součásti z tiskáren, etiketovací papír, obaly z CD a autoplasty. K těmto druhům se firma dostává v zásadě přes vyklizení skladů různých společností, které musí věci ekologicky zlikvidovat.

„My vlastně máme i zpracovatele, který bere ty autoplasty, ale zase oni nechtějí tam mít žádné železo a to, tak mi to musíme pak ještě demontovat z toho veškeré železo. Tak ale my i od dodavatelů bereme ty auto plasty, to není problém. Ale když nám to sem přivezou tak mi si je přebereme, dáme jim doklad o tom, že oni to ekologicky zlikvidovali, aby i oni měli doklad pro další orgány.“ (pan Antonín)

Všechny výše zmíněné druhy plastu, které firma vytřídí, jsou z velké části obsaženy ve žlutých popelnicích na plast. Mimo tyto druhy se tam také nachází spousta jiných plastových věcí, které putují na skládku. Všechny různé krémy, oleje na vaření, obaly od sladkostí či masa jsou po celém zdlouhavém procesu třídění, ať už v domácnosti tak ve firmě, zahozeny. Je několik příčin, proč tomu tak je. Materiál samotný může mít tak specifické složení, že na jeho recyklaci a zpracování by byla potřeba jiná technika, která se „nevyplatí“. To je otázka zejména obalů od různých potravin. Dalším důvodem k netřídění daného obalu je jeho obsah. Například tuby od krémů by mohli být vytříděny spolu s druhem HDPE, ale protože samotná složka krému obsahuje přísady, jež by při dalším zpracování dělaly problémy, tak se netřídí.

„Víte co, co se týká krémů a těchle věcí, oni to moc nechtějí, protože ty krémy tam zůstávají. Co se týká těch saponátů, tak je to věc, která se rozpustí ve vodě, ale ty krémy kolikrát jsou dělaný proti vodě a ono jim to pak v té lázni zůstane.“ (pan Antonín)

Jedna z příčin může být jak ve složení materiálu, tak v obsahu balení. To je případ plastových lahví od oleje. Tento obal musí mít speciální vlastnosti, aby mohl být nositelem obsahu – oleje. Zpracování se poté liší od obyčejných PET lahví.

„Jak je to od oleje, tak je to jiný. Tadyto je taky takovej pacholek. Tohle je jiný druh plastu a musí se zpracovávat jinak. Nepatří do čirých petek.“ (pan Antonín)

Důležitou roli hraje také zbarvení materiálu, které se v případě plastu nedá z materiálu odstranit. Toto je otázka zejména PET lahví, kterých je na trhu nepřeberné množství barev a odstínů. To by však takový problém nebyl, kdyby se dané barvy vyskytovali vždy ve větším množství, které lze poté uplatnit na „trhu recyklace“. Firmy se snaží vytvářet lákavé a líbivé obaly, aby svůj produkt odlišili od ostatních na trhu a vizuálně přitahovali oko zákazníka, který si je koupí. Vizuální lákavost obalu je tak na úkor zpětného využití – recyklace.

„Na co bychom se měli zaměřit, je otázka produkce. Tlačit na výrobce. Jo lákavost a barva petek to je největší problém. Barevnost je problém. Tady by se mohli výrobci přidržet. Oni Eko-komu platí za vyprodukovanou tunu, ale není tam nástroj, že to bude takhle barevný nebo takhle. A pak je problém u zpracování. Nakonec stejně skončíme u spaloven. Jiný řešení není.“ (pan Vojtěch)

Dalším problémem je také kombinace několika materiálů a posléze jejich náročnost při zpracování. Přesto, že daný obal či produkt obsahuje recyklovatelný materiál, je časově náročné ho oddělit, resp. ekonomicky nevýhodné.

„Ale vezte si to, že když... Dám příklad papíru s průhledným plastovým okýnkem. Oni vám řeknou: ‚Je to složeno z materiálu, který jde dále recyklovat‘. V tom mají pravdu. Ale že jim to ekonomicky nebude nikdo dělat, protože na rovinu, aby vám tam někdo osm hodin stál a vytrhával z pytlíků plasty a pak za sebou za těch osm hodin plácnu měl dvacet kilo papíru a dvě kila plastu. Tak tyo... To jako ekonomika v tu chvíli je úplně někde jinde. To vám nikdo dělat nebude.“ (pan Antonín)

Po první návštěvě mě taková tvrdá ekonomická logika zarazila. Od mala lidem vštěpované zásady recyklace a tedy zlepšování životního prostředí a starost o vlastní planetu se rozplynuly v prostředí kapitalistického trhu recyklace. Poctivé vymývání každého obalu a přemýšlení nad jakoukoli maličkostí, kam to patří. Když jsem o tom mluvila s vedoucím OŽP, odpověděl takto:

„Já říkám, že lidi mají třídít plasty a víc se nezajímat. To následně zpracovat je na firmě. Jestli zrovna není na to odběratel, tak to neznamena, netřídíte kelímky od jogurtů, protože na to není odbyt. To je zbytečný, jelikož za měsíc nebo za půl roku může a ty lidi to budu znova učit. A to je u každé té komodity. V podstatě vytrídíte ji, a buď se to podaří, nebo ne. Je to ‚byznys‘. Oni třídí to, co se podaří prodat, jinak to nemá logiku, že jo. Takž pokud na to zrovna v tu chvíli není odbyt na trhu, tak se to

netřídí. Ale v určitém okamžiku na to ten odbyt být může a ty lidi nemůžeme učit znova, tohle jo a tohle ne. Takže lidi třídte plasty a víc nemusíte řešit. Jestliže ty lidi to nevytřídí, tak to dají do směsného komunálu a skončí to na skládce. Když to dají do plastů, skončí to u nich a oni to buď vytřídí, nebo ne. Takže tam pro ten materiál ta šance vzniká. Když to lidi vyhodí rovnou, tak ta šance tam není. Lidi se nemusí vůbec trápit a nějak se nad tím zamýšlet, protože je to plast a konec tečka. Další využití je na zpracovatelných.“ (pan Vojtěch)

5.2.5 „A jak třídí lidé?“

V předchozích kapitolách jsem nastínila problematiku odpadového hospodářství Obce, která se v praktické rovině vyrovnala s abstraktní klasifikací odpadu danou Zákonem o odpadech a Katalogem odpadů. Obec vytvořila fungující síť organizací, které pokrývají vyprodukovaný odpad lidmi z domácností. Jsou to tedy především lidé, kteří svůj odpad mohou odnášet buď do určeného kontejneru, nebo sběrného místa, kde je o odpad „postaráno“. Obec se snaží v rovině veřejného diskurzu své občany navést na správnou cestu třídění. Jak lidé takovou síť míst využívají? A reflektují vůbec tuto předkládanou klasifikaci odpadu?

Cílem Plzeňského garbologického projektu byla analýza konzumního jednání prostřednictvím materiálních zbytků - směsného komunálního odpadu ze dvou různě socioekonomicky postavených čtvrtí [Brunclíková, Sosna 2012]. Přesto, že se čtvrti lišily v několika ohledech, zejména v preferenci alkoholických nápojů, orientaci na zboží z ciziny či v konzumaci polotovarů a instantní stravy, mimo jiné také odhalil, že lidé z obou čtvrtí vyhazují srovnatelné množství potencionálně recyklovatelného odpadu [ibid.: 134 – 138]. Murphy a Rathje [2001] při analýze odpadů ze skládky, kde se ocitá také směsný komunální odpad, zjistili i velké množství nebezpečných látek, které jsou součástí laků na nehty a jiných čistících či kosmetických přípravků. Z těchto analýz je zřejmé, že směsný komunální odpad obsahuje mnoho druhů odpadu, které jsou klasifikovány jako nebezpečné či recyklovatelné. Neměly by se tedy dle struktury organizací nalézat právě na skládce, ale například ve Sběrném dvoře či nádobě na tříděný odpad. Pohled organizace, která se setkává dnes a denně s vyprodukovaným komunálním odpadem, je v rámci lidských třídících aktivit značně pesimistický. Nejde pouze o odpad, který se ocitá na skládce, ale také o vytříděný odpad.

V Kompostárně veškerý odpad, který putuje do fermentoru, projde pod rukama dvou pracovníků starajících se právě o kvalitu a složení směsi. Mimo to, že si stěžují na neuklizené psí exkrementy v městské zeleni, mají největší problém s kontrolou bio odpadu z kontejnerů.

„Hrozný bordel! To je neštěstí. To lidi ještě nepochopili. V plastu jsou lidi asi docela hvězdy, ale v tom bio odpadu, to je katastrofa. Ty lidi to pochopili tak, že tam hází všechno. Použité dětské plenky, igelity, kameny, betony, železo, stará taška. No největší bordel. Jako jsou tam taky jablka, starý brambory, teď tam byla hromada cuket a dýní. To je správný, ale mezi námi, jsou tam i dámský vložky.... Všechno tohle je naházený v tom bio odpadu. To je katastrofa.“ (pan Standa)

Není to ale pesimismus pouze ze strany sběru bioodpadu, který byl v Obci zaveden relativně nedávno. Týká se to také některých složek tříděného odpadu (plastu, papíru, skla). Respektive toho, co nepatří ani do jedné z těchto nádob.

„Samozřejmě, co se týká zvíře, drůbeže a těhletých věcí - to je ale celorepublikový problém. Já se tady v tomhle pohybuju už nějakých 16 let a pocházím ze středních Čech, tam jsem to taky dělal a tenhle problém je tam stejný. Víte co, ono je to něco jiného teď v zimě, to maso se tak nerozkládá, ale v létě, „kord“ když jedete do nějaké malé obce, kde obec ty kontejnery vyváží jednou za 14 dní nebo jednou za měsíc. A oni vám tam do toho hoděj mrtvý zvíře nebo starý maso. A teď celej měsíc na to svítí slunce do toho plastu. Tak si představte, co to asi po měsíci v uzavřený nádobě udělá.“ (pan Antonín)

V předchozí části práce jsem zmínila některé výzkumy, které se zajímají o recyklační chování, resp. motivacemi lidí třídit odpad. Jeden z faktorů ovlivňujících recyklační chování je především vliv poplatků, na základě kterého lidé mnohem více odpadu separují a tedy produkuje méně vedlejšího (směsného) odpadu [Šauer et al. 2008]. Na druhou stranu také uvádí, že poměrně nízká cena ročního poplatku, která je navíc skryta v celkové ceně za provoz domácnosti, ekonomickou motivaci lidí nepodporuje.

„Každá obec si to musí organizovat a musí vytvořit pro občany ty podmínky, protože zase, samozřejmě, obci to přináší úspory v rozpočtu. Když by jí to občané všechno naházeli do směsného, no tak je tady tahleta cena a ten občan to musí zaplatit. Čili občan je motivován cenou, nijak jinak ho nezmotivujete. I když je to složitý. Občan je nevědomec a háže to, kam chce stejně. Ale neuvědomuje si, že čím víc toho

naháže do směsného a čím míň vyseparuje, tak tím hrozí vyšší poplatek než 492 Kč, ale třeba už 600 Kč. Jo protože přibývá svoz a přibývají prostě tuny na skládce a prostě to skládkovné se musí platit. Takhle to je. To je jednoduchá rovnice. Když to doveze na skládku, tak po něm budeme chtít 2500 Kč za tunu. Čili my ho nutíme těma penězma brutálnima za skládkovné, aby on třídil.“ (pan Karel)

Svou roli ve třídění také hrají tzv. psychologické proměnné jako je smysl pro povinnost a zájem o recyklaci a posléze o lepší životní prostředí [Barr 2007]. Takové motivace však z perspektivy organizací člověku chybí díky jeho lenosti a špatné morálce, kterou lze napravit pouze zvýšením poplatku.

„A tak víte co, pokud budou házet pouze plast do plastu a papír do papíru, tak i nám to usnadní práci. Když v plastu najdete papír, sklo. Ty kontejnery jsou všechny vedle sebe, v 90% ty místa jsou určeny k tomu a všechny kontejnery jsou vedle sebe. Pak nevidím problém v tom, když už tam něco nesu, že nemůžu udělat ty dva kroky a hodit ten papír tam. To už je o lenosti. To samé ze sklem. S tím nikdo nenadělá nic, ani my, ani město, ani stát, dokud si to ty lidi neuvědomí.“ (pan Antonín)

„V tom jsou jediné peníze. Morálka... Morálka není tlak. Morálka se v tomto třídění vytváří přes ty peníze a výchovou. Když by to všechno vytrídili a dali do systému, kde za to zaplatí, bylo by to jiné. Stačí nebýt líný.“ (pan Karel)

Takový pesimismus a skepse je částečně nevyvážená s ohledem na oceňované úspěchy celého odpadového hospodářství Obce. Vždyť jsou to především lidé, díky kterým tento systém může fungovat soběstačně a nemusí být dotován z jiných prostředků. Představy organizací, které reflektují recyklační chování lidí, jsou také nejspíše založeny na utopické představě dokonalého systému, který by nevyžadoval další „roztřídovací“ práci.

„Že by občan dostal, řekněme, domů pytel žlutěj, modrej a já nevím. Bylo by tam napsáno já nevím, plast, papír, kov, bio a do toho by třídil všechno a do směsného by nedal téměř nic. Když se doma koukneš do toho koše, tak v podstatě jde téměř vše dát do separačního systému. Dyt' dneska je všechno plast, papír a sklo. Nic jiného nemáš v paneláku. Samozřejmě v baráku, kde topí, mají popel. Jinak máš věci, které se mohou vytrídít. Tudíž, co mu doma ze směsného zbejvá? Ty, co topí, mají popel, to je nezpochybnitelný. Tak ten popel by dával do nádoby kovové. Ten by se vyvážel a ostatní, všechno by se to třídilo. Čili na skládku by přišel jenom popel. Nic víc.“ (pan Karel)

Pokud uvažujeme v komparativní perspektivě mezi obcemi na území

celé České republiky, lze o Obci říci, že její systém funguje na vysoké úrovni a že lidé třídí dostatečně.

„Tak my jsme jedním králem mezi slepými. Lidé ve (jméno Obce – pozn. autora) třídí hodně, ale zdaleka ne tolik! Podívejte se na skládku!“ (pan Vojtěch)

Ať už se specializovaná místa na odpadovou problematiku recyklačního chování dívají jakkoli, je důležité brát v potaz perspektivu lidí, kteří jsou v rámci tohoto systému nuceni spolupracovat a vytvářet takovou praxi, která je v souladu s klasifikací odpadů danou organizačním zastoupením v Obci. Jsou tedy lidé opravdu morálně zkažení a líní natolik, že ignorují tak propracovaný systém? Jak tedy lidé vnímají odpad a do jakých kategorií jej dělí?

6 KULTURNÍ MODEL ODPADU

Kognitivní antropologie se snaží zejména mapovat představy lidí o jednotlivých kulturních doménách. Ty se snaží objasnit zejména rozkrytím kategorií a klasifikací vnímané a chápané perspektivou lidí, pro které je kategorizace podvědomá, jasná a naprosto přirozená. Já se zde pokusím takovou klasifikaci odkrýt a objasnit odpad jako kulturně sdílený model vnímání a představ.

Výsledky získané metodou volného vyjmenování pomáhají objasnit představu lidí o odpadu, resp. odhalují objekty vnímané jako odpad. Odpovědi respondentů definují a ohraničují kulturní doménu, která je do určité míry společensky sdílena [Weller, Romney 1988: 9]. V mé práci sloužilo volné vyjmenování nejen jako vodítko k výběru položek do metody vícečetného třídění na hromádky, ale také k vytvoření představy, jakým způsobem lidé uvažují o odpadu, jak o něm přemýšlejí a reflektují ve své každodennosti.

Zjistila jsem, že při vyjmenovávání položek respondenti volili model uvažování související se sledem každodenních aktivit a ve spojení s konzumací jídla. Mezi vyjmenovanými odpadky se v této souvislosti objevovaly položky jako zubní pasta či ušní tyčinky, dále spoustu obalů například od salámu, sýru či jogurtu. Důležitý moment pro ně znamenala také určitá konečnost odpadu, která byla reflektována nejen vyjmenováním mnoho jednorázových obalů, ale také jmenováním atributů k jednotlivým položkám jako je špinavý, roztrhaný či použitý. Jako významný faktor se ukázala také činnost recyklace odpadu, kterou respondenti významně rozlišovali od odpadu vyhazovaného do směsného koše.

Lucas [2002] poukazuje na vyhazování věcí jako na určitý akt jejich konečnosti. Věc, kterou nepotřebuji, odhodím a dále se o ni nestarám. Její užitek je v tu chvíli vyčerpán a věc je odložena, je ukončen její „život“. V případě recyklace však konečnost není obsažena, jelikož věci dávám novou hodnotu. Slovy informátora jí ‚dám šanci‘, aby byla znovu využita, tedy recyklována k dalšímu využití. Recyklace tedy není ta samá forma vyhození jako umístění věci do koše na směsný odpad. Tuto představu jsem reflektovala i u svých respondentů, kteří se na začátku i během vyjmenovávání odpadu ujišťovali, jestli mají napsat i to co recyklují nebo postačí to, co opravdu vyhazují do koše.

Konečnost věci a získání statusu odpadu je v tomto smyslu přikládána věcem, které lidé vyhodí do směsného koše, ne které recyklují.

V rámci archeologické perspektivy Rathje s Murphym [2001] poukázali na výzkum odpadu jako na činnost, která se tolik neliší od jiných archeologických výzkumů. Tak jako na jiné artefakty se i na odpad lze dívat perspektivou archeologie, tedy jako na relikty specifických lidských činností. To jsem pozorovala i při vyjmenovávání odpadů, kdy si respondenti vzpomínali na odpad v rámci vlastních každodenních činností, které během dne zažívají. Ve vyjmenovaných položkách se častěji objevuje například pasta, vlasy, kosmetika, role od toaletního papíru, oblečení či u žen zejména odličovací tamponky či dámské vložky.

„No, nejdřív jsem taky nevěděla, ale pak jsem si začala přehrávat den. Jak vstanu, co dělám a tak.“ (paní Nikola)

Vzpomínání na odpad souvisí také s konzumováním jídla. V Tabulce 1¹⁵ si můžeme všimnout, že většina vyjmenovaných položek jsou obaly od potravin (PET lahev, obal od sýru, masa, jogurtu, oleje, sušenky, čajové sáčky) či zbytky spojené s jejich konzumací (slupky, skořápky, pečivo). Hawkins [2013] svůj článek začíná úvahou o relativně jednoduchém aktu konzumace jablka. Avšak před tím než se do něj zakousneme, je nutné roztrhnout tenkou vrstvu plastu, oddělit ji od jablka, dále ho vyndat z polystyrenového tácku a sundat nálepkou se značkou výrobce. Do celého procesu je zapojena celá série úkonů a množství materiálu, které svůj obsah (jablko) uchovávají a hodnotí na úrovni hygieny, loga či značky a pohodlnosti [Hawkins 2013: 66]. Obal je takto centrální nejen pro ekonomickou a kulturní organizaci jídla tím, že vytváří konzumní praxi na základě značky a kvality uvedené na obale, ale také je hlavním zdrojem odpadu [ibid.]. Produkt komunikuje se svým zákazníkem skrze obal, který vizuálně přitahuje oko konzumenta, nabízí svůj obsah, vypovídá o kvalitě a kvantitě. Navíc však svého konzumenta zapojuje do aktu

¹⁵ Uvedená tabulka obsahuje pouze položky, které byly 20 respondenty (viz kapitola 5.1 Metodologie) zmíněny minimálně pětkrát. Položky v dané tabulce jsou uspořádány podle významnosti v uvažování respondentů o kategorii odpadu. V prvním sloupci jsou odpady jmenované respondenty. Sloupec ‚Četnost‘ uvádí počet toho, kolikrát daná položka byla zmíněna. Další sloupec uvádí průměrné pořadí položky. Poslední sloupec představuje hodnotu Smith's S, která je kombinací předchozích hodnot ve sloupcích ‚Četnost‘ a ‚Průměrné pořadí‘, a která značí důležitost dané položky. Vysoká hodnota poukazuje na vysoký kulturní význam a tedy vysokou pronikavost kategorie v rámci kognitivní domény.

vyhazování. Obaly od potravin jsou především jednorázové obaly určené k transportu jídla a jeho konzumaci. Vyčerpání užitečnosti jednorázových obalů je tedy okamžité hned po zkonsumování potraviny. Toto reflektují i respondenti, kteří na prvních místech svého jmenování uváděli právě obaly od potravin.

PET lahev jmenovaná ve 14 případech z 20 dokládá právě takovou logiku. Hawkins [2013] uvádí balení vody do PET lahví jako příklad jednorázových obalů, které se v 70. letech zrodilo a naprosto ovlivnilo nejen trh s pitnou vodou, ale také velmi vážně zasáhlo do existujícího odpadového systému [Hawkins 2013: 75]. PET lahvi přikládá obrovský důraz, jelikož jako nosič vody způsobila novou organizaci trhu s vodou, změnila význam a hodnotu vody, pitné praxe a také odpadového hospodářství [ibid.: 72]. Produkované množství PET lahví je reflektováno Třídíčkou v Obci, která v nich nachází jednu z největších komodit pro své obchodování. V Kompostárně, při třídění bio odpadu z kontejnerů a dovezené městské zeleně z parků, uvádí plastové obaly a zejména PET lahve jako nejčastější znečištění odpadu.

Vedle jmenovaných obalů od potravin byly ostatní položky téměř vždy jmenované spolu s atributem hodnotícím jejich konečnost, neužitečnost či špinavost. Tabulka 1 takové atributy neobsahuje, nicméně považuji to za důležité zmínit především proto, že oblečení bylo vždy obnošené, žárovka prasklá, ponožky děravé, pasta prázdná, boty staré či papíry popsané. Uvedené objekty obsahovaly konečnost svých vlastností, pro které byly pořízeny, a které je dělaly užitečnými. Respondenti považovali za důležité tuto konečnost zdůraznit, jelikož bez ní by se samotný objekt odpadem nestal. Ztrátou požadované vlastnosti je objekt „znečištěn“ svou prázdnotou, obnošením či popsáním. Toto v intencích Douglas [1966] ohrožuje a překračuje stávající kategorii a její význam, je tedy klasifikováno jako „nečisté“ a vymyká se z dosavadního řádu věcí. Objekt jako nositelem určité nečistoty je zařazen do odpadu. Jmenování atributů „nečistoty“ respondenti považovali za důležité na jedné straně proto, aby objekt vyvázali z dosavadních vztahů a klasifikace užitečnosti věci a na druhé straně, aby ji mohli zařadit do kategorie odpadu, která pro ně „nečistotu“ ztělesňuje, a bez které by objekty kategorii odpadu kontaminovali.

Tabulka 1. Výsledky volného vyjmenování (N = 20).

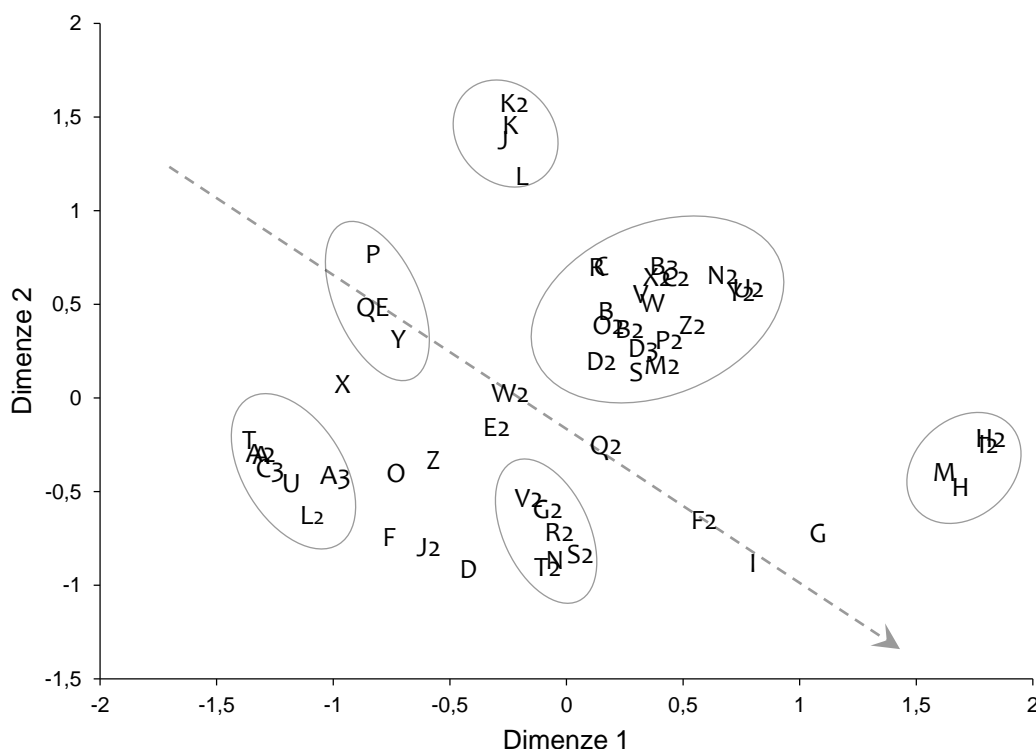
Položka	Četnost	Průměrné pořadí	Smith's S
1 PET LAHEV	14	8.214	0.432
2 SLUPKY OD ZELENINY	11	7.000	0.409
3 PLASTOVÝ OBAL OD SÝRU	10	7.700	0.350
4 ROLE OD TOALETNÍHO PAPÍRU	9	12.556	0.206
5 IGELITOVÝ PYTLÍK	9	8.889	0.284
6 PAPÍRY	9	12.333	0.224
7 KELÍMEK OD JOGURTU	8	9.000	0.250
8 KONZERVA	7	12.714	0.184
9 ODLIČOVACÍ TAMPONKY	7	7.143	0.230
10 UŠNÍ TYČINKY	7	12.714	0.151
11 KOSMETIKA	7	15.429	0.107
12 PLASTOVÝ OBAL OD MASA	7	13.857	0.154
13 TUŽKOVÉ BATERKY	7	13.571	0.177
14 PAPIROVÝ KAPESNÍČEK	7	14.286	0.160
15 ŽÁROVKA	7	15.143	0.167
16 PEČIVO	7	12.286	0.199
17 OBLEČENÍ	7	17.143	0.156
18 VLASY	7	10.000	0.206
19 ZUBNÍ PASTA	7	14.143	0.169
20 KELÍMEK OD MLÉČNÝCH PRODUKTŮ	6	12.667	0.163
21 ZBYTKY POTRAVIN	6	14.667	0.153
22 PONOŽKY	6	13.333	0.153
23 SKOŘÁPKY Z VAJEC	6	15.500	0.129
24 LAHEV OD OLEJE	6	12.000	0.164
25 PLASTOVÝ OBAL OD SALÁMU	6	10.000	0.166
26 CIGARETOVÉ NEDOPALKY	6	7.333	0.191
27 DÁMSKÉ TAMPONY	6	8.500	0.188
28 ZBYTKY Z OVOCE	6	7.500	0.195
29 ČAJOVÉ SÁČKY	5	14.400	0.120
30 BOTY	5	19.400	0.097
31 DÁMSKÉ VLOŽKY	5	6.200	0.202
32 PLASTOVÝ OBAL OD SUŠENKY	5	19.000	0.088
33 PIVNÍ LAHEV	5	12.000	0.117
34 LETÁKY	5	9.600	0.160

6.1 Klasifikace odpadu

Jedním z hlavních cílů této práce bylo prozkoumat problematiku emické klasifikace odpadu u obyvatel Obce. V tomto případě se jedná o kategorie, jež vytváří samotní obyvatelé Obce, a skrze které na odpad nahlíží a rozumění mu. Zjistila jsem, že základní emické kategorie jsou založeny na „materialitě“ odpadu, od které se posléze odvíjí shlukování takto si podobných položek. Tyto hlavní shluky a tedy základní emické kategorie bychom mohli pojmenovat jako papír, plast, sklo, elektrická zařízení a bioodpad. Podobnost položek se navíc odvíjí od posuzování podobných vlastností založených na obecně sdílených představách respondentů o „přírodnosti“ materiálu a zároveň jeho nebezpečnosti vůči životnímu prostředí a zdraví lidí. Tyto faktory jsem založila na základě výpovědí respondentů během řešení vícečetného třídění na hromádky. Zároveň jsem zjistila, že vnímání nečistoty v intencích Douglas [1966] a tedy jako anomálie sejevily položky, u kterých bylo přítomno znečištění vlastním obsahem či jiný materiál. Tyto položky – anomálie by zejména kontaminovaly materiálovou podstatu základních emických kategorií a zejména ty, u kterých je potenciál recyklace.

Graf 1 je vizuální reprezentací vztahů mezi odpady a výsledkem třídění kartiček s fotografiemi odpadků u 40 respondentů. V grafu 1 jsem označila patrné shluky, které tvoří odpadky klasifikované respondenty jako podobné. Největší skupinu odpadů tvoří odpady z plastového materiálu spolu s tetrapaky (mléko a smetana). Další shluk vzdálený od ostatních položek tvoří odpad ze skla (K2 a K zastupují barevné sklo, L sklo čiré a J zastupuje čirou sklenici od jogurtu). Nevzdálenější shluk od ostatních tvoří elektronický odpad – baterky (H), mobil (I2), rychlovarná konvice (H2) a zářivka (M). Další shluk tvoří papírový odpad. Zde jsou položky jako role od toaletního papíru (Q), noviny (P), pokreslený papír (E) a obal od vajec (Y). Předposledním označeným shlukem je bio odpad, do kterého jsou klasifikovány položky jako zbytky potravin – pečivo (T), slupky (A), ohryzek (A2), skořápky (C3), kosti (U), čajový sáček (A3) a také vlasy (L2). Poslední shluk tvoří všechny kovové odpady, resp. kovové obaly od taveného sýru (V2), protlaku (G2), rybiček (R2), oliv (N) spolu s alobalem (S2) a zátkou od piva (T2). Ostatní odpadky jsou buď hodně vzdálené od ostatních položek či se pohybují na rozhraní několika shluků. Rozhodně netvoří jednu skupinu. Mezi vzdálené položky patří zapalovač (F2), sprej (G) a léky (I).

Položky, které se nacházejí na pomezí hranic, jsou například papírový kapesníček, dámská vložka, prázdné plato od léků, rozbitý hrnek, atd.

Graf 1. Vícerozměrné škálování podobnosti odpadu (N = 40; stress = 0,192).

(A) slupky od brambor; (A2) ohryzek; (A3) čajový sáček; (B) plastový obal od salámu; (B2) kelímek od jogurtu; (B3) PET lahev; (C) mléko; (C2) igelitový pytlík; (C3) skořápky; (D) ponožky; (D2) izolepa; (D3) zubní kartáček; (E) papír; (E2) ušní tyčinka; (F) vajgly; (F2) zapalovač; (G) sprej; (G2) protlak; (H) baterky; (H) rychlovarná konvice; (I) léky; (I2) mobil; (J) láhev čirá; (J2) hrnek; (K) pivo; (K2) láhev barevná; (L) sklenice od jogurtu; (L2) vlasy; (M) zářivka; (M2) krém; (N) konzerva; (N2) Jar; (O) vatový tamponěk; (O2) obal od tatranky; (P) noviny; (P2) olej; (Q) role od toaletního papíru; (Q2) plato od léků; (R) smetana; (R2) rybicky; (S) zubní pasta; (S2) alobal; (T) pecivo; (T2) zátka; (U) kosti; (U2) Savo; (V) plastový obal od sýru; (V2) tavený sýr; (W) obal od bonbonu; (W2) pytlík na pečivo; (X) kapesníček; (X2) plastový obal od masa; (Y) obal od vajec; (Y2) čistič odpadů; (Z) dámská vložka; (Z2) polystyren

Z grafu 1 tedy můžeme odhalit šest základních emických kategorií: kov, papír, plast, sklo, elektronická zařízení a bio odpad. Tato klasifikace je založená na „materialitě odpadu“, jelikož odpadky pouze ze stejného materiálu, byly vnímány jako podobné. Ostatní položky nacházející se mimo vyznačené skupiny žádnému materiálu neodpovídají, jelikož jsou buď kombinací daných materiálů nebo úplně z jiného materiálu (léky či keramický hrnek). Můžeme také předpokládat, že totožný materiál či jeho kombinace předurčují společné

vlastnosti. V případě všech emických kategorií mohli respondenti předpokládat podobné „chování materiality“ (například přírodní rozklad u bio odpadu) či shodné další nakládání a zpracování odpadů. V případě shlukování elektronických zařízení respondenti předpokládali, že jejich obsah může obsahovat nebezpečné látky škodlivé přírodnímu prostředí i zdraví lidí.

Respondenti mohli odpad klasifikovat dle kritéria „materiality“ odpadu, které následně vedlo k posouzení podobných vlastností sdílené v představách respondentů. Tyto vlastnosti mohly být posuzovány na základě dvou kritérií, jejichž logiku jsem v grafu 1 označila šipkou. Prvním kritériem je posuzování odpadu na základě využití přírodního materiálu. Bio odpad obsahuje slupky ze zeleniny, skořápky, ohryzek či kosti, které jsou pokládány jako přírodniny či objekty „stvořené samotnou přírodou“. Papír je materiál, jehož výroba zahrnuje zpracování dřeva. U skla je obecně rozšířena představa výroby z přírodních nerostů. Proti těmto kategoriím stojí plast, elektro odpad či kov, u kterých se základní surovina v přírodě nenachází. Přestože výroba papíru či skla může být stejně náročná jako výroba plastu, je obecně sdílena představa, že použití přírodního materiálu, které pochází přímo z našeho okolí, a na které si můžeme sáhnout (strom či kámen), je více přirozené než použití pouze sloučenin chemických látek, které se samostatně v přírodě nenachází. Nikde neroste plastová květina či kovový strom.

Druhým kritériem mohlo být posuzování míry nebezpečnosti materiálu vůči dopadu na životní prostředí i lidské zdraví. Veřejně panující představa je, že rozklad bio odpadu, papíru a skla je pro přírodu menší zátěží oproti rozkladu plastu, kovu či elektro odpadu obsahující tzv. těžké kovy a rovněž plast. Rozkladem těchto materiálů může být příroda kontaminována a znečišťována daleko více než v případě bio, papíru a skla. Rozkládající se plasty a kovy poté mohou kontaminovat přírodu natolik, že mohou být člověku nebezpečné – otrávit jeho tělo špatně odbouratelnými toxickými látkami. Tyto kategorie pro respondenty představují toxické vlastnosti, které do přírody nepatří díky hrozícímu nebezpečí. To je i v případě položky léků (I). U respondentů jsem se setkala s podobnou klasifikací zapalovače a spreje na základě nádoby, která je v obou případech naplněna hořlavým plynem. Jak už jsem uvedla, hodnocení nebezpečí odpadu je na základě veřejně sdíleného kódu. Pokud bychom se měli zaměřit na hrozící reálné nebezpečí, bude bio odpad jako jedna z hlavních

nebezpečných kategorií, jelikož při jeho množství a procesech rozkladu bují různé bakterie, jež mohou velmi hluboce ohrozit zdraví a hygienu lidí. V tomto případě mohlo převládnout kritérium „přírodnosti“.

V mé práci (viz kapitola Metodologie) jsme zmínila, že vzorek odpadků byl vybírán i na základě znečištění vlastním obsahem. To byly například některé položky ze skupiny plastů (obal od sušenky, kelímek od jogurtu, lahev od oleje), kovů (plechovka od rybiček, obal od taveného sýru) či skla (skleněná nádoba od jihočeského jogurtu). Z grafu 1 je zřejmé, že tyto faktory nehrály roli při rozhodování o umístění odpadku. Znečištění odpadků vlastním obsahem pro respondenty nebylo důležité. Naopak můžeme uvažovat, že znečištění bylo ze strany materiálové kontaminace odpadu jiným materiálem. Toto je především vidět u položky pytlíku na pečivo (W2), který je kombinací papíru a plastu. Jsou to dvě jasné složky, které odlišují obě skupiny (plast x papír). Tato položka je však na rozhraní těchto skupin. Nepatří ani do jedné z nich. Tu samou logiku můžeme použít i v případě prázdného plata od léčiv (Q2), které je kombinací plastu a kovu. Na základě teorie klasifikace „čistého a nečistého“ od Mary Douglas [1966] můžeme o odpadu, který je složen z více druhů materiálů, uvažovat jako o „nečisté věci“, která prostupuje napříč kategoriemi. Pokud je odpad z více druhů materiálu, nezapadá ani do jedné kategorie a je klasifikován jako něco „nemístného“, co prostupuje hranice kategorií a nezapadá ani do jedné z nich. Pokud by se pytlík od pečiva nacházel mezi ryze plastovým odpadem, mohl by svou papírovou část kontaminovat celý obsah a narušit celou kategorii plastu, a co hůře i náš „drahocenný“ systém klasifikace.

Šipka v grafu 1 označuje nejen výše zmíněné faktory, ale také rozděluje položky na odpad potencionálně recyklovatelný a směsný. Všimněme si nyní označených skupin odpadů na základě klasifikace odpadů v Obci. Až na skupinu kovy se pro ostatní odpady v Obci nachází oddělené kontejnery. Po území obce jsou rozmístěny kontejnery na elektro odpad, plast, papír, sklo a bio odpad. Tedy pro pět z emických kategorií se zde nachází nádoby, které je odděleně shromažďují. Můžeme tedy předpokládat, že emická klasifikace odpadu se zásadně kryje a reflektuje „oficiální“ klasifikaci. Přesto, že emické kategorie odpadu se kryjí s kategoriemi Obce, je důležité poznamenat, že ne všichni respondenti odpad umísťují do příslušných kontejnerů. To je zejména u bio odpadu, kdy mohou tento odpad házet do směsného koše, a kovového

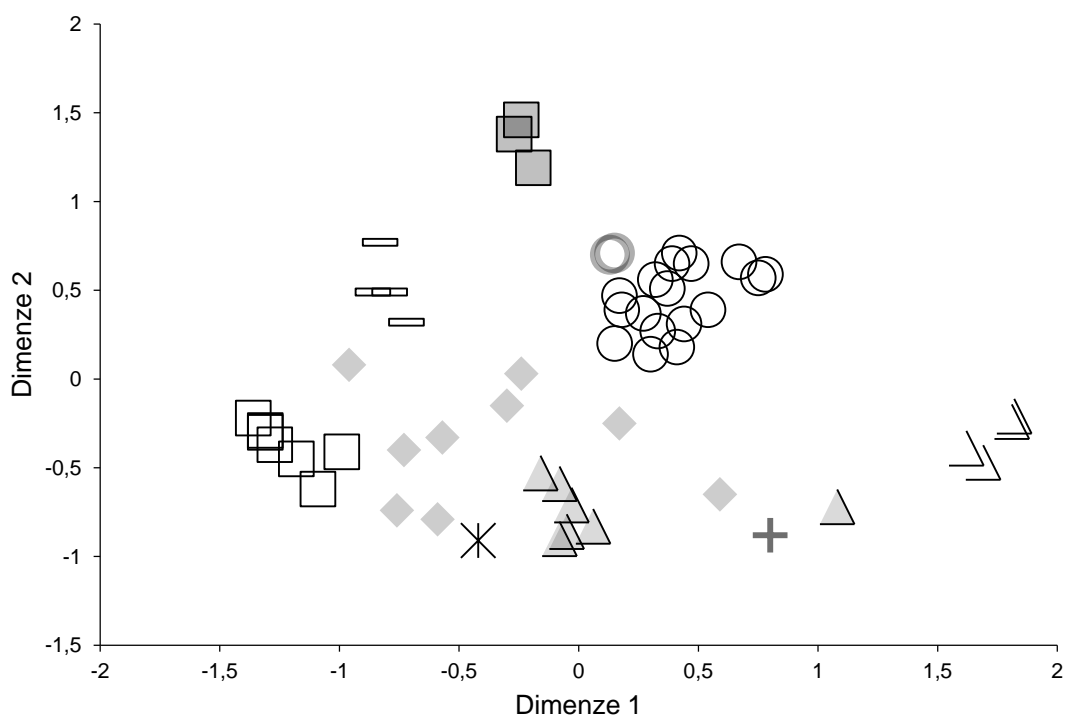
odpadu, který není v Obci shromažďován odděleně v rámci kontejnerů. Šipka v tomto případě označuje všechny položky, které se mohou ocitnout ve směsném komunálním odpadu. Nejsou to pouze bio odpady a kovy, ale také položky klasifikované jako „nečisté“ a položky, které neodpovídají žádnému skupinovému materiálu, a které ani nejsou Obcí zvlášť tříděny (dámská vložka; odličovací tamponěk; keramický hrnek). Dovoluji si tedy tvrdit, že velká část odpadků nacházející se pod naznačenou šipkou skončí v koši na směsný odpad a posléze na skládce.

6.2 Emická versus etická klasifikace odpadu

V předchozí kapitole jsem nastínila emickou klasifikaci odpadu a její základní kategorie a faktory, které tuto klasifikaci ovlivňují. Jedním z dalších vlivů, které emickou klasifikaci mohou ovlivňovat, je také samotná klasifikace odpadů v rámci odpadového systému Obce, která se v rámci vlastní logiky recyklace a snižování produkce odpadů snaží působit na své obyvatele a zasáhnout do jejich každodenních praktik a činností spojené s odpadem. S ohledem na úspěchy jejího odpadového hospodářství lze předpokládat, že lidé v Obci se zásadně podílejí na vytváření těchto kladných výsledků. Odráží se tedy takové jednání i v myslích a tedy v klasifikaci a kategorizaci odpadu u jejich obyvatel?

Pro vizuální znázornění jsem vytvořila graf 2, kde jsem všechny položky označila příslušnými symboly, které odpovídají sběrným místům a tedy klasifikaci odpadu Obcí. Na konci předchozí kapitoly jsem částečně naznačila překrytí emických kategorií s druhy odpadů tříděných v rámci sběrných kontejnerů. Pro emické kategorie papír, plast, sklo, bio a elektronická zařízení lze v Obci najít sběrné nádoby, kde se všechny tyto kategorie shromažďují zvlášť. Navíc pro emickou kategorii elektro odpadu se v Obci nachází další umístění, a to ve Sběrném dvoře, kam mohou občané Obce tento odpad uložit. Tam také patří kovový odpad, jelikož pro ten se v Obci nenachází kontejner. To je zřejmé i z grafu, kde je tento odpad vnímán odlišně díky svému materiálu. Podobně je to i s položkou – „sprej“, který je umístěn odděleně jak od elektra, tak kovu i přesto, že jeho likvidace by spočívala v odložení na Sběrném dvoře. Tato položka tak stojí samostatně, jelikož je díky své specifické tlakové nádobě, i přesto že je z kovu, umístěna jinde. To může také odpovídat kritériu

nebezpečnosti, jak jsem ukázala v předchozí kapitole. U bio odpadu se předpokládá, že bude vyhazován do sběrných nádob, nicméně nikomu nic nebrání, aby svůj odpad dovezl sám do Kompostárny. Sklo se dále v Obci dělí na barevné a čiré, přičemž jsou pro tyto dvě kategorie po Obci umístěny oddělené sběrné nádoby. To avšak nijak výrazně do emické klasifikace nezasáhlo. Do emické kategorie plastu jsou zařazeny i tetrapaky (v grafu 2 jako průhledná kolečka), které se v Obci vhazují do stejné nádoby. Plast, papír, sklo, bio odpad i elektro odpad jsou výrazně oddělené od ostatních položek. Léky označeny symbolem křížku mohou lidé odnést zpět do lékárny. V Obci se třídí i textilní odpad, který je v tomto případě zastoupený ponožkami (symbol hvězdy). Ty se však nijak ve svém umístění neliší od ostatního odpadu. U položek směsného odpadu označené kosočtvercem je zřejmé, že z pohledu lidí to jsou kategorie residuálního charakteru. Netvoří společnou skupinu, která by odpovídala směsnému koši, který má každý respondent doma a do něž každý den vyhazuje svůj odpad.

Graf 2. Vícerozměrné škálování podobnosti odpadů dle sběrných míst (N = 40; stress = 0,192).

Čtverec plný – sklo; kružnice – plast; obdélník – papír; čtverec prázdný – bio; kosočtverec – směsný odpad; hvězdička – textil; křížek – léky; trojúhelník plný – sběrný dvůr; trojúhelník prázdný – elektro odpad.

Z uvedeného grafu je zřejmé, že emická klasifikace výrazně reflektuje oficiální klasifikaci odpadu. Můžeme předpokládat, že diskurs recyklace významně zasáhl do vnímání odpadu. Jak tvrdí Hawkins [2013] tato doba stvořila ctnosti pečlivého odpadového hospodáře – „recyklátora“, jež je s veškerou pečlivou disciplinovaností nucen sloužit své morálce a vyššímu smyslu společnosti a životního prostředí. Některé výzkumy poukazují na nedisciplinovanost v oblasti třídících aktivit, jelikož samotný směsný komunální odpad obsahuje velké množství recyklovatelného odpadu [Brunclíková, Sosna 2012; Rathje, Murphy 2001]. S podobným závěrem se setkáváme i u názorů zaměstnanců jednotlivých organizací zabývajících se odpadem v rámci Obce. S jistotou však mohu konstatovat, že „ctnost“ na úrovni disciplinované kategorizace odpadu byla stvořena v myslích lidí. Hawkins [2013] poukazuje na role tří diskurzů objevujících se od poloviny 20. století, které performativně vytvářejí a hrají roli v recyklační problematice odpadů. Byl to zejména environmentální diskurz poukazující na znečištění a kontaminaci přírodního i urbánního prostředí a objevující se odpadové krize (*waste crisis*) prezentující obrovský růst obalového odpadu a diskurz konzumního života generující obrovský nadbytek a neustálou touhu po materiálních statcích, které aktivně participovaly na utváření nové identity člověka – recyklátora [Hawkins 2013: 76 - 78]. Zároveň tak vtiskly novou roli odpadu, která je nedílnou součástí vytváření jednání a praxe v souladu s recyklačními postupy.

Environmentální diskurz a logika systému odpadového hospodářství ovlivňují současné vědění o odpadech. V rámci výuky se už i malé děti ve školách či školkách učí, jakou barvu mají popelnice na tříděný odpad a kam tedy vyhodit odpad z určitého materiálu. Nevědět jakou barvu má popelnice na plast, sklo či papír je jako neznat číslo na hasiče, policii či záchranou službu. Vědění o odpadech, jež se distribuuje napříč západní společností, zásadně vytváří a zasahuje do emické klasifikace odpadu. Při vysvětlování úkolu roztřídění kartiček jsem se snažila vyvarovat slov jako „třídění“ či „recyklace“, aby respondenti nepřemýšleli, jak se to má dělat a jak to po nich vyžaduje společnost, která je „učí třídít odpad“. V úvodních větách při vysvětlování úkolu respondentům jsem se snažila vyhnout slovům „třídít odpad“, a naopak jsem používala slova „rozdělit kartičky s odpadem“. Snažila jsem se vyvarovat předhazování recyklačního diskurzu a zdůrazňovala, že je pouze na respondentech, jakým způsobem kartičky rozdělí, že nic není špatně. Nicméně

nemohu vyloučit, že respondenti se snažili odpovídat správně a dle očekávání, které je při třídění (kartiček) odpadů obecně očekáváno. Podobný problém měla například Scribner [1974], kdy její respondenti - obyvatelé Yucatánu řešili logické úkoly (tzv. sylogismy). Jejich odpovědi se velmi lišily v rámci komparovaných skupin mezi rurálním a urbánním obyvatelstvem, ale hlavně mezi lidmi, kteří navštěvovali vzdělávací instituce a kteří ne [Scribner 1974: 126 - 131]. Lidé, kteří chodili do školy, odpovídali velmi podobně jako vzdělaní lidé kdekoli jinde, a naopak u lidí, kteří školu nenavštěvovali, se odpovědi navzájem lišily, a neodpovídaly závěrům první skupiny lidí. Boster [2005] ve svém výzkumu emocí srovnává několik kulturních klasifikačních systémů. Jeho výzkum se zakládá na klasifikaci fotografií portrétu osob, které vyjadřovali vždy nějakou emoci. Velkým podílem odpovědí byly výrazy odpovídající anglickým výrazům emocí, které respondenti vztahovaly k vnitřnímu subjektivnímu stavu jako hněv, smutek a strach [Boster 2005: 207]. Naopak ve společnosti Shuar žijící v oblasti Mikronésie, respondenti odpovídali na emoce například popsáním výrazu obličeje či události, kterou mohl člověk na fotografii prožít [ibid.]. Shuarové emoce interpretují na základě veřejně pozorovaného chování a interakcí. Boster [2005] reflektuje svůj výzkum a dokládá, že pro Shuary byly fotografie izolované od jakéhokoli sociálního kontextu, který by napovídal, co by člověk na fotografii mohl cítit.

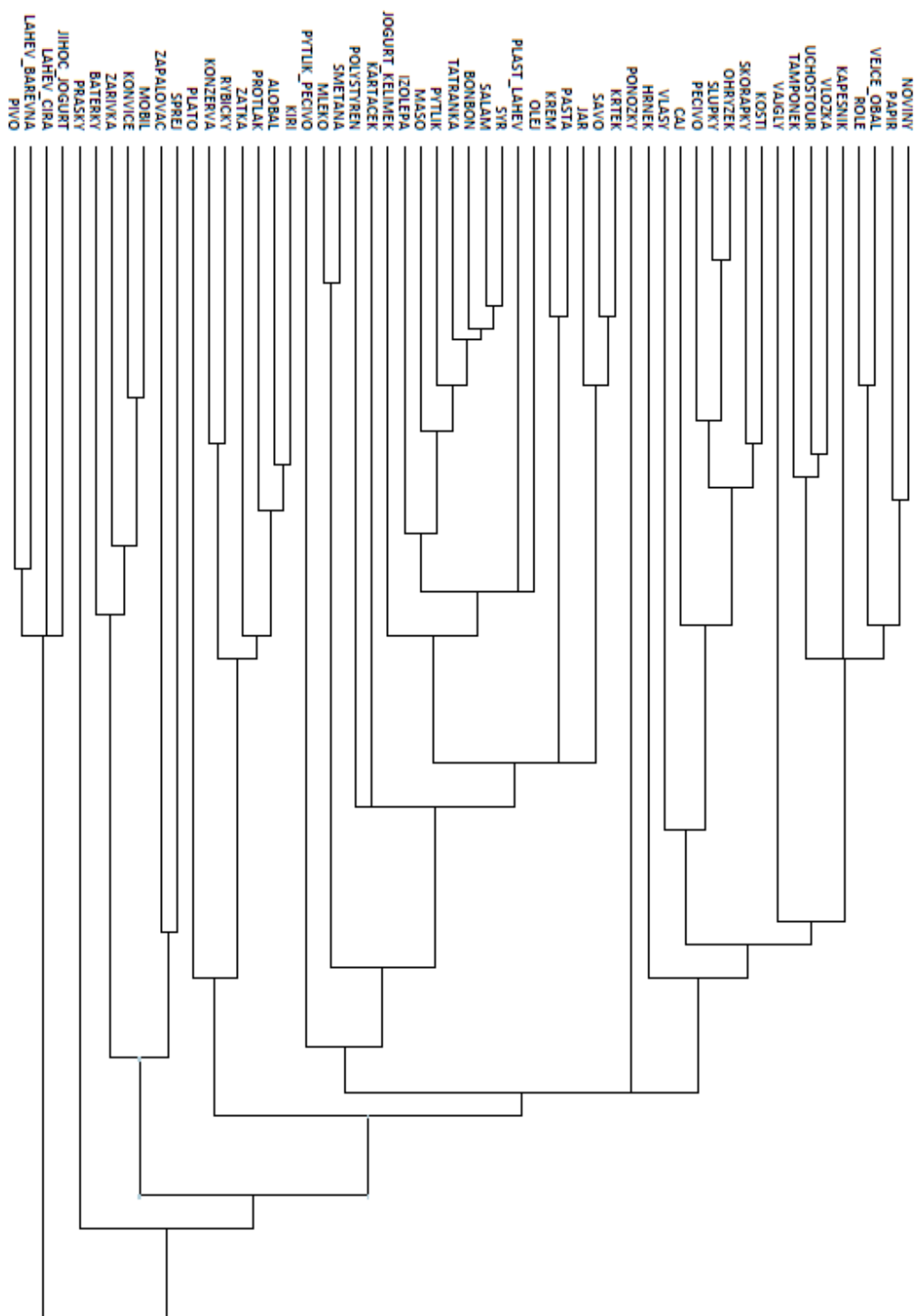
V mém výzkumu respondenti rovněž mohli poskytovat očekávané odpovědi tak, jak se stalo u Scribner [1974] a jejích vzdělaných respondentů. Jsou naučeni podávat správné odpovědi, jelikož je to strategie, která je (nejen v rámci vzdělávacího systému) vždy úspěšná. Svou roli mohl sehrát i výběr stimulů k šetření metody *successive pile sort*. Odpad, který má formu čisté malé karty, zásadně neodpovídá odpadkům, které běžně vyhazujeme do odpadu. Karta tak omezila všechny běžně zapojené smysly (jako čich a hmat) na pouhý zrakový vjem. Zobrazený odpad byl naprosto vytrhnut z kontextu běžné praxe a mohl se stát pouhým symbolem určité oficiální kategorie. Ostatní charakteristiky (jako špína či velikost) utlumil vjem hezké malé kartičky, které se člověk může dotýkat, jak chce, protože se nikdy neumaže a nikdy nezapáchá. Jak tvrdí Rathje s Murphym [2001], abychom odpadu porozuměli, musíme se ho dotknout, manipulovat s ním a cítit ho.

6.3 „Taxonomie odpadu“

Pomocí analýzy MDS jsme si ukázali základní emické kategorie, které graf 1 zobrazuje. Porovnali jsme emickou klasifikaci odpadu na základě oficiálních separačních praktik Obce. Jak jsem již poukázala, MDS analýza má své nedostatky zejména v tom, že několika dimenzionální prostor redukuje do dvou-rozměrného a tedy částečně zkresluje data. Vyzdvihuje velké rozdíly mezi položkami a naopak redukuje větší podobnost. Abychom odhalili logiku, jež se skrývá za vytvářením takových skupin, pokusíme se nahlédnout do grafu 3. Ten zobrazuje stromový diagram (tzv. dendrogram), který je výsledkem aplikace hierarchické shlukové analýzy. Podobnost objektů lze tedy porovnat na několika úrovních klasifikace, jelikož dendrogram graficky zobrazuje postupné shlukování objektů.

Tato analýza se používá především ke studiu klasifikací druhů zvířat a rostlin (etnobiologie) a tedy k odkrytí lidových taxonomií. Ty jsou často srovnávány s vědeckou klasifikací biologických druhů, aby odkryly porozumění světu, jež se odehrává buď z intelektuálního poznání a vnímání rozmanitosti okolo sebe, či je rozpoznáváno na základě lidských potřeb a uspokojení [Hunn 1982; Boster, Johnson 1989]. Mnohé výzkumy dokazují, že lidové klasifikace se velmi podobají vědecké taxonomii [Boster, Berlin, O'Neill 1986; Hunn 1975; Berlin 1973]. Ve sféře odpadu taková klasifikace neexistuje. S jediným a již výše zmíněným klasifikačním schématem se setkáváme v případě Katalogu odpadů, kde jsou odpady rozdělené na prvním místě do dvaceti skupin (např. komunální odpad), poté podskupin (např. složky z odděleného sběru) a nakonec druhů (plasty). V případě biologické klasifikace je 7 základních členění (říše, kmen, třída, řád, čeleď, rod, druh), které se mohou rozšířit až na 20 úrovní. U lidových taxonomií jsou zvířata a rostliny většinou rozlišitelné do pěti úrovní [D'Andrade 1995: 93 - 95]. Obecně je známo, že charakteristiky rozdělující rostliny a zvířata na úrovni čeledi či rodu (kočka, smrk) jsou nejvíce markantní, zatímco ostatní sestupná dělení jsou v rámci té samé čeledi hůře rozlišitelné [Boster, Berlin, O'Neill 1986]. Tuto problematiku jsem reflektovala i ve svém výzkumu klasifikace odpadu. Respondenti měli po určitém čase problém najít logické řešení pro rozdělení položek daných skupin. Dendrogram zobrazuje „taxonomii odpadu“, která v mém případě neslouží k porovnání klasifikace oficiální a emické (lidové), ale k odhalení struktury klasifikace –

podobnosti odpadků na všech možných úrovních. Prohlubuje tedy poznatky o kategoriích odpadu v procesu klasifikace.

Graf 3. Dendrogram klasifikace odpadu.

V grafu 3 můžeme rozeznat, že odpadky, které jsou si nejvíce podobné, se připojují na levé straně dendrogramu, a ty odpadky, které jsou odlišné, se připojují na pravé straně. Nejvíce podobné jsou si například ohryzek a slupky od brambor, tetrapakové obaly od smetany a mléka, plastové obaly od sýru a salámu spolu s dalšími plastovými obaly od potravin. Naopak poslední spojené klastry, a tím pádem nejvíce odlišné, jsou například sklo, nepoužité léky a elektro odpad. Respondenti obecně při prvním rozdělování položek reflektovali společný materiál odpadků a tedy i sběrné suroviny, které se v Obci shromažďují odděleně. Prvotní rozdělení odpadků do hromádek se pohybovalo okolo počtu 13 skupin hromádek odpadů. Základní skupiny byly plast, papír, sklo, elektro odpad, bioodpad, textil, kov, léky, keramický hrnek a směsný odpad. Další skupiny vznikaly především oddělením tlakových nádob, cigaretových nedopalků a pytlíku na pečivo. Jak už jsem výše zmiňovala, po dalších rozděleních začala mít více jak polovina respondentů problém s dalším tříděním položek. Pro další rozdělení nenacházeli logická vysvětlení a kritéria, podle kterých by dále odpad dělili. Tohoto kritického bodu u třídění položek jsem si postupně začala všimnout a zapisovat do protokolu pro každého respondenta. V zásadě vždy okolo 23 kroku došlo k podobné klasifikační krizi.

„U komunálu teda fakt nevím. No a bio. Dál já už v tom žádnou logiku nevidím. To říkám na rovinu. Dál už třídít nebudu... Dyť už to nejde. Jako ale teď budu dělat vysloveně blbosti, který mě napadnou a který nemají logiku a já nad tím nebudu přemýšlet. To říkám na rovinu. Jako nezlobte se na mě, ale tohle už je tyo, to nechápu... Ze začátku to mělo logiku, ale teď! Rotříd'ovat bio odpad to nejde. Nezlobte se na mě, ale z lidskýho hlediska to nejde. Jako já v tom opravdu nevidím logiku.“ (pan Ludvík)

V grafu 3 se tato krize objevuje přibližně v polovině dendrogramu. Do této chvíle můžeme rozdělení klastrů interpretovat podobně jako při analýze MDS. Odpadky jsou zásadně rozděleny dle materiálu, který sehrává hlavní úlohu i při další klasifikaci. Do kritického bodu třídění je více rozlišeno sklo na barevné a čiré. Dochází také k roztřídění plastového odpadu, kdy spolu s materiálem sehrává svojí úlohu i podoba obalu a jeho obsah. Proto byly například odděleny tuby (zubní pasta, krém), čisticí prostředky (Jar, Savo, Krtek), obaly od potravin a nakonec polystyren. Můžeme si povšimnout i samotných položek, které do chvíle kritického rozdělení zaujímají vlastní klastr. U položek jako jsou léky a ponožky to není nic neobvyklého. Ponožky mohou

být odneseny do kontejneru na textil a léky vráceny do lékárny. Navíc žádná jiná položka jim materiálově podobná se zde nenachází. To samé je u hrnku, který svým materiálem je mezi odpadky jediný keramický. Samostatné klastry také tvoří položky, které jsou znečištěny buď určitým obsahem (kelímek od jogurtu, skleněná nádoba od jogurtu, plastová lahev od oleje, posmrkaný papírový kapesník) nebo kontaminovány přítomností více druhů materiálu (pytlík na pečivo, plato od léků). Musím však poznamenat, že znečištění potravinovými zbytky či jiným materiálem bylo důležité pouze u některých položek. Pytlík na pečivo je oddělen do samostatného klastru relativně brzo, jelikož je složen z čistého plastu a papíru – potencionálně recyklovatelných složek. Respondenti zdůrazňovali nečistotu u sklenice od jogurtu či kelímku. Naopak ji opomíjeli u obalu od tatranky nebo plechovky od rybiček.¹⁶ Z dendrogramu je také jasné, že sklo je vnímáno velmi odlišně od ostatních skupin odpadu. Proto také znečištění u skla (v tomto případě průhledné sklenice od jogurtu) mohlo být vnímáno jako důležitější než u jiných skupin, například kovu. Může to však znamenat také další využití v domácnosti či delší uchovávání doma v koši na tříděný odpad, kdy zbytky potravin po delší době mohou zapáchat. V případě jogurtových kelímků to může být například díky rozšířené praxi jejich mytí před umístěním do tříděného koše.

Pokud si shrneme klasifikaci odpadu ve svém procesu, respondenti nejdříve využívali jako logické kritérium „materialitu“ odpadu. Nelze však určit do jaké míry je tato „materialita“ řízena odpadovým systémem Obce, a tedy recyklací určitých složek. Může být totiž dána jednoduše vnímáním rozdílného materiálu samotného. V případě plastu respondenti reflektovali rozdílný materiál uvnitř skupiny naprosto stejně, jako je tříděn ve tříděnce v Obci. Přitom pouze dva respondenti ze 40 dotázaných ji navštívili v den jejich otevřených dveří, kde se mohli seznámit s tamním systémem „recyklace“. Materiál, ze kterého je odpad vyroben, je tedy velmi silně vnímán a je tak základním klasifikačním vodítkem k vytváření kategorií. Při procesu klasifikace se poté zapojují kategorie „čistý/nečistý“ [Douglas 1966] na úrovni znečištění vlastním obsahem a přítomností jiného („rušivého“) materiálu. Základní materiálové kategorie mohou být narušeny přítomností potravinových zbytků či jiného materiálu.

¹⁶ Srov. fotografie znečištěných odpadků mezi kelímkem od jogurtu a plechovkou od rybiček (viz Příloha 8).

Taková položka poté narušuje řád a klasifikační systém, je „nečistá“. Musí být oddělena, aby nekontaminovala ostatní a nenarušila hranice kategorie. Zároveň, jak Douglas [1966] poznamenává, je jasné, že díky vyloučení takové položky se utvrzuje a dále reprodukuje dosavadní klasifikační systém založený na ohraničených, jasných a „čistých“ kategoriích. Tato kritéria klasifikace, byla však v určitém bodu vyčerpána a respondenti stěží nalézali další logická vysvětlení. Ta poté byla ryze specifická pro určitou skupinu. V případě bio odpadu to bylo kritérium oddělující položky živočišného (kosti, skořápky) a rostlinného (ohryzek, slupky) původu nebo dalšího využití typu ‚skořápky můžeme dát slepicím, kosti psům‘. V případě elektro odpadu došlo k oddělení tužkové baterie, jelikož mohla být umístěná zvlášť do sběrné nádoby v místě pracoviště či ve škole. Obecně bylo pro respondenty velmi složité rozdělovat vzniklou skupinu plastových obalů od potravin. Rozdíl poté viděli například mezi sladkým (bonbon, tatranka) a slaným (sýr, salám). Respondenti tedy užívali kritéria, která se jim v rámci klasifikace odpadu zdála nepřiměřená či nelogická, jelikož klasifikovali například obsah obalu – odpadu (např. sladký x slaný) či dle dalšího využití v domácnosti (např. skořápky pro slepice).

V pravé části grafu 3 jsou viditelné shluky odpadů podobné shlukům v grafu 1. Tyto klastry tvoří sklo, elektro odpad, kovy, plasty, textil (zastoupený ponožkami), bio odpad a komunální odpad. Zajímavý je klastr papíru, který se formuje až na další úrovni z komunálního odpadu. Při výzkumu jsem se setkala s názorem, že papír se rychle rozkládá, takže nevádí, když je zařazen do směsného koše. To také dokládá společný klastr s bio odpadem a směsným odpadem. Navíc potvrzuje faktor přirozeného či přírodního materiálu, jejichž rozklad přírodě neuškodí tolik jako rozklad chemického odpadu („nepřírodní“). Sklo je naopak vnímáno velmi odlišně, jelikož tvoří vlastní klastr velmi striktně oddělený do poslední chvíle od ostatních odpadků. Může to být způsobeno tím, že sklo lidé třídí ať už kvůli podpoře recyklace v rámci ekologického diskurzu, jeho „materialitě“ či díky jeho dlouholeté tradici výkupu lahví. Sklo je často objemnější než jiný odpad, nelze sešlápnout a pokud se rozbije, může roztrhat plastový pytel na směsný odpad. Lze také lehce vymýt a uskladnit, jelikož nezalohovaných skleněných obalů je na trhu méně než plastových obalů. Avšak nutno poznamenat, že jiné výzkumy poukazují na přítomnost skleněného odpadu ve směsném koši. Brunclíková a Sosna [2012] v komunálním odpadu našli přes 30 % potencionálně recyklovatelného

materiálu, mezi kterým bylo i sklo. Kostkan et al. [2010] zkoumali složení komunálního odpadu v rámci podílu recyklovatelných složek. To posléze komparovali u různých typů zástavby (sídlíštní, venkovská, vilová zástavba a centrum města), kde poukázali i na množství skla, jehož podíl byl však nesrovnatelně menší než podíl textilu, bio odpadu či plastu. Na základě těchto výzkumů lze tedy říci, že kategorie skla je jak v rámci recyklace, tak i kognitivního vnímání jednou z nejvýznamnějších kategorií zasahující do každodenní praxe a manipulace s odpadem.

6.4 Proměnné

Kognitivní antropologie zkoumá různé kulturní domény jak u jednotlivých společností, tak v komparativní perspektivě napříč populací. Odkrývají tedy kulturní specifické vědění i univerzalistické klasifikace a poznání. Nejen, že komparují napříč různými společnostmi, ale také uvnitř společností. Tato intrakulturní variabilita znamená, že jedinec není pouze pasivním „nositel“ či „reprezentantem“ určitého kulturního vědění, ale je jedincem, jež ji aktivně vytváří na základě vlastních konkrétních zkušeností, učení a poznání. Často uvažujeme na úrovni skupin, které se mohou ve svém kulturním vědění lišit díky své etnicitě, společenské třídě, věku či genderu. Nesmíme však zapomínat na to, že to jsou pouze vědecké kategorie k uchopení problému a ne živoucí entity, mezi kterými jsou jasné hranice. Kognitivní antropologie využívá metody, kdy odpovědi respondentů srovnává nejen mezi určitými skupinami uvnitř jedné společnosti, ale také uvnitř těchto skupin mezi všemi jedinci. Dochází tedy spíše k závěrům, že klasifikace je tak zásadní komponentou kultury, že je sdílená napříč různými skupinami. Handwerker [2002] srovnává odpovědi u respondentů různých identit jako je etnicita, třída, gender, věk, ale také rodinný stav, ne/zaměstnanost a vzdělání. Na základě této komparace nedochází k výrazné variabilitě u odpovědí, kterou by v tomto případě předpokládal. Vnímání určitého kulturního modelu či schématu se neměnilo uvnitř ani napříč skupinami, identita jeho respondentů tedy nehrála roli.

Výzkumy z oblasti recyklačního chování poukazují na faktory, jež jsou součástí širokého sociálního a fyzického kontextu člověka. Například společnost Eko-kom uvádí, že jeden z nejdůležitějších faktorů je infrastruktura sběrných míst a zejména vzdálenost od sběrných kontejnerů. Pokud do třídění

chceme zapojit alespoň 65 % obyvatel, musíme umístit popelnice do 150 metrů.¹⁷ Aceti [2002] tvrdí, že lidé jsou motivováni ke třídění zejména díky tlaku ze strany rodiny, přátel a sousedů, kteří participují na recyklaci odpadů. Jiní poukazují na ekonomickou motivaci a vliv poplatků [Šauer et al. 2008; Derksen, Gartrell 1993] či informovanost [Mee, Clewes 2004]. Další výzkumy se zabývají různými demografickými faktory, zejména genderem, vzděláním a věkem [Bezzina, Dimech 2010]. Jedná se tedy o komplexní tlak jak ze strany oficiálních institucí, které vyžadují poplatky, informují o recyklaci, tak ze strany vlastního sociálního prostředí. Recyklační chování je ovlivněno mnoha faktory od poskytování služeb, přes znalosti o recyklaci, po vlastní zájem a motivace odpad třídit [Barr 2007].

Kognitivní antropologie se zabývala reliabilitou i validitou u různých domén. Analýza konsenzu umožňuje měřit kompetence jednotlivých informátorů a na základě toho posoudit správnost odpovědí a tedy i konzistentnost dané kulturní domény [Weller, Romney 1988; Romney, Weller, Batchelder 1986]. Ti, co se nejlépe shodují v dané kulturní doméně a tedy i na kulturním konsenzu jsou ve svých odpovědích více koherentní, reliabilní, rychlejší a také bývají lépe vzdělaní a zkušenější v dané kulturní oblasti [D'Andrade 1995: 212 - 213]. Obvyklé vysvětlení je, že tito lidé mají větší zkušenosti a praxi, jsou v určité doméně více „trénovaní“ než v jiné [ibid.]. Boster [1985] studoval variabilitu v pojmenování rostlin – manioků u Jivaróanů. Jejich odpovědi a tedy pojmenování rostlin bylo velmi podobné. Znalost správného pojmenování druhu manioku je tedy kulturně významná rovina jejich individuální dovednosti, která také vychází z každodenní praxe a zkušenosti.

Pokud svou pozornost obrátíme ke klasifikaci odpadu jako ke sdílenému kulturnímu modelu, je z této perspektivy potřeba tento model podrobit více detailnímu pohledu. V předchozí části práce jsem nastínila základní emické kategorie a klasifikaci odpadů jako sdílený kulturní model napříč odpověďmi u všech respondentů. Z dalších mých cílů bylo zjistit, zdali je tento kulturní model sdílen napříč populací. Vytvořila jsem si tedy vědecké kategorie, resp. rozdělila odpovědi respondentů do skupin, u kterých budu zjišťovat překryv v odpovědích

¹⁷ <http://www.ekokom.cz/cz/ostatni/o-spolecnosti/system-eko-kom/o-systemu>

a tedy, jestli je kulturní model klasifikace odpadu nastíněný v předchozí části práce podobný či se liší u různých skupin respondentů.

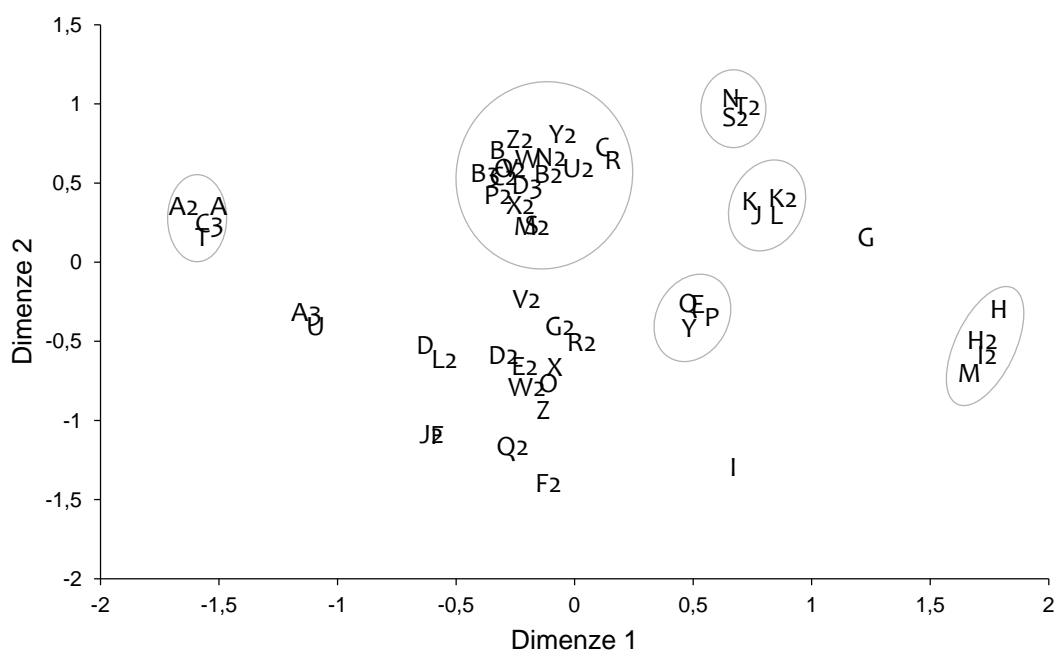
6.4.1 Novicové versus experti

Prvními komparovanými skupinami jsou experti a novicové. V mém případě první skupinu zastupují lidé, kteří dlouhodobě pracují v odpadovém hospodářství a to jak na úrovni jednatele v privátních firmách, tak na úrovni odborníků přes environmentální politiku Obce a jejího řízení odpadového systému. Druhou skupinu tvoří obyvatelé Obce, jejichž profese není v žádné takové organizaci ani jiné zabývající se environmentální problematikou. Nejde o žádné hodnocení správného či špatného třídění odpadů, jak novicové, tak experti mají svůj emický pohled na odpad. Mým úkolem je zjistit, zdali se emické kategorie shodují či liší a jaká kritéria jsou v rámci klasifikace odpadu používána. Boster a Johnson [1989] takovou komparaci studovali v případě klasifikace ryb, kdy skupinu expertů tvořili rybáři a noviců lidé, kteří s rybami v běžném ani pracovním životě nijak nepracují. U těchto skupin byl předpokládán rozdíl nejen v množství, ale také druhů informací, se kterými pracují. Informace, které jsou běžně dostupné a přímo pozorovatelné (morfologie) bude stejná u obou skupin, na rozdíl od informací dostupných pouze skrze kulturní zprostředkování či dlouholetou zkušenost (užitkovost), které budou více omezené a dostupné expertům [Boster, Johnson 1989: 868]. Výsledky tento předpoklad potvrdili, jelikož experti podobnost mezi rybami sledovali na základě více informací než novicové, kteří podobnost posuzovali pouze z hlediska morfologie, a tedy se i více blížili biologické klasifikaci ryb. Obecně se v kognitivních vědách o klasifikaci expertů uvažuje jako o informacích založených na více abstraktních a funkčních kritériích na rozdíl od noviců, kteří svou klasifikaci zakládají na více povrchných znalostech (např. morfologie) [Chi, Feltovich, Glaser 1981].

Na základě takových tvrzení se pomocí grafických výstupů analýzy MDS pokusím porovnat odpovědi u expertů – profesionálů a obyvatel – laiků v oblasti odpadového hospodářství. Musím, ale poukázat na konzistentnost odpovědí u jednotlivých skupin, která se mohla lišit v souvislosti s počtem dotázaných. V případě skupiny expertů je analýza MDS provedena na základě agregované matice u 4 respondentů na rozdíl od skupiny noviců, kdy analýza MDS byla provedena na základě odpovědí u 36 respondentů. Odpovědi u noviců

Graf 3: Vícerozměrné škálování podobnosti odpadů u noviců (N = 36; stress = 0,156)

(A) slupky od brambor; (A2) ohryzek; (A3) čajový sáček; (B) plastový obal od salámu; (B2) kelímek od jogurtu; (B3) PET lahev; (C) mléko; (C2) igelitový pytlík; (C3) skořápky; (D) ponožky; (D2) izolepa; (D3) zubní kartáček; (E) papír; (E2) ušní tyčinka; (F) vajgly; (F2) zapalovač; (G) sprej; (G2) protlak; (H) baterky; (H) rychlovarná konvice; (I) léky; (I2) mobil; (J) láhev čirá; (J2) hrnek; (K) pivo; (K2) láhev barevná; (L) sklenice od jogurtu; (L2) vlasy; (M) zářivka; (M2) krém; (N) konzerva; (N2) Jar; (O) vatový tamponěk; (O2) obal od tatranky; (P) noviny; (P2) olej; (Q) role od toaletního papíru; (Q2) plato od léků; (R) smetana; (R2) rybicky; (S) zubní pasta; (S2) alobal; (T) pecivo; (T2) zátka; (U) kosti; (U2) Savo; (V) plastový obal od sýru; (V2) tavený sýr; (W) obal od bonbonu; (W2) pytlík na pečivo; (X) kapesníček; (X2) plastový obal od masa; (Y) obal od vajec; (Y2) čistič odpadů; (Z) dámská vložka; (Z2) polystyren

Graf 5: Vícerozměrné škálování podobnosti odpadů u expertů (N = 4; stress = 0.179)

(A) slupky od brambor; (A2) ohryzek; (A3) čajový sáček; (B) plastový obal od salámu; (B2) kelímek od jogurtu; (B3) PET lahev; (C) mléko; (C2) igelitový pytlík; (C3) skořápky; (D) ponožky; (D2) izolepa; (D3) zubní kartáček; (E) papír; (E2) ušní tyčinka; (F) vajgly; (F2) zapalovač; (G) sprej; (G2) protlak; (H) baterky; (H) rychlovarná konvice; (I) léky; (I2) mobil; (J) láhev čirá; (J2) hrnek; (K) pivo; (K2) láhev barevná; (L) sklenice od jogurtu; (L2) vlasy; (M) zářivka; (M2) krém; (N) konzerva; (N2) Jar; (O) vatový tamponěk; (O2) obal od tatranky; (P) noviny; (P2) olej; (Q) role od toaletního papíru; (Q2) plato od léků; (R) smetana; (R2) rybicky; (S) zubní pasta; (S2) alobal; (T) pecivo; (T2) zátka; (U) kosti; (U2) Savo; (V) plastový obal od sýru; (V2) tavený sýr; (W) obal od bonbonu; (W2) pytlík na pečivo; (X) kapesníček; (X2) plastový obal od masa; (Y) obal od vajec; (Y2) čistič odpadů; (Z) dámská vložka; (Z2) polystyren

Oba modely klasifikace odpadu rámcově odpovídají odlišnému materiálu odpadu. Experti z této perspektivy zapojují vědění z oblasti recyklace a dalšího zpracování odpadů. Položky jsou takto rozdělené do více kategorií. To může být ovlivněno právě informacemi, které se váží ke striktnímu materiálovému dělení v rámci recyklace odpadů a jeho využití. Stejně jako experti i novicové do

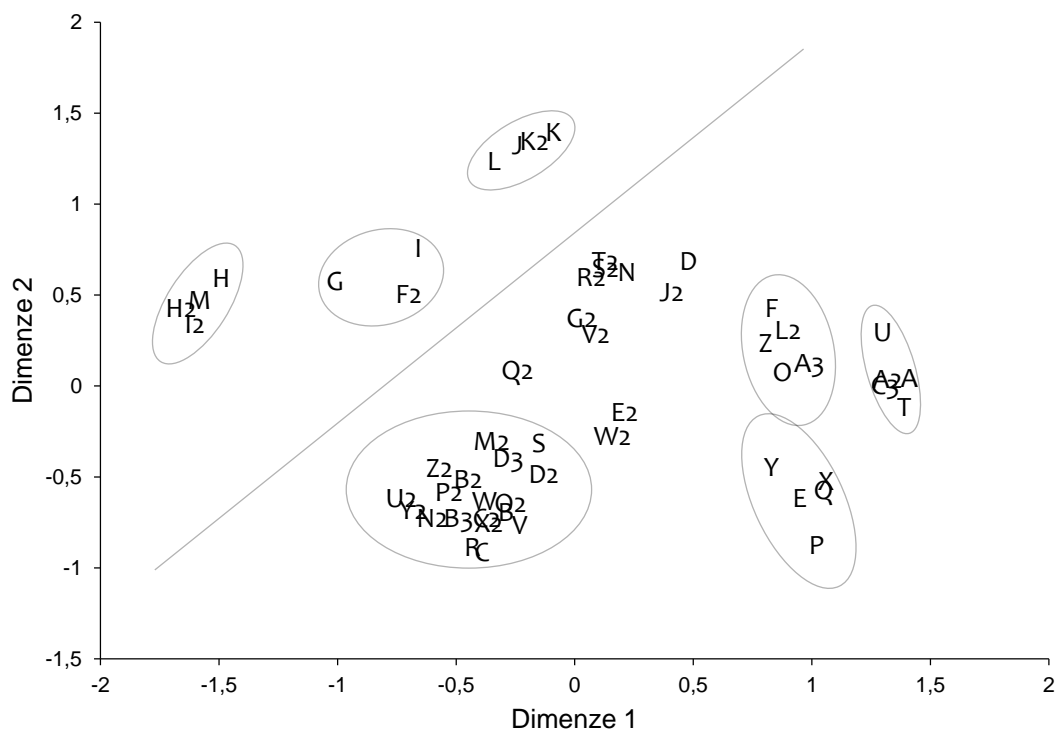
své klasifikace zapojují informace o recyklaci. Ty však nemusí být natolik podrobné jako v případě expertů. Do klasifikace tak mohou zahrnovat i jinak kvalitativní vědění týkající právě například vlastní manipulace v domácnosti. U expertů i noviců je zřejmé, že vědění v rámci odpadu se odvíjí od jeho materiálu. Je však patrné, že informace o dalším zpracování a recyklaci – užítku odpadu v rámci recyklace hrají větší roli u expertů než noviců.

Odpad jako kulturní doména je specifická tím, že vědění reprodukované napříč společnostmi je naplněné tříděním různých odpadů dle materiálu. Je to oblast, do které je snaha zapojit co nejvíce lidí a „naučit je recyklovat“. Je tedy výrazně odlišná například od kulturní domény ryb, kterou zkoumal Boster a Johnson [1989]. Ti si vybrali právě tuto doménu, na které je vhodné srovnávat vědění expertů a noviců, jelikož ryby jako vodní živočichové jsou ve větší míře skryty mnohem více než ptáci nebo savci. Novicové tedy nemají možnost zkoušet strategie rozlišování druhů ryb ve stejném rozsahu jako u suchozemských obratlovců [Boster, Johnson 1989]. Znalostní propast mezi experty a novici je tedy mnohem větší než můžeme očekávat například v případě odpadu. Navíc svou roli může hrát i informovanost [Mee, Clewes 2004], na které se Obec výrazně účastní a ovlivňuje.

6.4.2 Gender

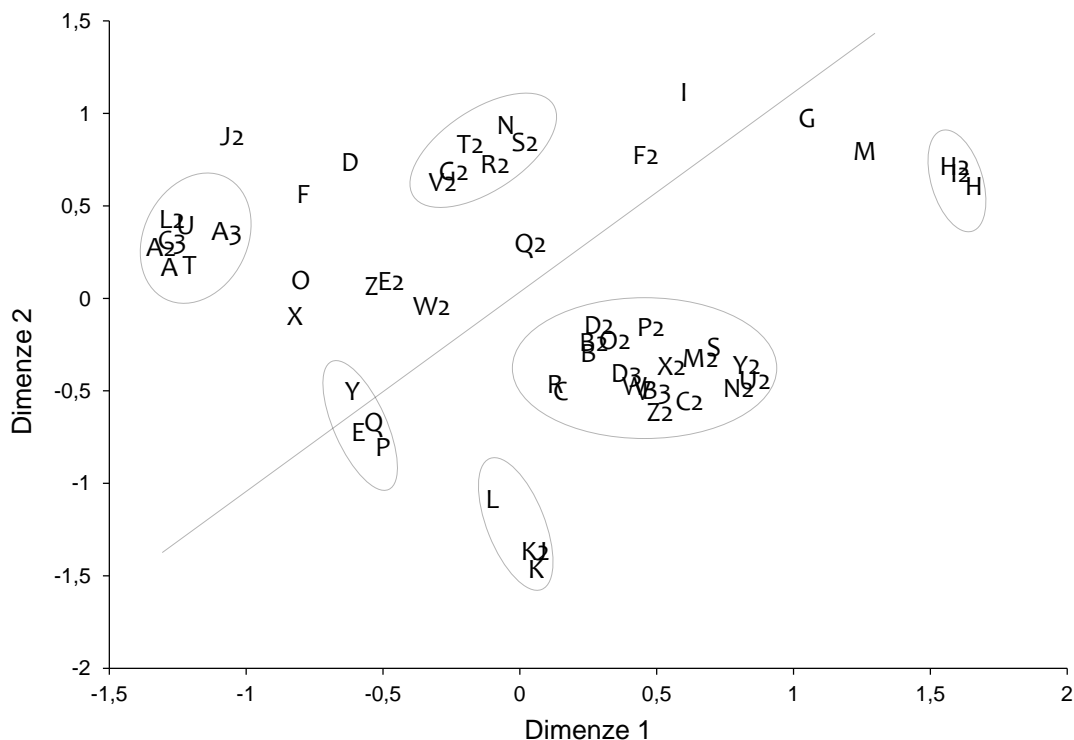
V mém výzkumu chci poukázat na generovou klasifikaci odpadu zejména proto, že o genderu jako sociálním pohlaví se mluví v souvislosti s dělbou práce v rámci domácnosti. Na gender coby analytickou kategorii je nazíráno jako na strukturu sociálních vztahů mezi muži a ženami, která je kulturně institucionalizována a stále se reprodukuje skrze každodenní praxe. V západních společnostech prostor domácnosti již striktně nepřipadá pouze ženám, na chodu domácnosti se podílejí také muži [Delaunay 2010; Shaw 1988]. Nicméně můžeme sledovat tendenci dělby různých činností související s chodem domácnosti, které jsou typické na jedné straně pro ženy a na druhé pro muže. Chaloupková v rámci svého výzkumu uvádí, že ženy domácími pracemi stráví v průměru dvakrát více hodin než muži a že vykonávají převážnou část domácích činností. „Ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi se Česká republika řadí k těm zemím, kde má péče o domácnost na ženy relativně vysoké časové nároky.“ [Chaloupková 2005: 66]. Mezi hlavními vykonávanými činnostmi je praní prádla, péče o nemocné členy domácnosti,

drobné opravy, ale také činnosti související s nakupováním, vařením a přípravou jídla. Na základě takových poznatků můžeme předpokládat, že i manipulace s odpady připadá na stranu žen, jejichž management činností souvisí i s generováním odpadu.

Graf 5: Vícerozměrné škálování podobností odpadů u žen (N = 21; stress = 0,212)

(A) slupky od brambor; (A2) ohryzek; (A3) čajový sáček; (B) plastový obal od salámu; (B2) kelímek od jogurtu; (B3) PET lahev; (C) mléko; (C2) igelitový pytlík; (C3) skořápky; (D) ponožky; (D2) izolepa; (D3) zubní kartáček; (E) papír; (E2) ušní tyčinka; (F) vajgly; (F2) zapalovač; (G) sprej; (G2) protlak; (H) baterky; (H) rychlovarná konvice; (I) léky; (I2) mobil; (J) láhev čirá; (J2) hrnek; (K) pivo; (K2) láhev barevná; (L) sklenice od jogurtu; (L2) vlasy; (M) zářivka; (M2) krém; (N) konzerva; (N2) Jar; (O) vatový tamponěk; (O2) obal od tatranky; (P) noviny; (P2) olej; (Q) role od toaletního papíru; (Q2) plato od léků; (R) smetana; (R2) rybicky; (S) zubní pasta; (S2) alobal; (T) pecivo; (T2) zátka; (U) kosti; (U2) Savo; (V) plastový obal od sýru; (V2) tavený sýr; (W) obal od bonbonu; (W2) pytlík na pečivo; (X) kapesníček; (X2) plastový obal od masa; (Y) obal od vajec; (Y2) čistič odpadů; (Z) dámská vložka; (Z2) polystyren

Graf 6. Vícerozměrné škálování podobností odpadů u mužů (N = 19; stress = 0,164)

(A) slupky od brambor; (A2) ohryzek; (A3) čajový sáček; (B) plastový obal od salámu; (B2) kelímek od jogurtu; (B3) PET lahev; (C) mléko; (C2) igelitový pytlík; (C3) skořápky; (D) ponožky; (D2) izolepa; (D3) zubní kartáček; (E) papír; (E2) ušní tyčinka; (F) vajgly; (F2) zapalovač; (G) sprej; (G2) protlak; (H) baterky; (H) rychlovarná konvice; (I) léky; (I2) mobil; (J) láhev čirá; (J2) hrnek; (K) pivo; (K2) láhev barevná; (L) sklenice od jogurtu; (L2) vlasy; (M) zářivka; (M2) krém; (N) konzerva; (N2) Jar; (O) vatový tamponěk; (O2) obal od tatranky; (P) noviny; (P2) olej; (Q) role od toaletního papíru; (Q2) plato od léků; (R) smetana; (R2) rybicky; (S) zubní pasta; (S2) alobal; (T) pecivo; (T2) zátka; (U) kosti; (U2) Savo; (V) plastový obal od sýru; (V2) tavený sýr; (W) obal od bonbonu; (W2) pytlík na pečivo; (X) kapesníček; (X2) plastový obal od masa; (Y) obal od vajec; (Y2) čistič odpadů; (Z) dámská vložka; (Z2) polystyren

Pokud uvažujeme o společném materiálu, ze kterého je odpad vyroben, jsou odpadky klasifikovány podobně jak u žen, tak u mužů. Emické kategorie, které tvoří shluky, jsou u obou skupin společné – plast, papír, sklo, elektro odpad a bio odpad. Role materiálu tak hraje zásadní kritérium při rozlišování kategorií. U žen však můžeme spatřit i shluk z odpadků, které nejsou u mužů klasifikovány podobně. Dámská vložka, vlasy, pytlík od čaje, cigaretové nedopalky a tamponěk jsou položky tvořící společný shluk v klasifikaci žen, zatímco u mužů tyto položky skupinu netvoří. Obecně muži více upřednostňují klasifikaci odpadu dle jeho společného materiálu, a tak tyto položky nejsou členy žádného shluku. To může být dáno také tím, že v praxi se s položkami, jako je dámská vložka či odličovací tamponěk, nesetkávají. Nemají tedy šanci svoji klasifikaci zakládat na zkušenosti na rozdíl od žen. Pokud se zadíváme

blíže na graf 6, je zřejmé, že ženy položky více shlukují do společných skupin. Téměř každá položka patří do nějaké skupiny. Jejich klasifikace se tedy zakládá na jasných kategoriích, které nemusí vycházet pouze z materiálu odpadu, ale také ze zkušenosti s manipulací s odpadem v domácnosti. Položky z více materiálů jsou umístěny u sebe proto, že ženy do svých emických kategorií zahrnují také kategorii smíšeného odpadu. Snadněji si tak poradí s položkami, které nejsou pouze z jednoho materiálu. Na rozdíl od mužů, jejichž klasifikace je založená ryze na společném materiálu a jeho vlastnostech, mají ženy kategorie odpadů založené na kritériu materiálu, zkušenosti a také ne/bezpečnosti. Proto také jeden ze shluků tvořen ze zapalovače, spreje a léků, je umístěn spolu se sklem a elektro odpadem společně na jedné straně grafu od ostatního „bezpečného“ odpadu. U mužů můžeme pozorovat takovou polaritu méně. Stejnou dichotomii, kterou ženy mají v rámci ne/bezpečnosti odpadu, muži vidí spíše mezi položkami stejného materiálu a těmi ostatními, které jsou kombinací materiálů. Muži tak na jednu stranu umísťují papír, plast, sklo a elektro odpad.

Studie zabývající se intrakulturní variabilitou v určité kulturní doméně srovnávají mezi jinými i odpovědi mužů a žen [Collins, Dressler 2008; Handwerker 2002]. Tyto studie naopak rozdíl mezi mužským a ženským vnímáním vyvracejí. Zdůrazňují, že tyto kategorie genderová role neovlivňuje. V doméně odpadu naopak vidím, že distribuce činností v rámci domácností, která je generově vnímána, roli v klasifikaci odpadu hraje. Ženy mají nejen více kategorií odpadu, ale mnohem konzistentnější klasifikaci nejen na základě materiálu jako muži, ale na základě vnímání jiných kritérií vzhledem k vlastní manipulaci s odpadem v rámci domácnosti. Můžeme tedy říci, že klasifikace žen a mužů se v určitých ohledech liší. To může vyplývat právě z genderových rolí v rámci dělby práce v domácnosti, které se u žen a mužů liší [Chaloupková 2005]. Činnosti jako je nakupování, uklízení a vaření zahrnují i vytváření odpadu a jelikož to jsou práce spojené s rolí ženy v domácnosti, je to ona, která je hlavním prostředníkem mezi košem a odpadem.

7 ZÁVĚR

Cílem této práce bylo nastínit problematiku odpadu jako kognitivního fenoménu obsahující specifické objekty, představy, významy založené na sociálně a kulturně sdílených kategoriích a vědění. Tuto problematiku jsem se pokusila osvětlit vzhledem ke klasifikaci odpadu jak na úrovni obce jako oficiálního organizátora odpadového systému, tak na úrovni jejích obyvatel jako zásadního aktéra, jehož vědění je tak ovlivňováno.

Odpad jako kulturní doména provázela lidi od nepaměti, vždy byla součástí lidské historie. Dnes v souvislosti s masovou výrobou a konzumací produktů je součástí různých politik odpadového hospodářství, jež se snaží generování obrovského množství odpadu redukovat, předcházet mu a tedy určitým způsobem s ním manipulovat. Komplexní síť zákonných předpisů, regulativ a norem připisují odpadu novou hodnotu, identitu, významy a tedy i osud. Ať už se na odpad díváme z perspektivy chemického a technologického zpracování či z hlediska recyklačního chování a manipulace, jsou to právě různé kategorie, na kterých je veškerá logika postavena. Na odpad lze tedy nahlížet jako na kulturní doménu prostoupenou různými kategoriemi a klasifikacemi, jež jsou součástí každodenního života a co více lidského vědění.

Tuto klasifikaci jsem nastínila z hlediska odpadového hospodářství obce, která na jedné straně musí dodržovat zákonem předepsané normy a klasifikaci odpadu a na straně druhé ji řešit prakticky v rámci ekonomické logiky trhu. Ve zkoumané obci jsou odpady děleny do základních kategorií jako plast, papír, sklo barevné a čiré, textil, elektro odpad, bio odpad, směsný odpad, které se umisťují do zvláštních kontejnerů. Dále zde působí Sběrný dvůr, který je určen zejména pro nebezpečný a objemný odpad z domácností a odpad kovový. Logika, jež stojí za touto kategorizací, nakládá s odpadem jako s komoditou, se kterou lze obchodovat na trhu. Proto je také snahou, aby směsný odpad putující na skládku byl separován od ostatních složek, které se mohou takovou komoditou stát. To ovšem neznamená, že například veškerý plast je obchodovatelný. Přesto, že je vyžadována jeho recyklace, je to pouze logika trhu poptávky a nabídky, jež si vybírá, který odpad je komoditou a tedy recyklovatelným odpadem. Environmentální diskurz spojený s péčí o své životní prostředí je v základu všech regulativ a zákonů. Ty jsou ovšem v praktické rovině řešeny ekonomicky. Obce také v tomto smyslu musí vytvářet tlak na své

obyvatele, jelikož potencionálně recyklovatelný (a tedy i obchodovatelný) odpad pochází právě z domácností. Na základě smyslu péče o své prostředí a zdraví jsou obyvatelé „učeni“ jak s odpadem zacházet v souladu s klasifikací odpadu nastavenou obcí. Výsledky zaměřené na emickou klasifikaci odpadu ukázaly, že kategorie odpadů určené obcí, jsou velmi zásadně reflektovány jejími obyvateli. Přesto, že jsem poukázala na sféru reálné produkce odpadu, kdy mnohdy recyklovatelný odpad je součástí směsného odpadu, můžu s jistotou konstatovat, že předkládaný řád recyklace obcí je výrazně zapsán v myslích a emické klasifikaci odpadu.

Předkládaný kulturní model klasifikace odpadu obyvatel obce přinesl několik zajímavých výsledků. Vnímání odpadu jako kulturní domény souvisí zejména s představou lidí o vlastních denních činnostech a konzumaci jídla. Důležitým momentem v klasifikaci odpadu je role jeho konečnosti, jež v představě recyklovatelného odpadu nemají. Lze říci, že ho dokonce nepovažují za „plnohodnotný“ odpad, který ztrácí veškerou užitnou hodnotu. Emické kategorie odpadů se odvíjí zejména v rovině hodnocení „materiality“ odpadů, kterou navíc ovlivňují faktory o vnímání „přírodnosti“ a „nebezpečnosti“ materiálu. Ty jsou založeny zejména na vnímání ochrany životního prostředí a lidského zdraví. Emické kategorie může ovlivnit a narušit přítomnost jiného materiálu či zbytky nezkonsumovaného obsahu. Hodnocení materiálu a jeho faktorů je tedy základním a nejvíce logickým vodítkem při emické klasifikaci odpadu, jelikož další kritéria se odvíjela například od užití v domácnosti či hodnocení obsahů odpadů. Tyto kritéria byla obyvateli hodnocena jako nepřiměřená, vymyšlená a tedy nelogická k hodnocení odpadů.

Analýza klasifikace odpadů experty – pracovníky v odpadovém hospodářství ukázala, že emické kategorie jsou striktněji rozdělené než u noviců – obyvatel obce, kteří nepracují ve sféře odpadového hospodářství. Tento rozdíl však není natolik velký, jelikož vědění recyklace distribuované napříč společnostmi má za cíl naučit lidi recyklovat a tedy správně třídít materiál. U srovnání klasifikace mužů a žen se ukázalo, že ženy (na rozdíl od mužů, jejichž klasifikace je založená zejména na „materialitě“) mají model klasifikace založený na více kritériích. To může zejména ovlivňovat dělba práce v domácnosti s ohledem na genderové role. Ženy také vnímají dichotomii mezi nebezpečným odpadem a tím ostatním. Muži naopak takovou dichotomii mají

mezi odpadky z ryze stejného a společného materiálu (papír, plast, sklo a elektro odpad) a těmi ostatními, které jsou kombinací materiálů.

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Aceti, J. 2002. *Recycling: Why People Participate; Why They Don't*. Massachusetts Department of Environmental Protection, Boston, MA.

American Anthropological Association. 1989. „Code of Ethics of the American Anthropological Association“ [online] [cit. 5. 3. 2014] Dostupné z: <http://www.aaanet.org/issues/policy-advocacy/code-of-ethics.cfm>.

Appadurai, A. 1986. *The Social life of things: commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Benz, B., H. Perales, S. Brush. 2007. „Tzeltal and Tzotzil Farmer Knowledge and Maize Diversity in Chiapas, Mexico.“ *Current Anthropology* 48 (2): 289 – 300.

Barr, S. 2007. „Factors Influencing Environmental Attitudes and Behaviors: A U.K. Case Study of Household Waste Management.“ *Environment and Behavior* 39 (4): 435 – 473.

Bauman, Z. 2006. *Komunita: hľadanie bezpečia vo svete bez istot*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.

Berlin, B. 1973. „Folk Systematics in Relation to Biological Classification and Nomenclature.“ *Annual Review of Ecology and Systematics* 4: 259 – 271.

Berthier, H. C. 2003. „Garbage, Work and Society.“ *Recourses, Conservation and Recycling* 39 (3): 193 – 210.

Best, H., J. Mayerl. 2013. „Values, Beliefs, Attitudes: An Empirical Study on the Structure of Environmental Concern and Recycling Participation.“ *Social Science Quarterly* 94 (3): 691 – 714.

Bezzina, F. H., S. Dimech. 2011. „Investigating the Determinants of Recycling Behaviour in Malta.“ *Management of Environmental Quality: An International Journal* 22(4): 463 – 485.

Bloch, M. E. F. 1998. *How We Think They Think: Anthropological Approaches To Cognition, Memory, and Literacy*. Colorado: Westview Press.

Blount, B. G. 2011. „A History of Cognitive Anthropology.“ Pp 11 – 29 in D. B. Kronenfeld, G. Bennardo, V. c. de Munck, M. D. Fischer (eds.). *A Companion to Cognitive Anthropology*. Chichester: Blackwell Publishing.

Borgatti, S. P. 1994. „Cultural Domain Analysis.“ *Journal of Quantitative Anthropology* 4: 261 – 278.

Borgatti, S. P. 1996a. *ANTHROPAC 4.0 Methods Guide*. Natick, MA: Analytic Technologies.

Borgatti. 1996b. *ANTHROPAC 4.0*. Natick, MA: Analytic Technologies.

- Boster, J. S. 1994. „The Successive Pilesort.“ *Field Methods* 6 (11): 11 – 12.
- Boster, J. S. 2005. „Emotion Categories Across Languages.“ Pp. 188 – 220 in H. Cohen, C. Lefebvre (eds.) *Handbook of Categorization in Cognitive Science*. Oxford: Elsevier.
- Boster, J. S. 2011. „Data, Method and Interpretation in Cognitive Anthropology.“ Pp 131 – 151 in D. B. Kronenfeld, G. Bennardo, V. C. de Munck, M. D. Fischer (eds.). *A Companion to Cognitive Anthropology*. Chichester: Blackwell Publishing.
- Boster, J. S., B. Berlin, J. O'Neill. 1986. „The Correspondence of Jivaroan to Scientific Ornithology.“ *American Anthropologist* 88 (3): 569-583.
- Boster, J. S., J. C. Johnson. 1989. „Form or Function: A Comparison of Expert and Novice Judgments of Similarity among Fish.“ *American Anthropologist* 91 (4): 866-889.
- Bulkeley, H., N. Gregson. 2009. „Crossing the Threshold: Municipal Waste Policy and Household Waste Generation.“ *Environment and planning* 41 (4): 929-945.
- Brunclíková, L., D. Sosna. 2012. „Garbologie: zrcadlo konzumní společnosti.“ *Antropowebzin* 3: 131 – 140.
- Černík, B. 2009. „Právní úprava využívání odpadů v ČR v historických souvislostech.“ *Odpadové Fórum* 10 (1): 24 – 30.
- D'Andrade, R. G. 1995. *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Delaunay, C. 2010. „Gender Differentiation and New Trends Concerning the Division of Household Labour within Couples: The Case of Emergency Physicians.“ *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology* 1 (1): 33 – 55.
- Derksen, L., J. Gartnell. 1993. „The Social Context of Recycling.“ *American Sociological Review* 58 (3): 434-442.
- Do Carmo, M. S., J. A. P. de Oliveira. 2010. „The Semantics of Gargbage and the Organization of the Recyclers: Implementation Challenges for Establishing Recycling Cooperatives in the City of Rio de Janeiro.“ *Recourses, Conservation and Recycling* 54: 1261 – 1268.
- Douglas, M. 1966. *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
- Douny, L. 2007. „The Materiality of Domestic Waste: The Recycled Cosmology of the Dogon of Mali“. *Journal of Material Culture* Vol. 12, Pp. 309 – 331.
- Clark, D. 2004. „The Raw and the Rotten: Punk Cuisine.“ *Ethnology* 43(1): 19 - 31.

Collins, C. C., W. W. Dressler. 2008. „Cultural Consensus and Cultural Diversity: A Mixed Methods Investigation of Human Service Providers' Models of Domestic Violence.“ *Journal of Mixed Methods* 2 (4): 362 – 387.

European Environment Agency. 2005. *Household Consumption and the Environment*. EAAReport.

Eko-kom. „O společnosti a systému Eko-kom“ [online] [cit. 1. 4. 2014] Dostupné z: <http://www.ekokom.cz/cz/ostatni/o-spolecnosti/system-eko-kom/o-systemu>.

Fahmi, W. S. 2005. „The Impact of Privatization of Solid Waste Management on Zabaleen Garbage Collectors of Cairo.“ *Environment and Urbanization* 17 (2): 155 – 170.

Finerman, R., R. Sackett. 2003. „Using Home Gardens to Decipher Health and Healing in the Andes.“ *Medical Anthropology Quarterly* 17 (4): 459 – 482.

Frykberg, M. 2007. „Egypt's ‚greenest of the green‘ at risk.“ *The Middle East*. 62 – 63.

Gille, Z. 2007. *From the Cult of Waste to the Treash Heap of History: the Politics of Waste in Socialist and Postsocialist Hungary*. Bloomington: Indiana University Press.

Goodenough, W. 1956. „Componential Analysis and the Study of Meaning.“ *Language* 32: 195 – 216.

Gravlee, C. C. 2005. „Ethnic Classification in Southeastern Puerto Rico: The Cultural Model of ‚Color‘.“ *Social Forces* 83 (3): 949 – 970.

Gregson, N., M. Crang. 2010. „Materiality and Waste : Inorganic Vitality in a Networked World.“ *Environment and Planning* 42 (5): 1026 – 1032.

Gregson, N., M. Crang, F. Ahamed, N. Akhter, R. Ferdous. 2010. „Following Things of Rubbish Value: End-of-life Ships, ‚chock-chocky‘ Furniture and the Bangladeshi Middle Class Consumer.“ *Geoforum* 41: 846 – 854.

Gregson, N., A. Metcalfe, L. Crewe. 2007. „Moving Things Along: The Conduits and Practices of Divestment in Consumption.“ *Transactions of the Institute of British Geographers* 32 (2): 187 – 200.

Gunnerson, Ch. G. 1973. „Debris Accumulation in Ancient and Modern Cities.“ *Journal of the Environmental Engineering Division* 99(3): 229 – 243.

Handwerker, W. P. 2002. „The Construct Validity of Cultures: Cultural Diversity, Culture Theory, and a Method for Ethnography.“ *American Anthropologist* 104 (1): 106 – 122.

Hawkins, G. 2013. „The Performativity of Food Packaging: Market Devices, Waste Crisis and Recycling.“ *The Sociological Review* 69: 66 – 83.

Hawkins, G. 2001. „Plastic bags: Living with Rubbish.“ *International Journal of Cultural Studies* 4 (1): 159 – 185.

Hendl, J. 2004. *Přehled statistických metod zpracování dat*. Praha: Portál.

Hey, Ch. 2006. „EU Environmental Policies: A Short History of the Policy Strategies.“ Pp. 18 – 27 in Stefan Scheuer (eds.). *EU Environmental Policy Handbook: A Critical Analysis of EU Environmental Legislation*. European Environmental Bureau (EEB).

Hunn, E. 1975. „A Measure of the Degree of Correspondence of Folk to Scientific Biological Classification.“ *American Ethnologist* 2: 309 – 327.

Hunn, E. 1982. „The Utilitarian Factor in Folk Biological Classification.“ *American Anthropologist* 84: 830 – 847.

Chaloupková, Jana. 2005. „Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti.“ *Sociologický časopis* 41(1):57-77.

Chi, M. T., P. J. Feltovich, R. Glaser. 1981. „Categorization and Representation of Physics Problems by Experts and Novices.“ *Cognitive Science* 5: 121 – 152.

Kaciak, E., J. Kushner. 2009. „Determinants of Resident's Recycling Behaviour.“ *International Business & Economic Research Journal* 8 (8): 1 – 12.

Kuraš, F., V. Dirner, V. Slivka, M. Březina. 2008. *Odpadové hospodářství*. Praha: Ekomonitor.

Lakoff, G. 1990. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda.

Lee, A. 2011. „How do Researchers Categorize Drugs, and How do Drug Users Categorize Them?“ *Contemporary Drug Problems* 38: 387 – 427.

Lipovetsky, G. 2007. *Paradoxní štěstí: esej o hyperkonzumní společnosti*. Praha: Prostor.

Lucas, G. 2002. „Disposability and Dispossession in the Twentieth Century.“ *Journal of Material Culture* 7 (1): 5 – 22.

Kopytoff, I. 1986. „The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process.“ Pp. 64 - 91 in Arjun Appadurai (eds.). *Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kostkan, V., Laciná, J., Mazalová, M., Hekera, P., Voženílek, V., Heisig, J.: 2010: „Struktura směsného komunálního odpadu v různých typech zástavby v olomoucké aglomeraci.“ Sborník konference „Odpadové fórum“, Kouty nad Desnou.

Kruskal, J. B., M. Wish. 1978. *Multidimensional Scaling*. Sage.

- Medina, M. 2001. „Scavenging in America: Back to the Future?“ *Recourse, Conservation and Recycling* 31 (3): 229 – 240.
- Mee, N., D. Clewes. 2004. „The Influence of Corporate Communications on Recycling Behaviour.“ *Corporate Communications* 9 (4): 265 – 275.
- Melosi, M. V. 2005. *Garbage in the Cities: Refuse, Reform, and the Environment*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Middle East Recourses: Information for Teaching the Middle East. 1999. *The Garbage Village of Mokattam Cairo*. Harvard University.
- Mukhopadhyay, C. C. 2004. „A Feminist Cognitive Anthropology: The Case of Women and Mathematics.“ *Ethos* 32 (4): 458 – 492.
- Nyamongo, I. K. 2002. „Assessing Intracultural Variability Statistically Using Data on Malaria Perceptions in Gusii, Kenya.“ *Field Methods* 14: 148 – 160.
- Polanyi, K. 2006. *Velká transformace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Portillo, M., S. Kadowaki, Y. Nishiaki, R. M. Albert. 2014. „Early Neolithic Household Behavior at Tell Seker al-Aheimar (Upper Khabur, Syria): A Comparison to Ethnoarchaeological Study of Phytoliths and Dung Spherulites.“ *Journal of Archaeological Science* (42): 107-118.
- Quinn, N. 1977. „Anthropological Studies of Women’s Status.“ *Annual Review of Anthropology* 6:181–225.
- Rathje, W. L., C. Murphy. 2001. *Rubbish!: the Archaeology of Garbage*. Tucson: University of Arizona Press.
- Reno, J. 2009. „Your Trash is Someone’s Treasure.“ *Journal of Material Culture* 14 (1): 29 – 46.
- Rogers, H. 2005. *Gone Tomorrow: the Hidden Life of Garbage*. New York: The New Press.
- Romney, A. K., S. C. Weller, W. H. Batchelder. 1986. „Culture as Consensus: A Theory of Culture and Informant Accuracy.“ *American Anthropologist* 88 (2): 313 – 338.
- Romney, A. K., S. C. Weller. 1988. *Systematic Data Collection*. California: Sage Publications.
- Shaw, S. M. 1988. „Gender Differences in the Definition and Perception of Household Labor.“ *Family Relations* 37(3): 333 – 337.
- Smith, J. J. 1993. „Using ANTHROPAC 3.5 and a spreadsheet to compute a free-list salience index.“ *Cultural Anthropology Methods Journal* 5 (3): 1 – 3.

Šauer, P., L. Pařízková, A. Hadrabová. 2008. „Charging Systems for Municipal Solid Waste: Experience from the Czech Republic.“ *Waste Management* 28: 2 772 – 2 777.

ŠEJVL, R. 2009. „Energetické zplyňování a jeho cesta k vyšší účinnosti a energetickému využití odpadů“ [online] [cit. 20. 3. 2014]. Dostupné z: http://energis24.cz/sites/default/files/Publikace_Technika_pro_EVO.pdf.

Šťastná, J. 2013. *Všechno, co potřebujete vědět o odpadech a neměli jste se koho zeptat*. Praha: Eko-kom.

Štěpánek, Z., J. Jílková. 1998. *Malý výkladový slovník z oblasti ekonomiky životního prostředí*. Praha: Ministerstvo životního prostředí.

Throwaway Living: Disposable Items Cut Down Household Chores. 1955. *LIFE* 39 (5): 43.

Turner, V. W. (1969) 2004. *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press.

Van Gennepe, Ch. A. (1909) 1997. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Lidové noviny.

Vergara, S. E., G. Thobanoglous. 2012. „Municipal Solid Waste and the Environment: A Global Perspective.“ *Annual Review of Environment and Resources* 37: 277 – 309.

Vyhláška Ministerstva vnitřního obchodu č. 798/1949 Ú.I., o sběru upotřebených ustalovačů, vyřazených filmů a odpadového zboží z termoplastických hmot.

Vyhláška Ministra vnitřního obchodu č. 167/1953 Ú.I., o výkupu prázdných lahví.

Vyhláška Ministerstva lehkého průmyslu a Ministerstva hutního průmyslu a rudných dolů č. 335/1953 Ú.I., o sběru a výkupu sběrných surovin.

Waldstein, A. 2006. „Mexican Migrant Ethnopharmacology: Pharmacopoeia, Classification of Medicines and Explanations of Efficacy.“ *Journal of Ethnopharmacology* 108: 299 – 310.

Williams, P. T. 2007. *Waste Treatment and Disposal*. Chichester: John Wiley & Sons.

Zákon č. 88/1949 Sb., o sběru a odbytu sběrných surovin.

Zákon č. 28/1951 Sb., o výkupu motorových vozidel trvale nezpůsobilých provozu.

Zákon č. 238/1991 Sb., o odpadech.

Zákona č. 185/2001 Sb., o odpadech a o změně některých dalších zákonů.

9 RESUMÉ

Presented thesis is focused on the topic of waste as cognitive phenomenon which contains specific objects, categories, actions and meanings that are part of everyday life. Everyday practices of sorting trash and throwing it away thus become part of the culturally and socially formed knowledge. Following pages point out, that waste is not only passive object defined in terms of official prescribed codes and standards, but it occupies part of socially generated categories based on shared knowledge within society as well. Using the perspective of cognitive anthropology, the thesis tries to clarify classifications and categories of two different angles: (1) the official organizer of waste management – the municipality (2) its inhabitants as the active agents within the municipality.

Classification of municipality is strictly subordinate to the official state's laws and norms that treat with waste in abstract level. The result of the municipality waste management is dealing with this theoretical issues and practical problems. The main purpose of municipality's waste management is recycling the garbage. Beside the influence of laws and norms, economical motivation plays significant role in this whole process. Municipality tries to impress its inhabitants to recycle the garbage using ecological discourse.

Applying the methods of cognitive anthropology (free listing and successive pile sort tasks) gave us the results – the model of waste is culturally shared among the dwellers. The perception of waste is primary related with daily routine activities, consumption of food and recycled behavior. The classification of waste is connected with evaluating its "materiality" in relation to idea of its substances of "naturalness" and "hazardousness". This system of classification can be disrupted by "anomaly object" that is placed across categories borders because of its combination of materials or food content pollution. In relation to municipality's waste classification can be confidently declare, that the present order of waste recycling is reflected within emic classification and knowledge of dwellers.

Comparing similarity judgments between the experts and the novices, men and women, thesis reveals how culturally shared model of waste is distributed among dwellers. I found, that experts have more consistently material emic categories than novices, presumably because they control more

knowledge in relation to recycling. In tasks of judgments of similarities between men and women some differences are reflected as well, especially in notion of “hazardousness” among items and in consistency of categories, because of gender differences in perception of household labour.

10 PŘÍLOHY

10.1 Příloha 1: Tabulka výběru vzorku odpadu

MDS graf	Dendrogram	ODPAD	Atributy				
			Velikost	Volné vyjmeno vání	Média	Taška "Kam to patří"	Znečištění
A	slupky	slupky od brambor		X	X		
A2	ohryzek	ohryzek		X			
A3	čaj	čajový sáček		X	X		
B	salam	plastový obal od salámu	X	X	X		
B2	jogurt_kelimek	kelímeček od jogurtu	X	X	X		X
B3	plast_lahev	PET lahev		X	X		
C	mleko	mléko	X	X	X		
C2	pytlík	igelitový pytlík	X			X	
C3	skorapky	skořápky od vajíček		X	X		
D	ponozky	ponožky		X	X		
D2	lepenka	izolepa	X		X	X	
D3	kartacek	zubní kartáček	X	X		X	
E	papír	pokreslený papír		X	X		
E2	uchostour	vatová ušní tyčinka	X	X			
F	vajgly	cigaretové nedopalky		X			
F2	zapalovac	zapalovač				X	
G	sprej	sprej na boty	X	X			
G2	protlak	kovový obal od protlaku	X				X
H	baterky	tužková baterie	X	X	X		
H2	konvice	rychlovarná konvice	X			X	
I	prasky	léky		X			
I2	mobil	mobil	X			X	
J	lahev_cira	nevratná láhev čirá		X	X		
J2	hrnek	rozbítý keramický hrnek		X	X	X	
K	pivo	vratná láhev od piva		X			
K2	lahev_barevna	nevratná lahev barevná			X		
L	jihoc_jogurt	sklenice od Jihočeského jogurtu		X			X
L2	vlasy	vlasy		X			
M	zarivka	zářivka		X			
M2	krem	krém na tělo		X	X		
N	konzerva	konzerva od oliv	X				
N2	jar	saponát na nádobí Jar	X		X		
O	tamponek	vatový odličovací tamponek		X		X	
O2	tatranka	plastový obal od tatranky	X	X			X
P	noviny	noviny	X	X	X		
P2	olej	PET láhev od oleje	X	X	X		X
Q	role	role od toaletního papíru	X	X			
Q2	plato	prázdné plato od léků		X		X	
R	smetana	smetana	X		X		
R2	rybicky	konzerva od rybiček	X				X
S	pasta	zubní pasta	X	X		X	
S2	alobal	alobal	X				
T	pecivo	tvrdé pečivo		X	X		
T2	zatka	zátky od piva	X				
U	kosti	kosti z kuřete		X			
U2	savo	čistící saponát Savo	X	X	X	X	

V	syr	plastový obal od sýru	X	X	X	
V2	kiri	kovový obal od taveného sýru				X
W	bonbon	plastový obal od bonbonu	X			X
W2	pytlík_pecivo	pytlík na pečivo	X	X		X
X	kapesnik	papírový kapesníček	X	X		X
X2	maso	plastový obal od masa	X	X		
Y	vejce_obal	papírový obal od vajec	X			X
Y2	krtek	chemický čistič odpadů (Krték)				X
Z	vlozka	dámská vložka		X	X	
Z2	polystyren	polystyren			X	

10.2 Příloha 2: Fotografování odpadků v ateliéru

Zdroj: Vlastní archiv

10.3 Příloha 3: Tabulka respondentů

	věk		vzdělání		domácnost	
	průměr	sd	SŠ	VŠ	byt	dům
muži	37,5	11,2	8	11	12	7
ženy	35,5	11,6	10	11	12	9
celkem	36,5	11,5	18	22	24	16

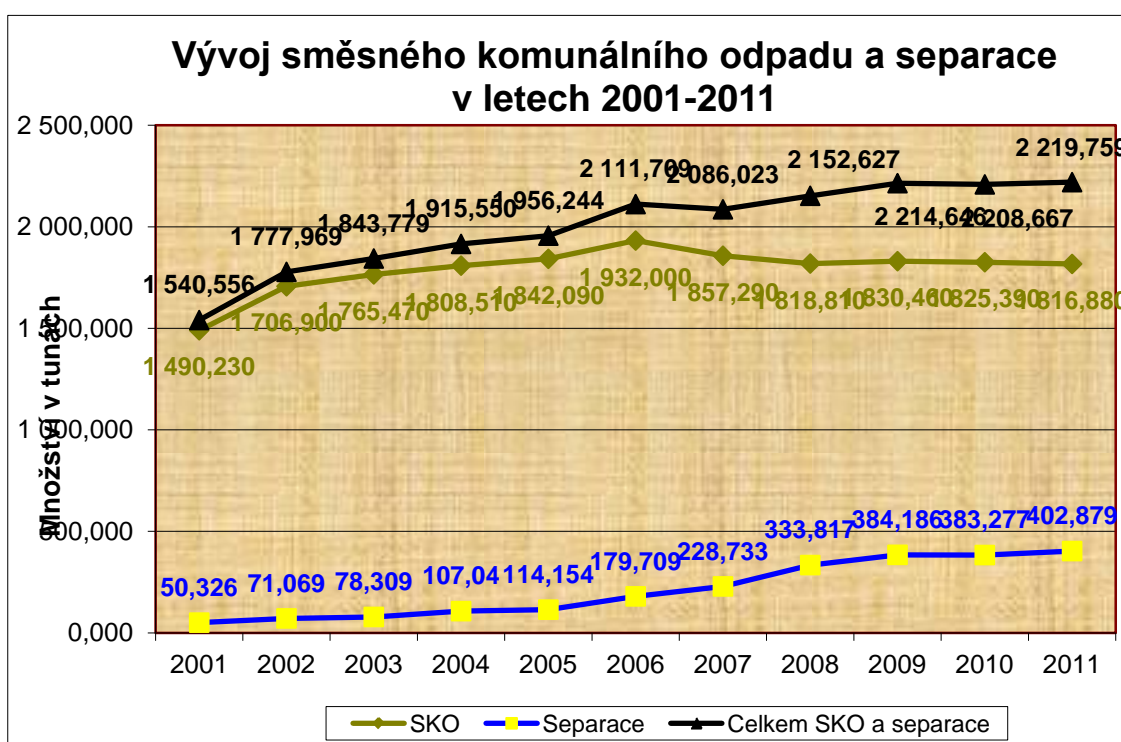
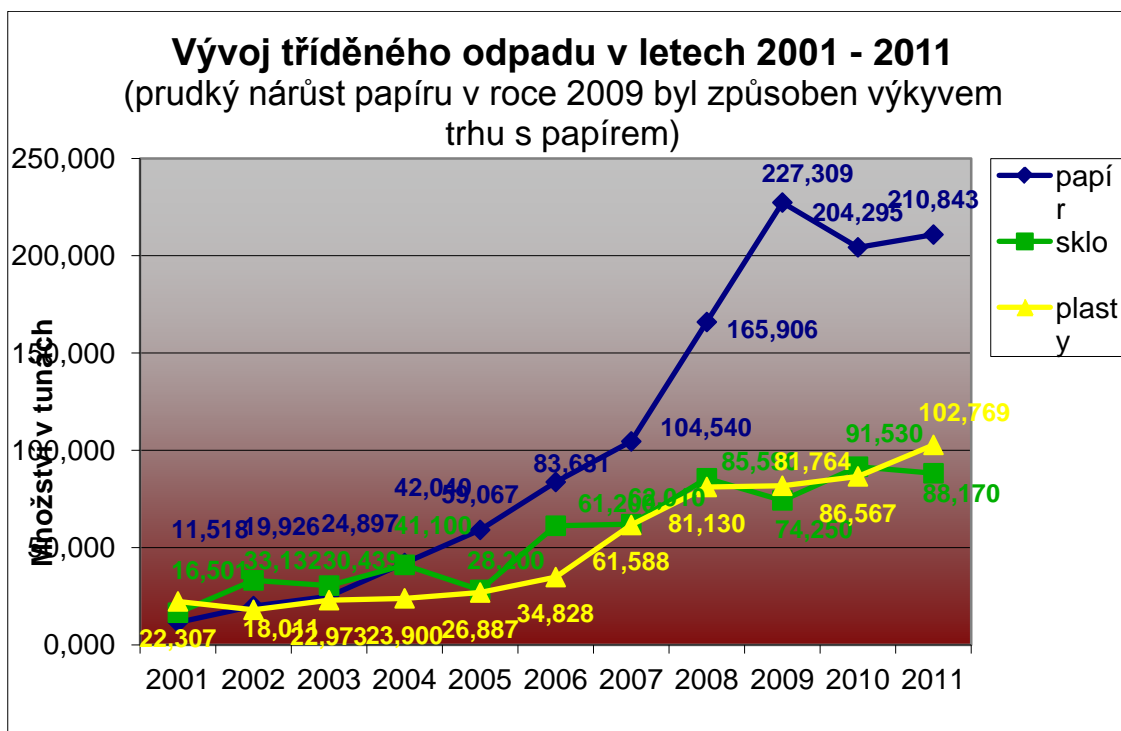
10.4 Příloha 4: Řešení úkolu 'vícečetného třídění na hromádky'

Zdroj: Vlastní archiv

10.6 Příloha 6: Vývoj odpadu

Zdroj: Soukromý archiv OŽP

10.7 Příloha 7: Sběrný dvůr – kóje na tříděný odpad, deník

Zdroj: Vlastní archiv

10.8 Příloha 8: Znečištěné odpadky

Zdroj: Vlastní archiv

